

Мухаммад Исмоил

Тўрт халифа

ва

Умавийлар давлати

тарихи

Тошкент 2004й.

Ислом тарихи силсилаларидан

Тўрт халифа ва

Умавийлар давлати тарихи

2004 йил

Бу китоб араб тилидан таржима қилинган бўлиб Ислом тарихига қизиқувчи кенг оммага мўлжалланган. Бу китоб Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи ва саллам вафотларидан кейинги бир аср мобайнида, яъни тўғри йўлда бўлган тўрт халифа Абу Бакр, Умар, Усмон ва Алий (барчаларидан Аллоҳ рози бўлсин) ҳамда Умавийлар давлати тарихини ўз ичига олган. Бу аср Ислом Умматининг энг олий даражадаги адолат ва фазилатларга тўла даври бўлган. Бу даврнинг энг афзал эканига Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи ва саллам саҳиҳ ҳадисларида башорат (хабар) қилганлар. Бу аср мисли кўрилмаган улкан ғалаба ва фатҳларга бой бўлиши билан бир қаторда ички ва ташқи душманлар томонидан вақти – вақти билан қўзғаб турилган ички фитналар ҳам талайгина содир бўлиб ўтган. Бу китобда ана ўша фитналарни, уларнинг келиб чиқиш сабабларини ҳам тўғри ёритишга ҳаракат қилинган. Сиз бу китобни ўқир экансиз, буюк аجدодларимиз бўлмиш саҳобалар яшаб ўтган даврларга, улар бошидан кечирган турли воқеа ва ҳодисаларга яна бир бор воқиф бўласиз.

Таржимондан

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм.

Муқаддима

Бутун оламлар парвардигори Аллоҳга ҳамдлар бўлсин. Бандаси ҳамда пайғамбари Муҳаммадга, оила аъзолари ва саҳобаларию қиёмат кунигача у зотга яхшилик билан эргашган кимсаларнинг барчасига салоту саломлар бўлсин.

Бу тарих китоби Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}нинг тўғри йўл тутган халифалари, саҳобалар ҳамда мўминларнинг етакчи саркардалари, шунингдек буюк фатҳлар ва юксак амалларга тўла Умавий Исломий давлат тарихи ҳақидадир.

Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}нинг саҳобаларига нисбатан бизнинг бурчимиз қандай бўлади?

Албатта уларга нисбатан бизнинг бурчимиз - чунончи аҳли сунна вал жамоа олимлари қарор этганидек- уларни яхши кўришимиз, ҳурмат этиб, улар ҳақида яхши гумонда бўлишимиздир. Улар – Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} мадрасасининг талабалари, Қуръони карим ҳофизлари, Аллоҳ йўлида жиҳод қилувчилар. Бизлар Аллоҳ таоло ўз китобида ***"Улардан кейин (дунёга) келган зотлар айтурлар: "Парвардигоро, Ўзинг бизларни ва***

бизлардан илгари иймон билан ўтган биродарларимизни мағфират қилгин ва қалбларимизда иймон келтирган зотлар учун бирон гилли-гаши қилмагин. Парвардигоро, албатта Сен меҳрибон ва раҳмлидирсан" (Ҳашр сураси, 10-оят) деб ҳабар берган кимсалар сирасида бўлишга интилайлик. Зеро улар иймон, жиҳод, Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} га ёрдам бериш билан биздан илгари ўтганлар. Аллоҳ уларнинг барчасидан рози бўлсин ҳамда барчаларини рози ҳам қилсин. Улар ҳақида Пайғамбаримиз ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} саҳиҳ ҳадисда "Саҳобаларимни сўкманглар! Жоним қўлида бўлган зотга қасамки, сизларнинг бирингиз Ухуд тоғи мислича тиллони инфоқ қиладиган бўлса, уларнинг бир ҳовучига ҳам, унинг ярмига ҳам етмайди", деб айтган бўлса, Аллоҳ таоло ҳам ўз каломида уларни кўплаб ўринларда мақтаган. Масалан "**Муҳожир ва ансорларнинг биринчи пешқадамлари ва уларга чиройли амаллар билан эргашган зотлар – Аллоҳ улардан рози бўлди ва улар ҳам Ундан рози бўлдилар...**" (Тавба сураси, 100-оят.)

Саҳобаларнинг барчалари адолатли, ишончли солиҳ мўминлардир. Аҳли сунна саҳобаларнинг ёмонликлари ҳақида қилинадиган барча ривоятларга шубҳа назари билан қарайдилар ҳамда уларни яҳудлар, мажусийлар ва уларнинг мунофиқ, жоҳил эргашувчилари тўқиб чиқарган тўқималари, ёлғон-яшиқ гаплари деб ҳисоблайдилар. Тўғри, саҳобалар хато ва гуноҳлардан пок эмаслар, бироқ улар одамларнинг гуноҳдан узоқроғи, тавбага эса яқинроқларидир. Уларнинг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам билан бирга улкан хизматлари, фидойиликлари, хайр-аҳсонлари, самарали ибодатлари бўлганки, иншо Аллоҳ бу амаллар улардан содир этилган барча нуқсону камчиликларни ўчириб ташлайди. Баъзан улар уммати, динини деб яхши ниятлар билан ижтиҳод қилиб айрим хатоликларга йўл қўярдилар, бироқ бу ҳолатларда улардан тўғри топганлар учун икки ажр, хато қилувчилар учун бир ажр (савоб) бўлади. Улар замон кўксидаги ажойиб нишона, тарихнинг ёрқин юлдузлари бўлганлари уларни умматнинг ҳурмат ва муҳаббатига сазовор қилиб қўйди. Баъзан киши савол қилиб қолади: шундай экан, нима учун

улар орасида фитна ва урушлар содир бўлган, халифалардан учтаси қатл этилган, баъзилари ҳукм, султонлик учун жанг қилган?

Биз Аллоҳнинг тавфиқи билан айтамызки, "Учала халифа – Умар, Усмон, Али ^{разиаллоху анху}ларнинг қатл қилиниши Ислом уларнинг ботилларию куфрларини парчалаб ташлаган яҳуд, мажус ва мунофиқлардан иборат дин душманларининг режалари асосида бўлган. Уларнинг учаласи ҳам -иншо Аллоҳ- шаҳид бўлганлар. Аммо ихтилоф ва урушларга келсак, бу уларнинг ижтиҳодлари билан бўлганки, улар бу билан ҳукмронлик ва ҳокимиятга эришиш учун эмас, балки Аллоҳнинг юзини, розилигини истаганлар. Бу ҳолатда уларга –юқорида айтиб ўтганимиздек– тўғри топувчига икки ажр, хато қилувчига бир ажр бўлади. Бу ижтиҳодлар ва воқеаларнинг тафсилоти –иншоАллоҳ– бу китобдаги ўз ўринларида айтиб ўтилади, токи ҳақ юзага чиқиб, саҳобаи киромларнинг фазли яққол кўзга ташланади. Аллоҳ уларнинг барчасидан рози бўлсин ва рози ҳам қилсин. Аллоҳнинг ёлғиз ўзи тўғри йўлга йўлловчи, тавфиқ берувчидир.

Абу Бакр разиллоҳу
анҳу.

11–13- ҳижрий йиллар.

Насаби ва фазилати.

У киши Абдуллоҳ ибн Усмон Таймий Кураший, Росулulloҳ соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам дан икки йил кейин туғилган. Жоҳилият даврида Абдул Каъба ёки Абдул Уззо деб номланар эди, сўнгра исломда Абдуллоҳ ибн Усмон деб номланадиган бўлди. Усмон – Абу Қуҳофа лақаби билан танилган оталари.

У Исломда даъватни қабул қилишга шошганлари ҳамда биринчилардан бўлгани учун Абу Бакр деб аталдилар. Зеро у эркаклардан биринчи исломга кирган киши бўлди. Шунингдек Исломда "сиддиқ" деб Росулulloҳ соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам ни Исро ва Меърож ҳодисасида тасдиқ этгани учун сифатланганлар. Бинобарин у киши нафақат бу ҳодисада, балки Росулulloҳни барча сўзларию амалларида тасдиқ этарди.

Абу Бакр разиллоҳу
анҳу жоҳилият даврида юзининг чиройли бўлгани учун "атийқ" деб танилган бўлса, Исломда ҳам Пайғамбар соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам биринчи дўзахдан озод этилиши билан башорат қилгани учун "атийқ" деб танилди. Бу тўғрида ривоят

қилиб айтишадики, Пайғамбар ^{соллаллоху алайхи ва саллам} кунларнинг бирида бамдод намозини ўқиб тугатгач, "Қайси бирингиз бугун рўзадор ҳолда тонг оттирди?" деб сўрадилар. Абу Бакр ^{разиаллоху анху} "Эй Росулulloҳ, мен кечаси эртага рўза тутсам деб ният қилиб ётган эдим, рўзадор ҳолда тонг оттирдим", деди. Сўнг яна Росулulloҳ ^{соллаллоху алайхи ва саллам} "бугун ким касални зиёрат қилди?" деб сўрадилар. Умар ^{разиаллоху анху} "Биз ҳозиргина намоз ўқиб, ўрнимиздан ҳам жилмадик-ку қандай қилиб касал кўрамиз" деб айтди. Абу Бакр "Мен, эй Росулulloҳ, менга бирордарим Абдурахмон ибн Авф касал эканини хабар қилишган эди. Масжидга йўл-йўлакай, олдидан ўтиб, ҳолини сўраган эдим" деди...

Сўнг Росулulloҳ ^{соллаллоху алайхи ва саллам} "Бугун қайси бирингиз бирон садақа берди?" деб сўраган эди, Умар "Эй Росулulloҳ, намоз ўқиганимиздан бери сиз билан бирга қимирламай ўтирибмизку, қандай қилиб садақа бериб улгурамиз?" деди. Абу Бакр яна "Мен, эй Росулulloҳ. Масжидга кирган эдим, қарасам бир киши тиламчилик қилиб қилиб турибди. Абдуррахмон ибн Абу Бакрни боласининг қўлида бир бурда нон бор эди, уни олиб тиламчига тутқаздим" деб жавоб қилди.

Пайғамбар ^{соллаллоху алайхи ва саллам} хурсандликдан юзлари ёришиб "Эй Абу Бакр, жаннат билан хушхабар бўлинг, жаннат билан хушхабар бўлинг..." деб айтдилар. Бу билан у киши Пайғамбар ^{соллаллоху алайхи ва саллам} дўзахдан нажот топиши билан башорат берган биринчи кимса бўлди.

Шундай қилиб Абу Бакр ^{разиаллоху анху}нинг фазли ва яхши эзгу амалларга бўлган шошилиши кўзга ташланади. Бу тўғрида Умар ^{разиаллоху анху} айтган: "Мен Абу Бакр билан бирон-бир яхшилик амалида мусобақа қилган бўлсам, Абу Бакр мени барчасида ортда қолдириб кетган".

Алий ибн Абу Толиб ^{разиаллоху анху} эса "У (яъни Абу Бакр) ҳамиша собиқ бўлувчи эди. Жоним кўлида бўлган зотга қасамки, биз қачон бир эзгулик амалида баҳслашган бўлсак, Абу Бакр бизларни ортда қолдириб кетган" деган.

Абу Бакр ^{разиаллоху анху} кенгчилик шароитида ўсиб улғайган. Кийим-кечак савдоси билан шуғулланар эди. У тижоратидан катта маблағни жамлаган ва бу моллар у киши мусулмон бўлгандан кейин жиҳоддаги тайёргарлиги бўлган. Зеро кўплаб маблағи, мол-дунёсини дин калимасини олий

қилиш, Аллоҳ ва росулини рози қилиш учун сарф этган.

У киши "Фил" йилидан икки йил кейин (573 йилда) Маккада туғилган ва Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} га ёшда яқинроқ бўлган. Шунингдек Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} га хулқ аторида ҳам, сифатларда ҳам бошқалардан яқинроқ бўлган. Ёшлигидан гўзал хулқлилик билан машҳур бўлган. Болалигидан бут-санамларни таҳқирлар, уларни муқаддас билиб ибодат қиладиганларнинг ақларини камситар эди. Шунингдек арокни жоҳилиятда ҳам ичмаган. Ундан бунинг сабабини сўрашган вақтда, "Обрў-эътиборимни сақлаб, шаън-шавкатимни авайлардим. Чунки ким арокни ичса, ақли ва шаън-шавкатига путур етади-да" деб жавоб қилган экан. У ^{разиллоҳу анҳу} улфатли, дўстлашувчан, чиройли муомалали бўлган. Камтарлик ва кўнгилчанглик у кишининг табиати бўлиб, жоҳилиятда ҳам, исломда ҳам бирорта одамдан ўзини (кибр қилиб) баланд тутмаган. Агар бирор кимса у кишини мақтаса, янада тавозеликда зиёда бўлар ва "Эй Парвардигор, албатта Сен мени ўзимдан ҳам яхши билувчироқсан" дер эди.

Абу Бакр разиаллоҳу анҳунинг мусулмон бўлиши.

Ривоятчилар Абу Бакр эркаклардан биринчи бўлиб мусулмон бўлганини зикр қилишади. Саҳиҳ ҳадисда ривоят қилинадики, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам " Бирон кимсани исломга даъват қилган бўлсам, Абу Бакрдан бошқасини бир тўхталиши бўлган" деб айтганлар. Бу эса у кишининг исломни қабул қилиши онгли равишда, қалби ва табиатидаги поклик билан бўлган. Унинг биринчи бор кўришдаёқ бут-санамлардан тутган ўрни ақл, идроки (уни) ҳаққа йўллаганини кўрсатиб туради. Абу Бакр разиаллоҳу анҳудан ривоят қилинади: "Мен балоғат ёшига етиб қолганимда отам мени кўлимдан ушлаб, бутлар турадиган жойга олиб борди ва "Эй ўғлим, бу сенинг худойинг" деб, мени унинг олдида қолдириб кетди. Мен унга яқинлашиб "Мен яланғочман, кийим бергин" деган эдим, менга жавоб қилмади. Шунда мен уни тош билан бир урган эдим, қулаб тушди".

**Абу Бакр разиаллоҳу анҳунинг Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам
ҳаётларидаги
жиҳодидан қисқа лавҳалар.**

Абу Бакр ^{разиаллоху анху} мусулмон бўлганидан кейин мушриклардан кўп озорларга йўликди. Турли қийинчилик ва мусибатларни бошидан кечирди. Аллоҳ йўлида етган бундай қийинчиликлар туфайли кучсизланиб, (кофирларга) таслим бўлиб қолмади. Бунга биз Маккада Исломнинг аввалги даврларида, мусулмонлар билан мушриклар ўртасида кураш қизиган вақтда Утба ибн Робийъадан етган азиятини келтириб ўтишимиз кифоя қилади... Утба Абу Бакрни излаб чиқиб, уни шундай урадики, юзлари шишиб, ҳатто танимас ҳолга келиб қолади. Бунинг хабари Абу Бакрнинг қабиласи Бани Таймга етиб бориб, улар югуриб келишади ва у кишини мушриклардан ажратиб олиб, кийимида уйига кўтариб боришди. Ўлимида шубҳа қилишмас эди. Улардан баъзилари қичқириб "Аллоҳга қасамки, агар Абу Бакр ўладиган бўлса, Утбани албатта ўлдирамиз" деди. Сўнг Абу Бакрни ўрашиб олиб, ўзига келтиришга ҳаракат қилишди. Абу Бакр ўзига келиб биринчи айтган гаплари "Росулуллоҳ ^{соллаллоху алайҳи ва саллам} га нима бўлди? Менга хабарини беринглар" бўлди. Шунда улар у кишига маломат тошини ёғдириб, жеркиб

ташлашди. Онасидан уни ўзига келтириб қўядиган бирон овқат беришини талаб қилдилар... Абу Бакр эса Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нима қилганларини билмасдан туз тотмаслигини айтди. У зотнинг Арқам ибн Абил Арқамнинг ҳовлисида эканини билгач, олдиларига бормоқчи бўлди. Шу ҳолатда таомланмасдан чиқишига онаси тарафидан қаршилиқни сезиб қолиб, то Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} ни кўрмагунларича туз тотимасликка қасам ичди. Сўнг ўзини кўтариб юришга қодир бўлмаганидан онаси ва яна бир муслима аёлга суяниб чикди. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} у кишига кўп ачиниб, қучоқлаб бағрига босди. Абу Бакр эса Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} дан онасини Исломга даъват қилишини сўради, токи онасини Аллоҳ таоло у киши сабабли дўзахдан нажот берсин.

Бу Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} га йўлиққан ёки ўзлари бошидан кечирган кўп ҳолатлардан биридир. Бундай ҳолатлар Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} нинг иймони ва ихлосини қаттиқ имтиҳон қилиш учун бўлган. Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} эса бу тўғрида жуда ажойиб намуналар қолдирган. Аллоҳ таоло Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} учун Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} билан бирга Исломда иккита одамнинг иккинчиси бўлишини,

шунингдек Сур ғорида ҳам, Бадр жангида Росулulloҳ учун ўрнатилган чайлада ҳам, қолаверса Росулulloҳ билан мушриклар ўртасида кечган барча жанглarda иккита одамнинг иккинчиси (яъни ҳамроҳи) бўлишини насиб этган. Хуллас Абу Бакр Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} га сирида ҳам, ошкорида ҳам, қийинчилигию кенгчилигида ҳам, ўзининг ишларию омма мусулмонларнинг ишларида ҳам энг яқин ҳамроҳи бўлган.

Абу Бакр ^{разиллоҳу анҳу} га халифалик билан байъат қилиниши.

Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} вафот этиб, одамлар бу қаттиқ ҳолатдан саросимага тушиб қолишган вақтда Абу Бакр ^{разиллоҳу анҳу} Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг вафот этганини одамларга билдириб, чуқур иймон билан "Эй одамлар, кимки Муҳаммадга ибодат қилган бўлса, у зот вафот этиб кетди. Кимки Аллоҳга ибодат қилаётган бўлса, Аллоҳ барҳаёт ўлмайди" деб турди. Сўнгра уларга Аллоҳ таолонинг Росулulloҳга айтган оятларини тиловат қилиб берди:

"(Эй Муҳаммад), ҳеч шак-шубҳасиз сиз ҳам ўлгувчидирсиз, улар ҳам ўлгувчидирлар".
(Зумар сураси 30-оят).

"Муҳаммад бир пайгамбардир, холос. Ундан илгари ҳам пайгамбарлар ўтгандир. Бас, агар у (яъни Муҳаммад ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}) вафот қилса ёки ўлдирилса, кетингизга (куфрга) қайтиб кетасизларми?! Кимда-ким кетига қайтиб кетса, Аллоҳга бирон зиён етказа олмас, (балки фақат ўзига зарар қилади, холос). Аллоҳ эса (йўлларидан қайтмай) шукр қилувчи бандаларини муносиб мукофотлайди". (Оли Имрон сураси 144-оят).

Бу ҳақиқатни англаб етган мусулмонларнинг вазифаси Пайгамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} Роббисига йўлиққанларидан кейин ўзларига дин ва дунё ишларини бошқариб турадиган халифа сайлашга шошилишлари керак эди... Муҳожирлар ҳолатдан чиқиб кетиш учун Абу Бакр билан масжидда йиғилишди. Ўша пайтда улар билан бирга Ансорлардан бирортаси ҳам бўлмаган эди. Абу Бакр Ансорларнинг эътиборли ҳуқуқлари бўлгани учун уларнинг иштирокисиз бу каби муҳим мавзуда ҳукм чиқаришни хоҳламади. Бу

иш бутун ислом умматининг ихтиёри ва иттифоқи билан бўлиши, бу ерда ҳеч қандай ихтилоф, низо ёки бўлиниб кетиш бўлмаси лозим эди.

Абу Бакр ^{разиаллоху анху} ансорлар Соида қабиласининг айвонида йиғилишганидан хабар топиб, уларга Умар ва Абу Убайда ^{разиаллоху анху} лар ҳамроҳлигида тезда етиб борди. Уларни ҳам халифалик иши ҳақида сўзлашаётган ҳолда учратди. Улар ҳам халифа ўзларидан бири бўлиши кераклигини айтишаётган эди. Бунга улар Росулulloҳ ^{соллаллоху алайҳи ва саллам} га ҳамда у зот билан бирга муҳожирларга жой бериб, ёрдам қилганларини хужжат қилиб олишган эди. Бу йиғинда муҳожир ва ансорлар ўртасидаги мунозаралар қизиқ, ҳар бир гуруҳ ўзининг хужжатини маъқуллар эди.

Абу Бакр ^{разиаллоху анху} охири бу ҳолатни ҳал қилиш учун, ўринларидан туриб хутба қилдилар. Ансорларнинг фазилатларини тилга олиб, уларни мақтади. Муҳожир ва Ансорлар бир мақсад сари интилаётган бир уммат эканини баён қилиб, сўнгра имомлик (халифалик) Қурайшнинг ҳаққи эканлигини исботловчи ҳадислар ва кучли хужжатларни келтириб ўтди. Ансорлар у

кишининг келтирган ҳужжатларига таслим бўлдилар. Мусулмонлар бу улкан иш – халифаликни эгаллашга энг яроқли, лойиқ киши Абу Бакр деб топишди. Зеро бошқа саҳобаларда тўлиқ бўлмаган хусусиятлар у кишида мукаммал эди. Бунинг ҳеч ажабланарли ери йўқ, чунки у киши Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг ҳижрат сафаридаги ҳамроҳи, ғордаги икковлоннинг бири. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} касаллик пайтларида у кишини мусулмонларга имом бўлиши учун илгари сура туриб "Аллоҳ ҳам, мусулмонлар ҳам Абу Бакрдан бошқани хоҳламайди" деб айтган эдилар.

Умар ^{разиаллоҳу анҳу} Абу Бакрга қўлини чўзиб байъат қилди. Шундан кейин барча йиғилганлар у кишига байъат қилишди. Эртаси куни (яъни 11-йил, роббиул аввалнинг 14-куни) Абу Бакр мусулмонлар билан масжидда жамланди, ва муҳожиру ансорларнинг ижмоси билан у кишининг байъати тўлиқ бўлди. Шу билан у кишининг байъати шаръий бўлиб итоати вожиб бўлди. У киши Росулulloҳнинг халифаси (ўринбосари) ва тўғри йўлдаги халифаларнинг биринчисига айланди.

Абу Бакр разиллоҳу анҳунинг сиёсати.

...Биз Абу Бакр разиллоҳу анҳунинг сиёсатини у кишининг Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг масжидларида умумий байъат олганларидан кейин сўзлаган қисқача хутбасидан хулоса чиқариб олишимиз мумкин. У кишининг айтганлари ичида: "Эй одамлар, мен сизларга волий қилиндим. Мен ораларингизда энг яхшиси эмасман. Агар яхшилик қилсам, менга ёрдам беринглар. Агар ёмонлик қилиб қўйсам, мени тўғрилаб қўйинглар. Ростгўйлик–омонат, ёлғончилик эса хиёнатдир. Ораларингиздаги заиф кимса унга –иншо Аллоҳ– ҳаққини олиб бермагунимча менинг ҳузуримда кучлидир. Ораларингиздаги бақувват(кучли) кимса менинг ҳузуримда заифдир, ҳатто мен ундан –иншо Аллоҳ– ҳаққини оламан. Қайси бир қавм Аллоҳ йўлидаги жиҳодни тарк қилар экан, Аллоҳ уларга хорликни беради. Қайси бир қавмда бузуқликлар тарқалар экан, албатта Аллоҳ уларга балони оммавий қилади. Модомики мен Аллоҳ ва Росулига итоат қилар эканман, менга итоат қилинглр. Агар Аллоҳ ва Росулига осийлик

қилсам, мен учун зиммаларингизда итоат қолмайди...".

Бу хутбада –қисқа бўлишига қарамай– фикр юритган кимса ҳамма замону маконларда халқлар (у билан) бошқарилиши мумкин бўладиган комил дастурни топади. Бу хутба ҳоким одам зийнатланиши лозим бўладиган тавозеъга, шунингдек яхшилик йўлидаги эркин фикрлиликка, адолат ва инсофнинг олий чўққиларига ишора қилиб ўтади. Аллоҳ йўлида жиҳод қилишга ҳамда фаҳш ва мункар ишларга қарши курашга чақиради, зулму туғёнга чек қўяди. Бу ҳам бўлса Аллоҳ ва Росулига итоат қилиш ва дин одобларини маҳкам тутишдир. Агарда ҳоким бу чегарадан четга чиқадиган бўлса, ўзига ҳам, одамларга ҳам зулм қилувчи бўлади. Бундай ҳолатда эса одамлар зиммасида унга итоат қилиш қолмайди...

Шундай қилиб Абу Бакр ^{разиаллоху анху} қисқа сатрлар орқали тилидан аввал қалби сўзлайдиган тўғри, буюк сиёсатни чизиб беряпти. Бунинг ажабланарли ери йўқ, зеро бундай сиёсатни узок замонлар ўтишига қарамай тарих сақлаб қолган у

кишининг боқий ишлари, буюк амаллари тасдиқ этиб улгурган.

Усома аскарини жўнатиш.

Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} вафотларидан бироз аввал Шом диёрларига жанг қилиш учун аскар тайёрлаб, унинг байроғини Усома ибн Зайд ^{разиаллоҳу анҳу}га тутқазди. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} уни ёши кичик (18 ёш) бўлишига қарамай, отаси Зайд ибн Ҳориса ^{разиаллоҳу анҳу}нинг жиҳодини ҳамда у кишининг Муъта жангида шаҳид бўлиб кетганини ҳурматлаб бу юришининг етакчилигига ихтиёр қилган эди. Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} бу йигитда аввало доно етакчиликка хос бўлган истеъдодларини топганлиги, қолаверса уни ҳам, отасини ҳам яхши кўрганлиги боис танлаган эди. Ҳа шундай, мусулмон яхши кўрадиган кишисига жиҳоддан кўрқиб, уни тўсиб қолмайди, балки уни жиҳодга ундайди: ё ғалаба, ва ё Аллоҳ йўлидаги шаҳидликдир...

Лекин Аллоҳнинг иродаси бу юришни жўнатишни охирига етказишдан аввал Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}ни "рафиқул аъло"га риҳлат қилишини хоҳлади. Усома аскар амирлигидан воз кечиб, ихтиёрни янги халифа Абу Бакрга ташлашни

лозим деб топди. Бу эса Усоманинг фикҳи, илми ва одобидан эди. Шунинг учун ҳам Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} ёш бўлишига қарамай Усомани ихтиёр қилган эди.

Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} мусулмонларга бирон кимсани амир қилиб танлаган бўлсалар, албатта ўша шахс ўша ишга лойиқ эди.

Абу Бакр ^{разиллоҳу анҳу} Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} ҳаётлик даврида лозим деб билган нарсани ижро қилишни режалаштирди. Аскар амирлигига Усомани иқрор этиб, уни чиқишга буюрди. Унинг байроғи остида эса муҳожир ва ансорлардан катта мажмуаси, ҳатто Умар ибн Хаттоб ҳам бор эди.

Абу Бакр ^{разиллоҳу анҳу} Усомани ҳурмат қилиши, унинг етакчилигини қувватлаши шу даражада эдики, уларни кузатаётганда пиёда юриб борарди. Усома эса отнинг устида эди... Усома хижолат тортиб "Эй Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг халифаси, сиз ҳам отга миниб оласиз ёки мен тушиб оламан" деган эди, Абу Бакр унга "Аллоҳга қасамки сиз тушмайсиз ҳам, мен отга минмайман ҳам, Аллоҳ йўлида бир соат оёқларимни қавартирсам(чанга ботирсам) нима бўлибди" деб жавоб қилди. Сўнг

Усомага "Агар менга Умарни қолдириб ёрдам беришни лозим топсангиз, шундай қилинг" деб айтганди, ёш амир тезда рози бўлди. Умар эса халифалик ишларида ёрдам бериш учун Абу Бакрнинг ёнида қолди.

Абу Бакрнинг Усома аскарига васияти

Сўнг Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} шундай деб айтди: "Хиёнат қилманглар, ўлжадан берухсат олманглар, (ўликларни) мусла қилманглар, ёш бола, қария ва аёлларни ўлдирманглар, хурмозорларни кесманглар, ёндирманглар ҳам, биронта мевали дарахтни синдирманглар ҳам...".

Бу гўзал ахлоқларга, заифларга меҳрибончилик қилишга ва вайрон қилишу фасод тарқатишдан узоқда бўлишга чақирадиган Исломнинг адолатли мабдааларини ўзида равшан суратда мужассам этган ажойиб ва буюк васиятдир. Усома ^{разиаллоҳу анҳу} улуғ халифанинг бу буюк васиятларини ижро қилишга интилди. Аскарни билан юриб Муъта жанги бўлган Балқа деган минтақага бориб тушди. Қузоза қабиласидаги муртад бўлиб кетганлар билан жанг қилиб, уларни чекинтирди ва хорлади, қаршисида турган дин душманларини

йўқ қилиб, чиққанига 70 кун бўлганидан кейин Мадинага қайтди.

Усома аскарини жўнатишнинг таъсири.

Шундай қилиб Усоманинг аскарини жўнатиш яхшилик ва барака бўлди. Чунки ислом душманларининг қалбига қўрқув тушиб қолди. Улар "мусулмонлар ҳали ҳам кучли экан. Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} вафотидан кейин ҳам уларга заифлик кирмабди, саросимага тушишмабди", деб ўйлаб, мусулмонларга қилмоқчи бўлган ҳийлаларидан қайтишди.

Ридда ҳаракати ва Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу}нинг унда тутган ўрни.

1. Ридда (муртадлик) ҳаракати.

Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} улкан мансабининг вазифаларини қўлга тўлиқ олмай туриб, араб ярим оролида муртадлик ҳаракати ёйилиб кетди. Бу ҳаракат -ҳажмини Аллоҳ таологина биладиган- катта фитнага асос бўлиб қолди.

Муртадларнинг турлари.

Бу фитнанинг икки сурати бўлиб, биринчиси закотни адо этишдан бош тортиш сурати. Негаки закот бу бош тортувчиларнинг назарида фақат

Росулуллоҳга адо этиладиган, у зот вафоти билан давом этмайдиган тўлов бўлган.

Бошқа сурати эса, диндан ошкор суратда чиқиб, пайғамбарликни даъво қилувчиларга қўшилиб кетиш.

Ҳеч қанча ўтмай иккала сурат бир-бирига аралашиб кетди, уларни Исломга қарши адоват, уни йўқ қилишга бўлган ҳаракат жамлаган эди. Бу эса ридда ҳаракатини келтириб чиқардики, хатари катталашиб кетишидан аввал уни араб ярим оролида тагидан йўқ қилиб ташлаш Абу Бакр ^{разиаллоху анху}нинг асосий вазифасидан бўлиб қолди.

Пайғамбарликни даъво қилувчиларнинг ҳаракати Росулуллоҳ ^{соллаллоху алайҳи ва саллам}нинг вафотидан аввалроқ қабилачилик ундови остида юзага чиққан эди. Биринчи бўлиб Мусайлама каззоб бани Ханифа қабиласида зоҳир бўлган. У пайғамбарликни даъво қилганида, унга қабилачилик ундови билан кўпчилик эргашиб кетган.

Бани Тамим қабиласида эса "Сажоҳ" исмли аёл чиқиб, пайғамбарликни даъво қилган. Унга ҳам қавми ёлғончилигини билишса-да юқоридаги сабаб билан эргашиб кетди.

Яманда эса "Асвад ал-Ансий" деган бошқа бир одам пайғамбарликни даъво қилиб чиқди.

Бу сохта пайғамбарлар бутун араб ярим оролида фасод тарқатишди. Кўпчилик араблар "Қурайш"га ҳасад гина-адоват қилиб уларга эргашиб кетишди. Чунки Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам Қурайшдан эди. Улар пайғамбарлик Қурайш қабиласигагина чегараланиб қолишини хоҳлашмади. Улар иймон ҳали қалбларига кириб бормаган, балки (ҳукмрон) қувватга бўйсуниб ёки бошлиқларига эргашиб Исломга кирган Аъроблар (сахройи араблар) эди. Аллоҳ таоло бунақа кимсалар ҳақида бундай деган: **"Аъробийлар "Иймон келтирдик" дедилар.** (Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам, уларга) **айтинг: "Сизлар иймон келтирганларингиз йўқ, лекин сизлар "Бўйинсундик", денглар, (чунки ҳали-хануз) иймон дилларингизга кирган эмасдир".** (Хужурот сураси, 14-оят).

2. Абу Бакр разиаллоҳу анҳунинг закотни манъ қилувчилардан тутган ўрни.

Абу Бакр разиаллоҳу анҳунинг (улардан) тутган ўрни аввалдаёқ равшан эди: Закотни манъ қилувчиларга қарши курашиш муртадларга

қарши курашиш ҳукмида бўлиб вожиб эди. Умар ^{разиаллоху анху} эса закотни манъ қилувчиларга жанг қилишга қарши туриб, уларни муртад деб номламас эди. У кишини бунга ундаган нарса Пайғамбаримиз ^{соллаллоху алайҳи ва саллам} нинг ушбу ҳадислари эди: "Одамлар билан то улар "Ла илаҳа иллаллоҳ" деб айтгунларига қадар уруш қилишга буюрилдим. Кимки ўшани айтса, мендан молию жонини сақлаб қолади, лекин (дин) ҳақи бундан мустасно. Уларнинг ҳисоби Аллоҳгадир".

Вазият шу қадар оғир эдики, ҳатто мусулмон давлатини қулатиб юборишига яқин қолди. Бундай шароитларда талаб этиладиган иш –агар улар билан жанг қилиш зарур бўлса– жангни ҳеч бўлмаса кечиктириб туриш, уни кўзғамаслик эди. Лекин Абу Бакр ^{разиаллоху анху} "закотни беришдан бош тортиш дин рукнларидан муҳим бир рукнни бузиш, дегани. Бунда эътиборсиз бўлиш эса бошқа рукнларни ҳам бузишга олиб келиши мумкин", деб ўйлади ва "Аллоҳга қасамки, намоз билан закотни орасини ажратганларга қарши албатта жанг қиламан, чунки закот - молнинг ҳақи. Аллоҳга қасамки, агар улар Росулulloҳ ^{соллаллоху алайҳи ва саллам} га адо этишиб келган арқонини ҳам менга

беришдан бош тортишадиган бўлсалар, ўшани устида бўлса ҳам улар билан жанг қиламан" деб қатъий турди. Умар ^{разиаллоҳу анҳу} ҳеч қанча вақт ўтмай Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу}нинг юқоридаги фикрлари билан қаноатланди ва Абу Бакр тутган йўли ҳақ ва тўғри эканини тушуниб етди. Зеро закотни беришдан қайтган одам, агар уни қўлидан тутилмаса, фурсат ўтмай намозни ўқишдан ҳам қайтиб кетади. Сўнгра эса бориб-бориб диндан ҳам қайтиб, муртад бўлиб кетади. Бу эса Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} тарафидан Аллоҳнинг нусратига қатъий ишоч ҳам эди...

Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} Ислом лашкарини ўн бир бўлакка бўлиб, ҳар бирига бир амир таъин этди. Булар Холид ибн Валид, Икрима ибн Аби Жаҳл, Амр ибн Ос ^{разиаллоҳу анҳу} ва бошқалар эди.

3. Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу}нинг муртадларга ёзган мактуби.

Сўнг у киши умумий бир мактуб ёзиб, Араб ярим оролидаги барча муртадларга йўллади. Бу мактубларни элчилар билан юборди. Улар аскарлар етиб боришидан аввал одамларга ўқиб беришлари керак эди. Бу эса ўз навбатида уларга

(яъни муртадларга) жанг бўлишидан аввал ҳаққа қайтишларига берилган имкон, ва ўз қилмишларини тадаббур қилиб кўришларига қулай бир фурсат ҳам эди. Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} бу билан Аллоҳнинг ҳузурида ўз зиммасини ҳам поклаб олди. Бу мактубда қуйидаги иборалар ҳам келган эди: " Менга Аллоҳнинг амрига жоҳиллик қилиб, шайтонга бўйинсуниб қолгани боис баъзиларингизнинг динидан муртад бўлиб кетгани хабари етиб келди. Дарҳақиқат Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло "Аниқки, шайтон сизларга душмандир, бас уни душман тутинглар! Шак шубҳасиз у ўз фирқасини (яъни ўзига эргашган кимсаларни дўзах эгалари бўлишлари учун) даъват қилур" деб айтган.

Мен сизларга фалончини (ҳар бир лашкар амирининг исми) муҳожирлар, ансорлар ҳамда уларга чиройли амаллар билан эргашган кимсалардан иборат лашкар билан жўнатдим ва унга Аллоҳга даъват қилмасдан туриб биронтага жанг қилмаслигини, ўлдирмаслигини буюрдим. Кимда-ким унга ижобат қилиб, иқроп бўлса, тийилиб солиҳ амал қилса, ундай кимсадан (буни) қабул қилади ва унга ёрдам беради.

Кимда-ким бош тортса, ўшанга кўра жанг қилишга буюрдим. У қодир бўлиб ушлаб олган биронта одамни тирик қўймайди, уларни ўт билан куйдириб, бутунлай ўлдириб юборади, аёл, бола-чақаларини асир олади, улардан фақатгина Исломни қабул қилади. Кимда-ким унга эргашса, ўзи учун яхши, кимки уни тарк қилса, Аллоҳдан қочиб қутула олмайди".

Элчилар аскарлардан аввал бу мактубни уларга етказишган. Лашкар етиб боргач эса ўша мактубда ёзилганларни аниқлик ва қатъийлик билан ижро қилди. Улар Исломга киришдан бош тортганлар билангина жанг қилишар, буни эса уларни ҳақ динга қайтишга даъват қилиш билан бошлар эдилар. Кимда-ким уларга ўша нарсада ижобат қилса, уни тарк этишар, у билан хурсанд бўлишиб, ёрдам ҳам беришар эди. Кимда-ким бош тортиб, куфру залолат ботқоғида қолишни ихтиёр этса, ундай кимсаларга қарши курашар эдилар...

Бунинг натижасида мусулмон аскарлари билан ана у саркаш муртадлар ўртасида катта-катта тўқнашувлар бўлиб ўтди. Мусулмонлар бу жангларда бор кучларини сарф этдилар, уларни

иймонлари энг ажойиб, ва энг олий кўринишларда жиоланди. Улар алал оқибат, бир йил ўтмасдан бу фитнанинг кетини қирқиб ташлай олдилар. Муртадларни Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам етказган динларига пок, соф ҳолатида қайтаришга улгурдилар. Шунинг билан Исломга Араб ярим оролининг ҳамма четларида кучқуввати ва гуркираши яна қайтиб келди, тавҳид калимаси янгидан юксалди. Бу аввало Аллоҳнинг фазли раҳмати, сўнгра Аллоҳ йўлида тоғдек мустаҳкам туриб, Аллоҳнинг нусратига сазовор бўлган чин мўмин Абу Бакр Сиддиқ разиаллоҳунанхунинг фазли сабабли бўлди. Ридда жанглари хижрий 11-йилда бошланиб, 12-йилда тугалланди.

Исломий фатхлар.

Исломий даъват фақат арабларгагина чегараланиб қолмай, балки бутун инсоният учун Қиёмат кунигача бўлган даъватдир. Бу ҳақида Аллоҳ таоло шундай дейди: "(Эй Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва саллам), **Биз сизни шак-шубҳасиз, барча одамларга** – (мўминларга жаннат ҳақида) **хушхабар элтгувчи,** (кофирларни эса дўзах азобидан) **огоҳлантиргувчи бўлган ҳолингизда,**

пайғамбар қилиб юбордик. Лекин кўп одамлар билмаслар". (Сабаъ сураси, 28–оят).

Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам эса ўзлари ҳақида "Ҳар бир пайғамбар ўз қавмига хос юборилар эди, мен эса бутун инсониятга юборилдим", деб айтганлар. (Бухорий ва Муслим ривояти).

Шунинг учун Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳаётлик даврларида Араб ярим оролининг ташқарисидаги подшо ва бошлиқларга Аллоҳнинг ягоналигию ўзининг рисолатига иймон келтиришга даъват қилиб мактублар жўнатган эди. Рум подшоси (императори) Ҳерақл ва Форс императори Кисро ҳам шулар жумласидан бўлиб, иккаласи ҳам ўша пайтларда бу оламдаги энг буюк қувватни шакллантирар эди...

Исломда жиҳод ҳукмлари уч босқичда нозил бўлган:

1. Маккада озорларга сабр қилиш ва унга қарши бош кўтармаслик, лекин иложи борича тажовузнинг олдини олиш, зулмни даф қилиш мабдаасини қарор топтириш.

2. Мадинада бевосита ҳижратдан кейин Аллоҳ таоло мусулмонларга ўзларидан зулм ва тажовузларни қайтаришга рухсат берди:

"Хужумга учраётган зотларга мазлум бўлганлари сабабли (жанг қилиш учун) изни берилди. Албатта Аллоҳ уларни ғолиб қилишга қодирдир". (Хаж сураси, 39–оят).

"Сизларга қарши урушувчилар билан Аллоҳ йўлида жанг қилингиз ва тажовузкор бўлмангиз! Шубҳасиз, Аллоҳ тажовузкорларни севмайди". (Бақара сураси, 190–оят).

Бу ҳукм мусулмонлар қувват ва ҳамжиҳатлик жиҳатидан ўзларини Мадинадаги ёш давлатини ҳимоя қилишга ҳамда душманларини ҳам қўрқитишга қодир бўлишган пайтда нозил бўлган.

3. Мадинадаги Исломий давлат тўла куч қувватга, салобатга эришгандан кейин бошланган. Бу вақтда улар Аллоҳнинг сўзи олий, кофирларнинг сўзи қуйи бўлиши учун кофирларга қарши ҳужум қилишга ва уларнинг давлатлари, ҳукмронликларини парчалаб ташлашга маъмур бўлдилар. Улар ҳеч кимни динга, эътиқодга мажбурлашмаган. Араб ярим оролидаги кофирларни истисно тариқасида мажбурлашган холос, чунки Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} ўз ҳадисларида айтиб ўтганидек бу ярим оролда

икки дин жамъ бўлмаси лозим эди. Барча кофирларга қарши жанг қилишга бўлган буйруқ Парвардигори тарафидан нозил бўлган: *"Аллоҳга ва охират кунига ишонмайдиган, Аллоҳ ва Унинг Пайгамбари ҳаром деган нарсани ҳаром деб билмайдиган, Ҳақ (яъни ислом) динига эътиқод қилмайдиган аҳли китоблардан иборат бўлган кимсаларга қарши то улар хорланган (мағлуб) ҳолларида ўз қўллари билан (зиммаларидаги) солиқни тўламагунларича, жанг қилингиз!"* (Тавба сураси 29–оят).

Шундай қилиб жиҳод амирлари кофирларни уч нарса орасида ихтиёрли қила бошладилар:

1. Ислом.

2. Жизя. (Бу Ислом ҳукмронлигига бўйсунганини ошкор қилиши, жанг ва закотдан афв этилиши учун ҳар бир (балоғатга етган эркак) кофирдан олинадиган маълум маблағдир).

3. Жанг.

Бунга очиқ ва саҳиҳ шаръий ҳужжатлар далолат қилади.

Аллоҳ таолонинг кофирларга қарши юртларига бориб жиҳод қилиш ва уларнинг қудратию

ҳукмронлигини парчалашга бўлган буйруғини бажариш учун Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} -муртадлар фитнасини бостирганидан сўнг- тайёргарликни бошлаб юборди.

Мусулмонларни Форс ва Румга қарши жангга юбориш.

Араб ярим оролини муртадлардан, сохта пайғамбарларнинг ҳаракатидан тозалагандан кейин ташқарига қўшин юбориш Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу}нинг сергаклиги ва узоқни кўра билишлигидан бўлди. Бу эса Исломий рисолатнинг оламий эканини амалга оширишга бўлган ҳаракат эди. Аслида Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} бу ишни ижро қилишни дунё подшоларига ва амирларига элчи ва мактуб юборишлари билан бошлаган эди. Муъта ва Табук ғазотлари Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} даврида бўлганлиги у зот вафотларидан кейин мусулмонлар давом эттирган мана шу катта ҳаракат учун йўлланма бўлди.

Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} ортида нафсларни обод этган мустаҳкам иймону Аллоҳ йўлидаги жиҳодга бўлган иштиёқ ҳамда тўғри тайёргарлигу етук бошқарув турган мана шу буюк ҳаракатни бошлашга киришди. У киши мана бу катта

ҳаракатни ўзининг тўғри йўналишига йўналтирди. Бу Аллоҳ йўлидаги жиҳод ва У зотнинг сўзларини олий қилишга ҳаракат эди. Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} бир вақтнинг ўзида икки тарафга насроний Рум ва мажусий Форс давлатига қарши уруш очди.

Буюк халифа мусулмонлар қўлидаги қувват майдонини ўлчаб чиққанлигида шак-шубҳа йўқ. Ислом қалбларга эккан олий маънавият уларнинг калималарини бир қилиб қалбларни бир-бирларига улфат қилган эди. Шу боис Дин ва Ҳақ калималари олий бўлиши ва Исломий даъватни ёйиш йўлидаги қийинчилик ва машаққатларни елкадош бўлиб кўтарар эдилар. Аллоҳнинг йўлида шаҳид бўлишни хурсанд ҳолатда қаршилар эди.

Ана шу пайтда Рум ва Форс давлатлари қанчалар буюк ва салтанатли, қудратли бўлиб, аскарлари қурол аслаҳа билан жиҳозланган, жанг қилишга тажрибалари бор эди. Шундай бўлса-да бу икки буюк кучлар Исломга кирган ва унинг одобларию таълимотлари билан суғорилган исломий жангчилар қаршисида туришдан ожиз эдилар. Зеро бу таълимотлар Аллоҳнинг

йўлидаги мужоҳидлар учун икки яхшиликнинг бирига эришишни кафолатлайди: ғалаба қозониб, дунёда ғанимага (ўлжага) эришиш ёки Аллоҳнинг йўлида шаҳид бўлиш. Аллоҳ таоло бу ҳақида қуйидагиларни айтади:

"(Эй Муҳаммад ^{соллаллоху алайҳи ва саллам}), айтинг: Сизлар биз учун фақат икки яхшилик (яъни, ё шаҳид бўлишимиз ёки ғалаба қилишимиз)дан бирини кутмоқдасиз. Биз эса сизлар учун Аллоҳ сизларга ўз даргоҳидан ёки бизнинг қўлимиз билан бир азоб етказишини кутмоқдамиз. Бас, сизлар ҳам кутаверинглар, биз ҳам сизлар билан кутгувчимиз". (Тавба сураси, 52-оят).

"Аллоҳ йўлида бу ҳаёти дунё эвазига охиратни сотиб оладиган зотлар жанг қилсинлар. Ким Аллоҳ йўлида жанг қилиб ўлдирилса ёки ғалаба қилса, Биз унга улуг мукофот ато этажакмиз". (Нисо сураси, 74-оят).

Бунга қўшимча яна мусулмон аскарларини ҳақиқий эркак эканликлари ҳамдир. Улар ҳар қандай муҳит ўзгаришларига ҳеч чўчимасдан, заифлашмасдан рўбарў келар эдилар. Бу

Аллоҳнинг қазои-қадарига тўла ишониш билан бўларди. Бу нарса уларни ҳеч қандай иккиланмай ва қўрқмасдан душманларига йўлиқишга ундар эди. Албатта Аллоҳнинг қазоси шак-шубҳасиз битилган. Зеро Аллоҳ ўзининг қазо ва қадарига инонган кимсага доим яхшиликни ирода қилади. Душман аскарлари ичида бу каби истеъдод ва маънавият топилмасди, бу каби сифатларга эга ҳам эмасдилар.

Мана шунинг учун Абу Бакр *разиаллоҳу анҳу* исломий аскарларни бир вақтнинг ўзида Рум ва Форсга қарши уруш қилишидан кўнгли тўқ бўлди. Бу эса кутилаётган мақсад – зулмат қоплаб олган ушбу диёрларда Аллоҳ сўзларини устивор қилиш, Ислом динини ёйишга эришиш ва ана шу душманлар устидан ғалаба қозонишга бўлган мусулмон жангчиларининг қувватига тўла ишонч ҳосил қилишдан келиб чиққан.

Абу Бакр *разиаллоҳу анҳу* Форсга қарши урушга жўнатган аскарнинг бошлиғи моҳир саркарда Холид ибн Валийд *разиаллоҳу анҳу* эди. Холид Фурот дарёси жанубида жойлашган қабилаларни бўйсундиришга қодир бўлди. Ва Хийра шаҳрини

эгаллади. Уни бошқаруви учун марказ қилди. Форсни қаттиқ талофатга учратгандан кейин Ироқ шаҳарларининг кўпини эгаллади.

Аммо Рум ва Шом шаҳарларига юборилган аскарлар устида мусулмон саркардаларидан Абу Убайда Омир ибн Жарроҳ, Язид ибн Абу Суфён, Амр ибн Ос ва Шураҳбил ибн Ҳасана ^{разиаллоҳу анҳу}лар эди. Аскар сон ва тайёргарлик жиҳатидан ортиқроқ бўлиб, улар қирқ минг атрофида эди. Бу Форсга юборилган аскардан бир неча баробар ортиқ эди. Рум уларга қаттиқ тайёргарлиги бўлган катта сонли кўшин – икки юз минг аскар– билан йўликди. Ҳолатнинг жиддийлигини англаб етган Абу Бакр уларга Холид ибн Валийдни ёрдамга юборади. Холид Ироқдан Шомга қараб йўл олди. У киши саҳрони босиб ўтиб, Рум билан бўлган жангда ўзининг унутилмас жасоратликларини кўрсатади. Бу жанг Ярмук жанги эди.

Ярмук жанги.

Мусулмон сардорлари Холид ибн Валийд келишидан олдин ўзаро бир-бирларига ёрдам бериб уруш қилишар эди. Лекин бир бошлиқ остида жамланмаган эдилар. Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу}

буйруғига кўра Холид ибн Валийд бошлиқликни эгаллади.

Холид ибн Валийд ^{разиаллоҳу анҳу} аскарни ўрта, ўнг ва чап қисмлар қилиб бўлди. Муслмонларнинг ўрта қисмини Румнинг ўртасига, муслмонларнинг ўнг қисмини эса Румнинг чап тарафига, муслмонларни чап қисмини эса Румнинг ўнг тарафига юзланадиган қилиб қўйди. Аскар ўттиз бўлакка қисланди. Ҳар бир жамоага муслмон ботирларидан биттасини бошлиқ қилиб тайинлади.

Ўрта қисмга Абу Убайда ибн Жарроҳ ^{разиаллоҳу анҳу}, ўнг қисмига Амр ибн Ос ва Шураҳбил ва чап қисмига Язид ибн Абу Суфён ^{разиаллоҳу анҳу} млар тайинланди.

Жанг воқеаси.

Айтишимиз мумкинки, албатта Ярмук жанги Ярмук дарёсини шимолида, анироқ қилиб айтганда Ярмук жилғаларининг бири Аллон водийси билан Алақ Водийси орасида бўлиб ўтган. Муслмонлар Наво шаҳрининг жанубидан "Сахмул Жувлон"нинг шарқигача чўзилган минтақада жойлашдилар. Улар Ярмук дарёсини чап тарафларига қилишди. Орқаларида ва ўнг

томонларида катта тоғ қоялари кўп эди. Бу жойланиш Румни мусулмон аскарларига бостириб киришига имкон бермасди. Жанубий ғарбий тараф эса очиқ эди. Худо кўрсатмасин— чекиниш керак бўлиб қолса мусулмонлар бу йўл орқали чиқиб кетишлари мумкин эди. Шунингдек лозим бўлиб қолса, Мадинадан бўладиган ёрдамлар ҳам шу йўл орқали уларга етиб келаверади. Мана шу вақтда Ярмук дарёси мана бу томондан Рум билан мусулмон аскарлари атрофида тўпланишлари орасини тўсиб турар эди. Чунки бу дарёнинг жуда пастлиги ва чуқурлиги ундан кечиб ўтишларига имкон бермасди.

Мусулмонларнинг жанг учун бу жойни танлашлари идроки баланд узоқни кўрадиган, ҳарбий фанлардан хабардор, жанг олиб бориладиган ернинг табиатини биладиган кишиларнинг ишораси билан билан бўлди. Ривоятларга қараганда мусулмонларга бу жойни ишора қилган киши Абу Суфён ^{разиаллоху анху} бўлди. Ҳа, мусулмонлар Аллоҳ таолонинг **"Уларни ишлари мудом шўро маслаҳати билан бўлур"** сўзига амал қилиб **шўро** асосини лозим тутган эдилар.

Бу билан мусулмонлар ўзларнинг барча имконият ва тажрибаларидан фойдаланишар эди. Баъзан эса оддий аскар бошлиққа тўла яхшилиги бўлган ишни ишора қилар эди.

Мусулмонлар жанг учун мана шундай жойни ихтиёр қилиб турганда, Рум эса ўзларига қамалиб қоладиган жойни ихтиёр қилиб олишди. Ярмук дарёси уларнинг ўнг томонида, Риқод водийси - кечиб ўтганларидан кейин- ва Иордан дарёси уларнинг орқа томонида, сўл томонида баланд тоғлар бор эди. Румликларда шундай ҳолат юзага келиб қолдики, уларга нажот мусулмон аскарларини ёриб ўтиш орқалигина бўлар эди. Улар учун мусулмонларни ёриб ўтиш қаерда?! Бу Рум аскарларига мағлубият ва ҳалокат аниқ бўлиб қолганини англатарди. Чунки улар ёмон тадбири туфайли ўзларини ўзлари қамал қилиб қўйишганини билмай қолишди. Бу ишни мусулмонлар идрок қилган ва Амр ибн Ос разиаллоҳу анҳу "Аллоҳга қасамки, Рум қамалиб қолди. Қамалда қолган (томон) камдан-кам яхшиликка эришади. Эй мусулмонлар, сизлар хурсанд бўлинглар", деган эди.

Жангнинг кечиши.

Жанг бошланишидан олдин араб насороларидан бири Холид ибн Валийдга ҳаракатини сусайтирмақчи бўлиб Рум қўшинига ишора қилиб "Рум қанчалар кўп, мусулмонлар бунчалар оз бўлмаса" деди. Холид айтдики: "Сенга вой бўлсин, мени Рум билан қўрқитмоқчимисан? Албатта қўшин аскарлар сони билан эмас, ёрдам (Аллоҳнинг нусрати) билан кўпаяди, ёрдамсиз ташлаб қўйиш билан озаяди.. Аллоҳга қасамки, Ашқор (Холиднинг оти)нинг оёғи остидаги касали тузалишини хоҳлайман. Албатта улар сонда ҳам заиф бўладилар".

Бундай кучли ва ишончли сўзлар довурак қўмондондан чиққанлиги уни иймонининг қийматию нусратга бўлган ишончига очик далилдир. Ҳа, доимо эътиборга олинадиган нарса миқдор эмас, балки сифат бўлиши, тайёргарлигу сонининг кўплиги эмас, балки ақиданинг қуввати бўлишидир. Зеро қўрқоқнинг қўлидаги қуролнинг ҳеч қандай қиймати йўқ.

Бу Холид ^{разиллоху анху}нинг, қолаверса чин мусулмонларнинг Исломдан таълим олиб ўзларига сингдирган дарсларидир. Улар шу

асосни маҳкам тутар эканлар, Аллоҳнинг нусратига сазовор бўлаверадилар. Бундан бошқача нарсалар билан эса мағлуб бўладилар.

Жанг бошланган пайтда Румнинг ҳужумлари мусулмонларнинг ўнг ва чап тарафига шиддатлашиб кетди. Хаттоки ўрта қисм чекина бошлади. Рум асосий ҳужумни ўртага қарата бошлади. Бундан мақсади кўмондонликнинг марказини ишғол қилиб, Холид ибн Валид ^{разиаллоху анху}ни ўлдириш ёки аср олиш эди.

Лекин уларнинг мақсадлари пучга чикди. Кўмондон Холид ибн Валид ^{разиаллоху анху} ва ўрта қисмнинг бошлиғи Абу Убайда ибн Жарроҳ ва биродари Икрима ибн Жаҳл, Саид ибн Зайд ва яна бошқа муҳожирлар ҳаракати билан –Аллоҳ уларнинг ҳаммасидан рози бўлсин– мусулмон аскарлар ўртаси собит турди. Мусулмонлар Аллоҳнинг розилиги умидида ўзларининг жангдаги маҳоратию сабр-бардошини кўрсатдилар. Улар ё душманлари устидан ғалаба қозониш ёки Аллоҳнинг йўлида шаҳид бўлиш умидида жанг қилдилар. Жанг шиддатли тус олиб, Рум ҳаракатлари мусулмонларнинг ўрта сафини ёриб кириш учун қадамма-қадам

келаётган пайтда, ўнг тараф бошлиғи Амр ибн Ос *разиаллоҳу анҳу* ва чап тараф бошлиғи Язид ибн Абу Суфён *разиаллоҳу анҳу* сафларни тартиблашга киришдилар. (Қисқа муддатда) Румнинг сиқувини бартараф этиб, қарши ҳужумга ўтиш учун сафни тартибга келтиришга муваффақ бўлишди. Ана шу пайтда Икрима ибн Абу Жаҳл *разиаллоҳу анҳу*нинг "Менга ўлим учун ким байъат беради?" деган овози янгради. Дарҳақиқат мужоҳидлар мана шу нидони эшитганларидан кейин жаннатнинг ҳидини ҳис этишиб, Аллоҳга йўлиқишга муштоқ бўлишди ва Икримага байъат беришга мусобақалашиб кетишди. Ҳатто улардан тўрт юзга етадиган бир гуруҳ пайдо бўлди. Улар ўз жонларини Аллоҳга сотишган эди. Бу гуруҳни "Ўлим гуруҳи" деб аталди. Улар совутларини ечиб Рум аскарига ташланишди. Бунинг ортида мусулмонларга нусрат ва ғалаба шамолини олиб келди. Аллоҳ мусулмонлар орасидан шаҳидларни ихтиёр қилди. Бу гуруҳ озгинасидан бошқа ҳаммаси шаҳид бўлди. Шундай қилиб вазият Румга қарши кескин ўзгариб кетди ва мусулмонлар қаршисида туришга қудрат топа олмай қолдилар.

Бу ерда бизга моҳир Холид ибн Валид *разиаллоху анху*нинг ҳарбий маҳорати намоён бўлади. У киши саксон минга етадиган Рум отлиқлари жанг майдонида қочиб кетишга йўл қидириб айланиб юрганини кўриб англаб етдики, қочиб кетиш учун улар фақат мусулмонлар орасини ёриб ўтиши керак. Улар бунга қодир бўлишмасди. Холид *разиаллоху анху*нинг етуклиги кўзга ташланадики, у киши мусулмонларнинг ўнг тараф бошлиғи Амр ибн Ос *разиаллоху анху*га отлиқларга қочишлари учун орани очиб беришни буюрди. Рум отлиқлари бу фурсатдан фойдаланиб ҳеч нарсага қарамай қочишга шошилди. Рум пиёдаларини эса мусулмонлар ўраб олишига имкон бўлди.

Шундай қилиб насроний Рум аскарлари аянчли мағлубиятга учради. Уларни мағлубиятларига сабаб бўлган нарсалардан бири Рум ўз аскарларидан кўпчилигини қочиб кетишидан кўрқиб, гуруҳ-гуруҳ қилиб бир-бирини занжир ва арқонлар билан боғлаган эдилар. Бу эса уларнинг тез ҳаракат қилишларига имкон бермасди. Мусулмонлар уларни қувиб қочишга мажбур қилганларида уларнинг кўпчилиги дарёга чўкиб, жарликка қулаб ўлиб кетишди. Бир кишининг

қулаб кетиши унга боғланган орқасидагиларни ҳам тортиб кетишга кифоя қилар эди.

Кун бўйи давом этган жанг кечасига ҳам озгина туташди. Мусулмонлар учун жасоратли ғалаба, Рум учун аянчли мағлубият содир бўлди. Ўлганлар сони Румдан бир юз йигирма минг, мусулмонлардан эса уч мингтага етди. Бу ғалаба аввало Аллоҳ субҳанаҳу ва таъолонинг фазли, қолаверса пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам мадрасасида тарбияланиб, у зотнинг масжидларидан саф тортиб чиққан ана шу довюрак аскарларнинг қалбларида ўрнаган чуқур иймон самараси ила амалга ошди.

Жангнинг натижаси.

Ярмук воқеъаси тарихда қолган воқеъалардан ҳисобланади. Мусулмонларнинг ғалабаси Румни аянчли мағлубиятга учратиш орқали оламшумул ғалаба бўлди. Жумладан насроний Рум императори Ҳирақл мана шу воқеъадан кейин Сурия билан видолашиб шундай деди: "Сенга салом бўлсинки, бундан кейин қайта йўлиқиш йўқ".

Ярмук жанги ғалаба ҳамда мағлубият ҳақиқатини яна бир бор таъкидлаган жанг бўлди.

Ўша хақиқатни Холид ибн Валийд разиаллоҳу анҳу хутбасида айтиб ўтганди - "Аскар ёрдам (нусрат) билан кўпаяди ва ёрдамсиз ташлаб қўйиш билан озаяди".

Яна унинг натижаларидан - душман қалбида мусулмонлар ҳайбатининг ортиб бориши уларнинг заифлашиб, сафлари тарқалиб кетишига сабаб бўлди.

Мусулмонлар ишонч устига ишонч ва иймон устига иймон билан юксалдилар. Қандай қилиб шундай бўлмасин?! Улар Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам нинг Қайсар(Рим императори)нинг қасрлари мусулмонларга мерос бўлиши ҳақида қилган башоратларининг ҳақлигини ўз кўзлари билан кўришган эди.

Шундай қилиб мусулмонлар бу жангдан кейин ғалаба кетидан ғалабага эришиб кетдилар. Бу жанг эса 13–ҳижрий санада бўлиб ўтган.

Қуръони Каримнинг жам қилинишлиги.

Ислом тарихида из қолдирган Абу Бакр разиаллоҳу анҳу нинг буюк ишларидан яна бири Қуръони Каримни жамлаш бўлди. Абу Бакр бу ишни Зайд ибн Собит разиаллоҳу анҳу га ўта ишончли бўлганлиги учун топширди. Зеро у киши ўша вақтда бу вазифани

адо этиш ва бу омонатни кўтаришга энг лайоқатли эди.

Бу ҳақида Зайд ибн Собит *разиаллоҳу анҳу*нинг ўзлари айтади –имом Бухорий саҳиҳ тўпламларида келганидек– "Абу Бакр менга Ямома жангидан кейин элчи жўнатди. Унинг олдида Умар ибн Ҳаттоб ҳам бор эди. У киши менга айтди: "Умар келиб менга "Ямома жангида кўп қорилар ўтиб кетди. Бошқа жангларда ҳам қорилар ўлими кўпайиб кетишидан қўрқаман. Агар Қуръонни жамлаб қўймасангизлар, унинг кўпи (улар билан) кетиб қолади" деб айтди. Аллоҳ менинг қалбимни Қуръонни жамлашга очди. Мен Умарнинг фикрига қўшиламан...".

Сўнг Абу Бакр Зайд ибн Собитга деди:" Сен оқил кишисан, сени тухмат қилади, деб ҳам ўйламаймиз. Сен Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* учун вахийни ёзар эдинг, ва Қуръонни кузатиб борар эдинг. Бас уни жамлагин". Зайд ибн Собит айтади:" Аллоҳга қасамки, агар менга бирор тоғни кўчиришни юкланса, менга буюрилган Қуръонни жамлашдан оғир бўлмас эди...".

Лекин Аллоҳ Зайд учун яхшилиқни ирода этиб, унинг қалбини ҳам мана шу буюк ишга

очди... У Қуръони карим оятларини терилардан, суяклардан ва одамлар қалбидан тўплай бошлади. Уни жам қилишда жуда аниқлик ва тўла эҳтиёткорликка эътиборини қаратди. Алал оқибат унинг ҳаммаси ичида жамланган саҳифаларни Мусхаф шаклида ёзиб битирди. Ҳаммасини жамлаб бўлиб, Абу Бакр ^{разиаллоҳу аанҳу} га топширди. Бу Мусхаф кейинчалик Умар ^{разиаллоҳу аанҳу} га, ундан кейин эса қизи Хафсага кўчиб ўтди. Усмон ^{разиаллоҳу аанҳу} даврида барча исломий ўлкалар учун умумий Мусхаф ёзилди.

Абу Бакрнинг касал бўлиши ва вафоти.

Тарихчилар Абу Бакр ^{разиаллоҳу аанҳу} ни ҳижрий 13–санада жумадул охирнинг еттинчи кунида касал бўлганларини зикр қилишади. Унинг касали ўн беш кун давом этган. Касали кундан-кун оғирлашиб, кўп ўтмай вафот қилган. У кишининг халифалик муддати икки йилу ўн ой ва ўн кун бўлиб, ёшлари олтмиш учга етган эди.

Шундай қилиб, Ислом тарихидаги ёрқин саҳифа ёпилди. У киши Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} даврлари мобайнида Аллоҳнинг йўлида жиҳод қилар эди. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} га Рафиқул Аълога сафар қилгач, иш у кишига юкланди. Аллоҳ ва

Росули шариат қилиб берган кўрсатмадан чиқмади. Қисқа давр ичида Арабистон ярим ороли ичидаю ташқарисида катта исломий давлатга асос солди. Аллоҳ у кишидан рози бўлсин ва у кишини ҳам рози қилсин. Аллоҳ бу халифани қўл остидагиларидан, қолаверса қиёмат кунигача бўлган мусулмон умматидан энг яхши мукофот билан мукофотласин. Аллоҳ у киши билан динни сақлади ва очик ҳақиқатни азиз қилди.

Умар ибн Хаттоб разиаллоху
анху. (13–23 хижрий
йиллар)

Насаби ва фазилати.

У киши Абу Хафс Форук Умар ибни Хаттоб ибни Нуфайл ибни Абдул Уззо. Насаби Адий ибни Каъб ибни Луайга туташади. Хижратдан қирқ йил аввал Маккада туғилди. Шараф ва сиёсатда машҳур бўлган оилада улғайди. Тўғрилиқ, омонат, ҳақни гапиришда журъатлиқ асосида тарбия топди. Жоҳилият даврида у кишига элчилик вазифаси топширилар эди. Қурайш ичида ўзаро урушлар ёки қабилалар аро урушлар чиқиб қолса, Қурайш у кишини уларнинг номларидан гапирадиган, рағбатларини баён этадиган элчи қилиб жўнатар эди.

Ўнта жаннат билан башорат қилинганларнинг бири, хулафои рошидинларнинг иккинчиси Набий соллаллоху
алайҳи ва
саллам га яқин суюмли кимсалардан бири, саҳобаларнинг катта олимлари ва зоҳидларидан бири эди.

Умар* разиаллоху анху *нинг мусулмон бўлиши.

Умар ибн Хаттоб разиаллоху
анху Исломга чексиз адоват қилиб турган пайтда кирди. Бир куни Росулulloх

*соллаллоху
алайхи ва
саллам*

ва саҳобалари Сафо тоғининг олдидаги бир уйда эканини билган Умар мана шу адовати ила шижоат билан Росулulloҳ *соллаллоху алайхи ва саллам* га қарши йўлга отланади. Тўсатдан унга Нуайм ибн Абдуллоҳ йўлиқиб: "Қаёққа кетаяпсан, эй Умар?" деди. "Муҳаммадни олдига, бу бола Қурайш ишларини бузиб, динини айблаб, олиҳаларни ҳақорат қиляпти. Уни ўлдираман"–деди. Нуайм унга: "Эй Умар, нафсинг сени ғурурлантириб қўйибди. Агар сен Муҳаммадни ўлдирсанг, Бани Абдуманноф сени ерда тинч юрган ҳолингда қўйиб қўяди, деб ўйлайсанми? Аҳли байтингга бориб уларнинг ишини тўғриламайсанми?" деди. Умар: "Қайси аҳли байтимни?"– деди. "Сенинг куёвинг ва амакиваччанг бўлмиш Саид ибн Зайд ва синглинг Фотима Аллоҳга қасамки, исломга киришган, Муҳаммадга ва уни динига эргашишган" деди.

Умар Фотима ва эри Саидни олдига қайтди. Уларникида Ҳаббоб ибни Арот кўлида саҳифа бўлиб, ундаги "Тоҳа" сурасини уларга ўқиб бераётган эди. Умарнинг шарпасини эшитишган заҳоти Ҳаббоб яширинди, Фотима саҳифани беркитиб қўйди. Умар кириб: "Мен эшитган

нарса нима?" деди. "Сен ҳеч нарса эшитмадинг" дейишди иккови. Умар: "Аллоҳга қасамки, эшитдим" деди ва куёви Саид ибн Зайдга ташланди. Фотима эрини ажратиш учун турган эди, Умар Фотимани уриб жароҳатлаб кўйди. Мана шу пайтда синглиси ва куёви "Биз ҳақиқатда мусулмон бўлганмиз, Аллоҳ ва росулига иймон келтирганмиз, энди нима қилсанг қилавер" дейишди. Синглисидаги қонни кўрган Умар пушаймон бўлиб; "Менга саҳифани берчи" деди. Шу пайт Фотима акасининг исломни қабул қилишига умид боғлаб : "Эй ака, сен мушрик экансан, нопок-нажассан, бу саҳифани покиза инсонларгина ушлайди" деди. Умар ғусл қилди. Фотима саҳифани унга берди. Умар унинг аввалини ўқигач, ундан таъсирланиб: "Бу сўзлар қандаям гўзал, қандаям улуғ!" деди. Буни эшитиб Ҳаббоб ҳам чиқди ва "Эй Умар, мен Аллоҳ сени пайғамбарининг дуоси билан хослабди, деб умид қиламан. Мен кеча у кишини "Эй Аллоҳим, Исломни Абул Хакам ибни Хишом ёки Умар ибни Хаттоб билан қувватлантиргин" деганини эшитган эдим. "Эй Умар, Аллоҳдан кўрққин" деди. Шунда Умар *разиллоху анху* "Эй Ҳаббоб, мени

Муҳаммаднинг олдига йўллаб қўй. Унинг ҳузурига бориб, исломни қабул қиламан" деди. Уни Ҳаббоб йўллаб қўйди. Умар ^{разиаллоҳу анҳу} айтадики: "Чикдим хатто у ерга етиб бордим ва эшикни таққиллатдим. "Ким?" дейишди. "Хаттобнинг ўғли Умар" дедим. Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} га бўлган қаршилигимнинг қаттиқлигини билганлари учун эшикни очишга биронтаси журъат қила олмади. Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} "Унга эшикни очинглар" деди. Эшикни очишди-да икки киши қўлтиғимдан ушлашди ва Набий ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} олдига олиб боришди. "Уни холи қўйинглар" деди. Кейин мени қўйлагимни ёқасидан ушлаб ўзига тортди-да "Эй Хаттобнинг ўғли мусулмон бўл. Эй Аллоҳим, уни ҳидоят қил" деди. Мен шаҳодат келтирдим. Мусулмонлар такбир айтишди, ҳатто Макка кўчаларига эшитилди.

Ана шу пайтларда Умар ^{разиаллоҳу анҳу} Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} дан "Эй Аллоҳнинг элчиси, биз ҳақ устидамизми." деб сўради. Росулуллоҳ "Ҳа" деб жавоб бердилар. "Нимага динимизни яширамиз?" деди ва мусулмонларни масжидга чиқишини Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} дан талаб қилди. Мусулмонлар Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}, Ҳамза ибн Абдумуттолиб ва

Умар ибн Хаттоб бошчилигида кундузи очик ҳолатда чиқишди ва ҳатто масжидга кириб боришди. Қурайш бу ҳолатдан қаттиқ тушкунликка тушди. Мусулмонлар орасида эса хурсандлик ёйилди. Шундай қилиб Умарнинг мусулмон бўлиши Ислом учун ғалаба, даъват учун ёрдам, Аллоҳ таолонинг калимасини олий қилиш йўлидаги жиҳод учун янги даврнинг бошланиши бўлди.

Умар ^{разиаллоҳу анҳу}нинг исломидан кейин ва халифалигидан олдинги ҳаёти.

Умар ^{разиаллоҳу анҳу} Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} га ҳамроҳ бўлди ва бунинг жуда чиройли суратини намоён қилди. Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} га ёрдам бериш йўлида ўзи эга бўлган энг азиз нарсаларини сарф қилди. Мадина ҳижрат ҳовлиси деб таъйин қилинган пайтда Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} саҳобаларга ҳижрат учун изн берди. Умар ^{разиаллоҳу анҳу} ҳижрат қилган саҳобаларнинг аввалларидан бўлди. Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} билан кўплаб ғазотларда бирга бўлди. Жумладан Уҳуд ва Хунайн ғазотларида ҳам у зот билан охиригача сабот билан турди.

Гоҳида Умар ^{разиаллоҳу анҳу} бир фикр тўғрисида ўйланиб юрарди. Шу нарса ҳақида оят нозил бўлар эди. Баъзи бир шу каби вахийга мос келишлар у киши ҳақидаги ривоятларда келган. Шубҳасиз, бу нарсалар Умар ^{разиаллоҳу анҳу} жудаям етук ақл ва соғлом фикр соҳиби эканлигига далолат қилади. Бундан ароқнинг зарарлари очик баён қилинганда "Аллоҳдан ароқнинг қатъий ҳаромлигини баён қилувчи оят тушишини сўраймиз" деганлари ва шундай дуо қилганлари: "Эй Аллоҳим, бизларга ароқ тўғрисида очик ва равшан баён қилгин". Натижада Аллоҳ таоло ўзининг сўзини нозил қилди: **"Эй мўминлар, ароқ** (маст қиладиган ичкилик ичиш) **қимор** (ўйнаш), **тиклаб қўйилган бутлар** (уларга сиғиниш) **ва чўплар** (яъни чўплар билан фолбинлик қилиш) **шайтон амалидан бўлган ҳаром ишдир. Бас уларнинг ҳар биридан узоқ бўлингиз, шояд нажот топсангиз"** (Моида сураси, 90–оят).

Яна шунингдек изн сўрашлик ояти ҳам нозил бўлган. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} ансорлардан бир болани Умарни чақириб келиши учун кун ярмида юборганлиги ривоят қилинади. Бола Умарни

ухловчи ҳолатда топади. Ғулом уни чақиради ва ўзи учун киришга изни эшитмасдан туриб кириб боради. Умар уйғониб ўтирганда баъзи аврати очилиб қолади ва айтади: "Аллоҳ бизни болаларимизни, аёлларимизни, хизматкорларимизни бизнинг олдимизга изн билан киришга рухсат этишини яхши кўрар эдим"... Сўнг Умар Росулulloҳ ҳузурларига борсалар, ушбу "рухсат сўраш" ояти нозил бўлгани хабарини топади: ***"Эй мўминлар, қўл остингиздаги (қул ва чўриларингиз) ҳамда ўзларингизни балогатга етмаган (болаларингиз) уч вақтда (ҳузурингизга кириш учун) сизлардан изн сўрасинлар – бомдод намозидан илгари, пешин вақтида (иссиқдан) кийимларингизни ташлаган вақтингизда ва хуфтон намозидан кейин. (Бу) уч вақт сизларнинг авратларингиз (очик бўлиши мумкин бўлган вақтлардир). (Нур сураси, 58-оят).***

Умар ^{разиаллоҳу анҳу} мана шу буюк неъматга кўра Аллоҳга сажда қилиб шукроналар айтади, негаки у орзу умид қилган олий маъно (фазилат)лар рўёбга чиққан эди... Шунинг учун ҳам Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва салляам} у кишини " Албатта Аллоҳ

ҳақни Умарнинг тилидаю қалбида қилган. У Форук – Аллоҳ ҳақ билан ботил орасини у билан ажратган" деб мақтаганларида ҳеч бир ажабланишга ҳожат йўқ.

Абу Бакр *разиаллоҳу анҳу* халифалик пайтида Умар *разиаллоҳу анҳу* биринчи маслаҳатчиси эди. Абу Бакр муҳим ишларда унга мурожаат қилар, баъзи масалаларни ажрим қилишни ҳам унга топширар эди. Ўзига касаллик етиб, ажали яқинлашганини сезган Абу Бакр *разиаллоҳу анҳу* Умарни мана шу ишга энг муносиб киши эканини англаб етди ва омонатни унинг зиммасига юклаб, халифаликни унга аҳд қилди (топширди).

Халифаликнинг Умар *разиаллоҳу анҳу* га битим бўлиши.

Ривоятчилар айтадики: Албатта Абу Бакр *разиаллоҳу анҳу* Умар *разиаллоҳу анҳу* га байъат бериш ишида саҳобалар ва фикрли мусулмонлар билан маслаҳат қилди. Улар бу ишни жуда маъқул деб айтишди. Усмон ибни Аффонни чақириб, халифаликни Умар *разиаллоҳу анҳу* га топшириш ҳақидаги битимни ёзишга буюрди. "Ёзинг! Меҳрибон Аллоҳ номи билан бошлайман. Бу Абу Бакр ибн Қухофанинг дунёдан кетишлик даврининг охирида ва охиратга киришлик даврининг аввалида битилди.

Чунончи бу (вақт) кофир ҳам иймон келтирадиган, фожир ишончга эга бўладиган, ёлғончи ростгўй бўладиган бир давр.

Албатта мен ўзимдан кейин сизларга Умар ибн Хаттобни халифа қилиб сайладим. Унга қулоқ солинглар ва итоат қилинглар... Албатта одиллик қилса, бу мен у ҳақида билган ва гумон қилган нарсам. Агар ўзгартирса, ҳар киши ўз қилмишига кўра жавоб беради. Мен яхшиликни хоҳладим, ғайбни эса билмайман. Золимлар қайтар жойларини тезда биладилар. Сизларга Аллоҳнинг саломи ва раҳмати бўлсин...". Ёзиб бўлгандан сўнг унга муҳр босди. Кейин Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}ни одамларга эълон қилишга буюрди. Одамлар Умар ^{разиаллоҳу анҳу}га байъат қилишди ва унга рози бўлишди... Сўнг Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} Умарни чақириб васиятлар қилди. Умар ^{разиаллоҳу анҳу} чиқиб кетгандан кейин, қўлини кўтариб Аллоҳга юзланиб дуо қилди: "эй Аллоҳим, мен бу билан фақат уларнинг салоҳиятини хоҳладим, уларга фитна бўлишидан кўрқдим. Қўлимдан келганча ҳаракат қилдим ва уларнинг энг яхшиси, қувватлироғи ҳамда уларни тўғри йўлга етаклашга интилувчанроғини ўзларига волий

қилдим. Менга сенинг амринг (яъни, ажалим) ҳозир бўлиб турибди. Мени улар орасида (яхши ном билан) қолдиргин. Улар сенинг бандаларинг, уларнинг тизгини сенинг қўлингда... Аллоҳим, уларнинг волийларини ислоҳ қилгин, уни хулафои рошидинларингдан қилгин ва унинг қўл остидагиларни ҳам ислоҳ қилгин".

Шундан бизга равшан бўладики, албатта Абу Бакр *разиаллоҳу анҳу* Умарни фақат ўзи таъйин қилмаган, балки мусулмон пешволари билан келишиб, унга байъат беришга иқрор бўлишгандан кейингина таъйин қилган. Албатта қолган мусулмонлар ҳам бу ихтиёрга хотиржамлик билан мувофиқ бўлишган ва унга қарши чиқишмаган.

Шундай қилиб мусулмонлар Абу Бакр бошчилигида "камон"ни ўз эгасига беришган ва иш мусулмонларнинг Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* ва Абу Бакр *разиаллоҳу анҳу* дан кейинги энг афзалига топширилди.

Умар розияллоҳу анҳу омонатни қабул қилиб олди ва мусулмон давлатининг биносини давом эттириш ҳамда Аллоҳнинг сўзларини олий қилиш йўлида жиҳодни бошқариш учун байроқни баланд кўтарди.

Умар ^{разиаллоҳу анҳу} давридаги исломий фатҳлар.

Форук ^{разиаллоҳу анҳу} жиҳод қилиб, исломни ёйиш ва Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} даврида бошланган Форс ва Рум шаҳарларини фатҳ қилиш ҳаракатини давом эттиришга ўз эътиборини қаратди. Холид ибн Валид Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу}нинг охириги даврларида Форсни тарк қилиб, Рум аскарлари қаршисидаги биродарларига ёрдам бериш учун жўнаган эди. Шунда мусулмонлар Ярмук ва бошқа Шом шаҳарларидаги жангларда ғалабани қилишди. Холид ^{разиаллоҳу анҳу} тарк қилгандан сўнг Форс майдонларида аскарни бошқариш иши Мусанна ибн Хориса ашШайбонийга қолган эди.

Умар ^{разиаллоҳу анҳу} халифаликка ўтиргач, Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} бошлаган катта қадамни охирига етказиши керак эди. Шу сабабли Ироқ ва Форс шаҳарларини фатҳ қилиш учун тайёргарлик кўра бошлади. Аллоҳнинг йўлида жиҳод қилишга одамларни жамлаш учун оммавий сафарбарлик эълон қилди.

Ироқ ва Шом шаҳарларининг фатх қилиниши.

Умар ибн Хаттоб <sup>разиаллоху
анху</sup> Шом шаҳарларидаги исломий аскарнинг ҳолатидан хотиржам бўлгандан кейин асосий эътиборини Ироқ ва Форс шаҳарларини фатх қилишга қаратди. Яна билардики, Ярмук жангидан кейин Рум орқасига чекинган эди. Мусулмонлар эса ғалаба кетидан ғалабага эришишар эди.

Халифанинг назарида бу иш (Форс ва Ироқни фатх қилиш) жуда аҳамиятли эдики, ҳатто унинг ўзи аскарни бошқаришга қизиқиб қолди. Бироқ кўпчилик мусулмонлар уни Мадинада туришга ва бу ишни саҳобаларнинг каттароқларидан бирига топширишни маслаҳат беришди. Умар <sup>разиаллоху
анху</sup> бунга рози бўлди ва фикр Саъд ибн Аби Ваққосга келиб тўхтади.

Умар <sup>разиаллоху
анху</sup> Саъд ибн Аби Ваққос <sup>разиаллоху
анху</sup>нинг ихлоси ва иймонига, топширилган бошқарув ва амирлик вазифасига лойиқлигига ишончи бўлишига қарамасдан, у кишига ушбу ёрқин васият орқали бир дастур чизиб берди: "Эй Саъд, Росулulloҳнинг тоғаси ва Росулulloҳ <sup>соллаллоху
алайҳи ва
саллам</sup>нинг саҳобаси деб гапирилмоғи сени Аллоҳдан адаштириб қўймасин. Зеро Аллоҳ ёмонликни ёмонлик билан ўчирмайди, бироқ ёмонликни

яхшилик билан ўчиради. Аллоҳ билан бирор киши орасида унга итоат қилишдан бошқа ҳеч қандай насл-насаб йўқ. Одамларни обрўлилари-ю обрўсизлари Аллоҳнинг зотида баробардир. Аллоҳ уларнинг Роббиси. Улар эса унинг бандаларидир. Офийат сабабли бир-бирларидан афзал бўладилар ва тоат билан унинг хузуридаги нарсага эришадилар. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} да кўрган ишингга қара ва уни лозим тут".

Қодисия жанги, 14-ҳижрий сана.

Саъд ибн Аби Ваққос ^{разиаллоҳу анҳу} Ироққа қараб юрди. Ироқ ўша пайтда буюк Форс давлатининг бир бўлаги эди. Бу юриш тўғри бошқарув ва ишонли ўткир сиёсатнинг ёрқин мисоли эди. Дарҳақиқат бу сиёсат сафларни мустаҳкамлаб, қалбларни бир-бирига боғлашда ва ўзаро ҳамкорликни ёйишда кутилган ўз самарасини берди. Саъд ^{разиаллоҳу анҳу} Қодисия ерига тушди, у билан бирга ўттиз ёки ўттиз беш минг мўмин мужоҳидлар бор эди. Уларни уч юзтаси саҳобаи киромлар ^{разиаллоҳу анҳу} ва етти юзтачаси саҳобаларнинг ўғиллари эди. У ерда бир ой аскар жўнатиб, аҳволни кузатиб турди.

Форс устларига бостириб келаётган бу хатарни сезгач, уларнинг шоҳи Яздажард катта қўшин тўплади. Тарихшунослар ҳисоб қилишича, улар кучли қуролланган ва яхши тайёргарликка эга бўлган саксон мингта жангчи. Лекин уларнинг диллари бўм-бўш, хароба эди.

Уларнинг қўмондони ҳарбий тажрибага эга (Рустам) эди. Аскар билан бирга ўттиз учта фил, улар олдида оқ фил бор эди.

Мусулмонларнинг азизлиги

Икки аскарлар бир-бирига юзланган пайтда Рустам Саъд ^{разиаллоху}_{анху} дан баъзи нарсаларни сўраш учун бир ақли олим кишини юборишини талаб қилди. Чунки у арабларни нима нарса бунчалар ўзгартириб юборди экан, деб ажабланарди. Араблар Форсга бўйинсунар эдилар, оч қолиб ҳужум қилсалар, Форслар уларга овқат бериб рози қилиб турар эди. Саъд ^{разиаллоху}_{анху} саҳобалардан бир нечасини юборди. Улар ичида Рибъий ибн Омир ^{разиаллоху}_{анху} ҳам бор эди. У Рустам олдига киради, улар мажлисини олтин болишлар, ипак кўрпалар билан зийнатлашган эди. Қимматбаҳо ёқут ва маржонларни зоҳир қилиб ташлашган. Бошида эса кўзни қамаштирадиган тож бор эди.

У ўзини олтин сўрисиди ўтирар эди. Рибъий ^{разиаллоху}_{анху} оддий кийим билан қилич ва қалқони ва пастак оти билан кириб келди. Уларни ташқи зийнат ва сохта кўринишларини пастга уришни хоҳлаб отига минган ҳолида кириб келди. Оти билан гиламнинг бир тарафини тепалаб ўтиб кейин тушди. Отини қимматбаҳо болишларни баъзисига боғлади. Уларга бошини кўтариб, собит қадам билан эгнида қуроли ва қалқони, бошида бош кийими билан рўбарў келди. Улар "қуролнингни қўй" дедилар. У киши иззат билан: "Мен сизларга келмадим, балки сизлар мени йўқладинглар, мени шундай қўйсанглар қўйдинглар, йўқса қайтиб кетаман" деди. Рустам: "Унга изн беринглар" деди. У киши найзасига суянган ҳолда болишлар устини босиб ўтди, хатто кўпини йиртиб ҳам қўйди. Улар ундан "Сизлар нимага келдинглар?" деб сўрашди.

"Аллоҳ бизни ўзи хоҳлаган кишини бандаларга ибодат қилишдан Аллоҳга ибодат қилишга, тор дунёдан кенг дунёга ва динларнинг жабру зулмидан Исломнинг адолатига чиқаришга юборди. Бизни халқига ўзига даъват қилишимиз учун дини билан юборди. Ким буни қабул қилса,

биз ҳам ундан қабул қиламиз ва қайтиб кетамиз. Ким бош тортса, унга то Аллоҳнинг ваъдасига эришгунимизча қадар жанг қилаверамиз", деди.

Рустам "Аллоҳнинг ваъдаси нима?" деб сўради.

"Бош тортганларга қарши курашиб, ўлган кишига жаннат ва тирик қолганларга ғалаба", деб жавоб қилди у.

Рустам муҳлат беришларини талаб қилган эди, улар уч кундан ошиқ муҳлат беришга кўнишмади. Мусулмонларни сўзига мойил бўлиб турган Рустам қавмидан кўрқди. Кейин Муғийра ибн Шўъба *разиаллоҳу анҳу* келди. Рустам унга: "Мен сизларга чопон, амиринглар учун минг динарлик сарпо, кийим бош ва маркаблар (от-улов) тайёрлаб қўйганман. Ва сизлар биздан қайтиб кетасизлар" деди. Шунда Муғийра: "Биз сизларнинг ҳукмронликларингни заифлаштириб, иззатларингни ерга урганимиздан кейинми? Биз шаҳрларингда бир муддат бўламиз ва сизлар бўйсунган ҳолларингда қўлларингдан жизя (солиқ)ни оламиз. Тезда -ўз хоҳишингларга қарши- бизларга қул бўласизлар" деди. Рустам бундан қаттиқ ғазабланди.

Иккала қўшин – мажусийлар ҳам, мусулмонлар ҳам жанг қилишга қасд қилишди. Саъд ^{разиаллоҳу та анҳу} касаллик етиб, уни тўшакка боғлаб қўйди. Лекин у тўшакда ўтириб бўлса ҳам жанг майдонидаги жангни бошқариб ва уни кузатиб боришга маҳкам бел боғлади. Аскарни қисмларга ажратиб, яхшилаб тайёргарлик қилдирди. Сўнг одамларга хутба қилди. Уларга мавъизалар қилиб, уларни (охиратга) рағбатлантирди. Уларга Аллоҳнинг ^{субҳанаҳу ва таъоло} **"Дархақиқат Биз (Лавҳул–Маҳфузда) зикр қилгандан сўнг Забурда: "Албатта ерга Менинг солиҳ бандаларим ворис бўлурлар" деб ёзиб қўйгандурмиз"**¹ деган сўзини, сўнгра Жиҳод (Анфол) сурасини ўқиб берди. Одамларнинг кўзлари ва қалблари таскин топди ва сурани ўқиш билан қалбан хотиржам бўлишди. Сўнг тўрт марта такбир айтди. Мусулмонлар душманларига ҳужумни бошлашди. Жанг кун бўйи шиддатли кечиб, кечасига ҳам уланиб кетди. Мусулмонлар уч кун мобайнида уларнинг филлардан кўп қийналишди. Сабаби улар арабий отларни аввалдан кўриб одатланмагани учун

¹ (Анбиё сураси, 105-оят)

чўчитиб юборар эди. Лекин жасур мўъминлар бу филларга қарши ҳийла ўйлаб топиб, уларни ҳалок қилишди. Улар оқ филни кўзига найза санчиб олишди. Фил гандираклаб устидаги одами билан дарё тарафга юзланди. Унга бошқа филлар ҳам устидаги одамлари билан эргашиб кетди ва ҳаммаси сувга чўкиб ҳалок бўлишди. Бу Аллоҳнинг мўъмин бандаларига бўлган тавфиқи ва инояти ила бўлди. Тўртинчи куни Аллоҳ юборган қаттиқ шамол мажусий аскарларнинг сафларини бўлиб юборди ва улар ҳар тарафга қочишди. Уларнинг бошлиқлари қатл қилинди. Улардан ўн минглаби ўлдирилди. Мусулмонлардан икки ярим минг атрофида кишилар –инша Аллоҳ- шаҳид бўлдилар.

Умар ва Саъднинг элчиси

Саъд башорат (хурсандлик хабари) билан бирга ўлжанинг бешдан бир бўлагини амирал мўъминин Умар ибн Хаттобга юборди. Умар ^{разиаллоху анху} ҳар куни мусулмонлар устида хавфсираб, нотинч ҳолда Мадина ташқарисидаги Ироқнинг йўлига чиқиб, хабарни интизорлик билан кутарди. Кунлардан бир куни Умар одатига кўра йўлда хабар кутиб турган эди, узоқдан келаётган

отлиқни кўрди. Унга йўлиқиб ундан хушхабар сўради. Отлиқ уни танимасдан юриб кетар эди. Умар эса уни орқасидан югурар эди. Отлиқ: "Аллоҳ мусулмонларга ғалаба берди" дер эди. Умар *разиаллоҳу анҳу* ўзини тута олмай саволни кўпайтирар ва Аллоҳга шукроналар айтар эди. Умар *разиаллоҳу анҳу* Мадинага кирган пайтда одамлар унга халифалик билан салом беришарди. У бўлса ҳали ҳам отлиқнинг орқасидан югурар эди. Отлиқ буни эшитгач, тўхтади ва ҳурмат қилган ҳолда, танимаганлигидан афсусланиб отидан тушди ва "Эй амирал мўъминин, Аллоҳ сизни ўз раҳматига олсин, менга ўзингизнинг халифа эканингизни билдириб қўйсангиз бўлмасмиди?!" деди. Умар *разиаллоҳу анҳу* бунга жавобан "Ҳеч қиси йўқ, эй биродарим" деди.

Умар *разиаллоҳу анҳу* мусулмонларни хушхабар билан табриклар жамлади ва уларга Саъд *разиаллоҳу анҳу*нинг қўшин олиб борган кескин жангни ва мужоҳид аскарларни сифатлар ёзган мактубини ўқиб эшиттирди. Жумладан у шундай деганди: "...Улар кечалари асал арининг гўнғиллагани каби гўнғиллар Қуръон ўқишар, кундузи эса шерлар ҳам уларга бас кела олмайдиган "шер"лар эдилар.

Улардан ўтиб кетганлари қолганларидан фақат шаҳидлик билан афзал эдилар).

Бу ҳал қилувчи жанг билан Аллоҳ ўзининг динини қувватлантирди, ва калимасини олий қилди. Арабу ажам мусулмонлардан ҳайбатланадиган бўлди. Ислом ҳидояти ва адолати ёйилди. Куфр ва ширк зулматлари қисқарди. Аллоҳга ҳамдлар бўлсин.

Мадоиннинг фатх қилиниши.

Қодисия жангидан сўнг мусулмонлар Саъд ибн Аби Ваққос бошчилигида ғалабаларини давом эттирдилар. Саъд ўз йўлида ғалабадан ғалабага кўчиб юрарди. Ҳатто Мадоинни ҳам икки ой камал қилгандан кейин фатх қилди. Бу ғалаба 16-ҳижрий сананинг сафар ойида бўлиб, Форсни қаттиқ чўчитиб, кўрқувга солиб қўйди. Зеро бу юришда уларнинг пойтахти фатх қилинган эди. У ерда форснинг ажойиб нафосатлари, оқ қаср ва қалъалари бор эди. Булар ўша даврдаги замон ажойиботларидан эди. Бу жангда Аллоҳнинг мусулмонларга ёрдам бергани ва қўллаб қувватлаб турганига буюк аломатлар мавжуд бўлиб, улар жумласидан:

Биринчиси: Албатта мусулмонлар чуқур Дажла дарёсидан қандай ўтишга ҳайрон бўлиб туриб қолдилар. Дарё тўлқинланиб, кўпиклари қирғоққа пишқириб чиқарди. Саъд ўз аскарларига хутба қила туриб, "Огоҳ бўлингларки, мен уларга мана шу дарёни кесиб ўтишга қасд қилдим", деб айтди. Шунда ҳаммалари "Сиз учун ҳам, биз учун ҳам Аллоҳнинг мадади бўлсин. Ўша ишни қилаверинг", дейишди. Саъд ^{разиллоҳу анҳу} Аллоҳ таолога дуо қилди. У дуоסי ижобат бўлиши билан машҳур эди. У билан бирга қўшин ҳам дуо қилди. Кейин Аллоҳга таваккул қилишиб, отларини ана шу дарёга солишди. Икки гуруҳ форсларни дарёнинг у тарафидан узоқлаштириш топшириғи билан муқаддам борарди. Форс уларни жуда даҳшатга тушган ҳолда кузатиб турарди ва "девона, девона (яъни жиннилар, жиннилар)"деб қичқирар эдилар. Улар сув юзида ер устида юргандек хотиржам бир-бирларига гапирган ҳолда юриб келишарди. Улардан биронтаси йўқолиб ҳам қолмади, бирон нарсани йўқотмади ҳам. Бунни кўрган Форс қочишга тушди. Мусулмонлар уларни Мадоингача қувиб

боришиб, уни фатх қилишди. Ақл бовар қилмайдиган хазиналарга молик бўлишди. Бу ҳодиса Саъд ^{разиаллоҳу анҳу} учун ва садоқатли мўмин мужоҳид жангчилари учун - қўлларидан келган сабабларни қилганларидан кейин - каромат бўлди.

Иккинчиси: Саъд ^{разиаллоҳу анҳу} Умар ^{разиаллоҳу анҳу} га элчилар юборган пайтда улар билан бирга Кисронинг билак узуги, олтин кумушлари-ю, маржонлар билан қадалган гиламлари бор эди. Умар ^{разиаллоҳу анҳу} Суроқа ибн Моликни чақирди ва Кисронинг билак узугини унга тақиб қўйди ва шундай деди: "Аллоҳга ҳамд бўлсин, Кисро ибн Хурмузнинг билак узуги аъробий Суроқа ибн Молик ибн (Жаъиманинг) қўлида" деди. У мана шу билан Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг Суроқага берган ваъдасига ишора қилди. У зот Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} билан бирга Мадинага ҳижрат қилиб кетаётганларида, Суроқага йўликқан Росулуллоҳ унинг билакларига қараб: "Эй Суроқа, гўё мен сени Кисронинг билак узугини тақиб олган ҳолатингда кўряпман" деган эди. Шундай қилиб Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг ваъдаси рўёбга чикди. Ислом мажусий Форс империясини парчалади.

Унинг хазиначалари мусулмонлар мулкига айланди. Албатта Аллоҳ бу билан -гарчи кофирлар ёмон кўрсалар ҳам- ҳақни рўёбга чиқарди, ботилни эса йўқ қилди.

Улкан ғалаба - Наҳованд жанги. 21-ҳижрий сана.

Мусулмонлар Форс пойтахтини фатх этганларидан кейин мусулмонларга Аллоҳ неъмат қилиб берган бу ғалаба мажусий подшо Яздажард || ни ўта изтиробга солиб қўйди. Одамларни тўплаб, уларни мусулмонларга қарши жанг қилишга кўзғаш учун бошини турли томонларга урди. Тўрт йил деганда адади юз эллик мингга етадиган катта қўшин тўплашга қодир бўлди. Бу жанг Форсга нисбатан ҳаёт-мамот жанги эди.

Мусулмонлар Яздажард кўрган тайёргарликлардан хабардор эдилар. Дарҳақиқат Форс қолдиқлари Наҳовандда жамланган эди. Мусулмонлар Наҳовандга юриш қилиш учун Умар ибн Хаттобдан изн сўраб элчи юбордилар. Форук -шўро мабдаасидан келиб чиқиб-эътиборли саҳобалардан фикрли, маслаҳатчиларни жамлади. Уларга жиҳод майдонига яқинроқ бўлиши ва мусулмонларга

таянч бўлиб туриши учун ўзи боришида маслаҳат солди.

Лекин саҳобалардан маслаҳатчилари бунга изн бермадилар. Бунга уларнинг хужжатлари:

1) Мужоҳидлар Мадинадан ёрдам талаб қилмаяптилар. Улар бор- йўғи Ироқдан Наҳовандга қараб юриш ва фатхларни давом эттиришга рухсат сўраб элчи жўнатганлар.

2) Умарнинг мусулмонларга нисбатан турган ўрни гўё марваридларни бир текис тизиб боғлаб турувчининг мисолики, у уларни жамлаб, ушлаб туради. Бу тизим ечилиб кетадиган бўлса, ундаги тошлар сочилиб кетади-да, сўнгра улар ҳеч қачон жамлаб бўлмайди. Шунингдек, агар амирал мўмининга бирор нохушлик етадиган бўлса, бу мусулмонларнинг билагидаги кучини кетказиб, уларни заифлаштириб қўяди.

3) Мусулмонлар ҳозир сонини кўпайтирувчиларга муҳтож эмаслар. Ғалаба ва мағлубият кўпчилик ёки озчилик сабабли бўлмайди. Мусулмонлар -модомики Аллоҳнинг амрини маҳкам ушлаб, шариатини татбиқ этар эканлар- унинг ваъда қилган нусратига сазовор

бўлаверадилар. Зеро Аллоҳ ваъдасида тургувчидир ва ўз аскарига ёрдам бергувчидир.

Умар ^{разиаллоҳу анҳу} маслаҳат аҳлининг сўзларидан қаноатланди. Сўнг шундай деди: "Менга эртага ўша четга (яъни Наҳовандга) кимни волий қилишимга маслаҳат беринглар".

"Сиз фикри етук ва ўлчамга яхшироқсиз"— дейишди.

Умар ибн Хаттоб айтди: "Аллоҳга қасамки уларга шундай бир кишини волий қиламанки, албатта у эртага (Форсга) йўлиққан вақтда биринчи найза бўлади".

"Эй амирал мўминин, у ким?" дейишди.

"Нўъмон ибн Муқаррин" деди.

"У шунга лойиқ" дейишди.

Умар ^{разиаллоҳу анҳу} Нўъмон ибн Муқарринга элчи жўнатиб, унга Наҳовандда жамланган мажусийларга юриш қилишга буюрди ва мусулмонларга яхши муомала қилишни васият қилди: "...Уларни қийин йўлга юрдирмагин, уларга озор бериб қўясан. Уларни ҳаққидан ман қилмагин. Уларни тўқайзорларга киргизмагин. Зеро мусулмонлардан бир киши менга юз минг динордан суюклироқдир...".

Нўъмон Форук ^{разиаллоху}_{анху}нинг амри бўйича юриш қилиб, ҳатто Наҳовандга етиб келди. Форс ва мусулмонлар ўртасида тўқнашувлар бўлди. Мажусийлар аянчли ҳолатга тушиб қолишганини сезишгач, шаҳар ичини хандақ билан қалъа қилиб олдилар.

Мусулмонларнинг мажусийларни қалъадан қандай чиқарганлиги.

Нўъмон қамал чўзилиб кетишидан кўрқди. Чунки мажусийлар мусулмонлар билан тўқнашиш учун чиқишга журъат қилолмасдилар. Бу ўринда маслаҳат керак эди. У фикрли, маслаҳатгўй кимсаларни йиғиб, уларга мажусийлар билан тўқнашиш учун уларни қалъаларидан чиқариш тўғрисида маслаҳат солди.

Бу масалада Тулайҳа ибн Хувайлд ^{разиаллоху}_{анху} шундай маслаҳат берди: "Мусулмонлардан илғор (разведкачи) аскарни юборишади. Уларни кўзгаб, ғашига тегади. Улар ғазабланиб мусулмонлар билан тўқнашувга чиқишади. Ана шу пайтда мусулмонлар мажуслардан чекинаётганларини зоҳир қилишади. Бу мажусларни "улар енгилишди" деган гумон билан мусулмонларни қувишга ундайди. Бу мусулмон аскарлари қолган

мусулмонларга етиб қўшилганда ҳам шунингдек чекинаётганларини зоҳир қилишади. Мажусийлар қувиш билан овора бўлиб, қалъаларидан ва хандақларидан узоқлашади. Шу пайт мусулмонлар қайтиб уларга ҳамла қилишади. Ҳатто Аллоҳ уларни ва бизни ўртамизда ўзи яхши кўрган ишини ҳукм қилади". Мана шу сўзлар билан Тулайха гапини тугаллади.

Ҳамма унинг бу маслаҳатига қоникди. Кейин Нўъмон *разиаллоҳу анҳу* Қаъқоъ ибн Амр *разиаллоҳу та анҳу* мусулмонлардан сараланган аскар билан бу муҳим ишни бажаришга буюрди. Тузилган режа зафар топди. Қаъқоъ ва у билан бирга бўлган кишилар мажусийларни қўзғатишга муваффақ бўлишди. Қаъқоъ уларнинг олдида ортга чекинди. Улар "ҳаййи. ҳаййи" -яъни чекиниш-деб қичқиришар эди.

Мажусийлар Қаъқоъ ва у билан бўлган кишиларни қувий кетдилар, то мусулмонлар лагерига етиб бордилар. Режани тўлиқ бажариш учун у ердаги мусулмонлар ҳам чекинишди. Шунда мажусийлар мусулмон аскарларининг мағлубиятига шубҳа қилишмади. Уларнинг

орқасидан қувиб боравердилар ва Наҳованддан анча узоқлашиб кетдилар.

Шу вақтда мусулмонлар уларга қайтишди ва қўмондондан жангни бошлашга изн кутиб ўринларида маҳкам туришди. Нўъмон разиаллоҳу анҳу уларни изнсиз уруш очмасликка буюрган эди.

Мажуслар мусулмонларга ўқ узар, ҳатто баъзиларини жароҳатларди. Мусулмонлар эса бошлиқларидан изн кутиб турардилар. Улардан баъзиси айтарди: "Нўъмон нимани кутиб турибди?!. Мусулмонлар жароҳатланяпти-ку, нега изн бермаяпти?".

Бу ерда Нўъмоннинг жавобини ўзидан эшитамиз: "Мени уларга (яъни мажусийларга) жанг бошлашдан Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дан шоҳид бўлган нарса ман қилди. Албатта Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ғазот қилсалар, кундузнинг аввалида уруш қилмас эди. Пешин намози киргунича шошилмасди. Ҳатто шамол эсиб, уруш яхши бўлар эди. Шу нарсагина мени ман қилди".

Нўъмон разиаллоҳу анҳу мусулмонлар Аллоҳга итоат қилганлари ҳамда Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам га эргашиб, ҳидояти билан ҳидоятланганлари сабабли ғалаба қозонишини билар эди. Шунинг учун Росулulloҳ

<sup>солаллоҳу
алайҳи ва
саллам</sup>нинг феълига эргашиб, жангни қуёш завол бўлгунча бошламасликни хоҳлади.

Урушнинг бошланиши ва жангнинг юриши.

Завол вақти яқинлашган пайтда Нўъмон <sup>разиаллоҳу
анҳу</sup> аскарларга уруш вақтини белгилаб берди. Уч марта такбир айтади. Урушнинг бошланиши учинчи такбирдан кейин, ўшанга тайёргарлик кўриб бўлганларидан кейин бўлади.

Сўнг Нўъмон <sup>разиаллоҳу
анҳу</sup> шундай деди: "Эй Аллоҳим, динингни азиз қилгин ва бандаларинга ёрдам бергин. Нўъмонни бугун динингни азизлигига, бандаларингни ғалабаси устида илк шаҳид қилгин. Эй Аллоҳим, бугун исломни азизлиги унда бўладиган ғалаба билан кўзимни қувонтиришингни сўрайман", –кейин мусулмонларга қараб– омийн денглар, Аллоҳ сизларни раҳмат қилсин", деди.

Одамлар йиғлашди. Нўъмондай бошлиқ улардан риҳлат қилишига ишониб турибдилару қандай қилиб йиғлашмасин. Зеро Нўъмон дуоси мастажоб киши эди. Нўъмон <sup>разиаллоҳу
анҳу</sup>нинг бу сўзлари аскарнинг руҳий жасоратини орттириб юборди. Уларнинг ҳаммаси шаҳидликни талаб

қилишиб қолди. Мусулмонларни руҳий муҳит чулғаб олди.

Муғийра ибн Шўъба ^{разиаллоҳу анҳу} айтади: "Аллоҳга қасамки, ана шу пайтда мусулмонлардан биронтасини то ўлим ёки ғалаба қозонмагунча аҳлига қайтишни хоҳлаётганини билмадим".

Нўъмон ^{разиаллоҳу анҳу} аввалги такбирни айтди. Мусулмонлар тайёрлана бошладилар. Кейин иккинчи такбирни айтди. Тайёргарлик кўрмаган ҳеч ким қолмади. Нўъмон учинчи такбирни айтган пайтда мусулмонлар Нўъмон бошчилигида ҳаракатланишди. Ибн Касир ^{рахима-хуллоҳ} айтадики: "Нўъмоннинг байроғи форс устига -бургутнинг ўлжаси устига ташланганидек- ташлана бошлади. Ҳатто қиличлар билан тўқнашишди. Кўз кўриб, кулоқ эшитмаган даражада қаттиқ жанг бўлди. Заволдан кун ботишгача давом этган жангда мушриклардан ер юзини қонга тўлдирадиган даражада қатл қилинди".

Ғалабанинг нурлари кўринган пайтда Нўъмоннинг оти тойилиб кетиб, йиқилди. Унга ўқ келиб биқинига тегди. Шундай қилиб, у етказишини сўраб Аллоҳга дуо қилган ва уни талаб қилган шаҳидликка етишди. У –Умар ^{разиаллоҳу анҳу}

кутганидек— найзаларнинг биринчиси бўлиб сафнинг олдида турди. У кўзлари ғалаба нуруни кўриб қувонгандан кейин шаҳид бўлди.

Лекин Нўъмон кўтарган Ислом байроғи қуладими? Унинг ўлими билан қулаб тушдими? Йўқ, асло!

Ана шу пайтда Нуайм ибн Муқаррин *разиаллоҳу анҳу* байроқни тезда кўтардида уни Хузайфа ибн Ямон *разиаллоҳу анҳу* га топширди. Нўъмон *разиаллоҳу анҳу* ни шаҳидлик хабарини аскарнинг билагидаги кучи заифлашмаслиги учун сир тутилди. Чунки улар уни "содиқ дўст" деб аташар эдилар. Хузайфа байроқни қабул қилди. Умар *разиаллоҳу анҳу* уни Нўъмонга ўринбосар қилиб, шаҳид бўлиши ҳолатида изидан мусулмонларга бошлиқ бўлишини тайинлаган эди.

Жанг мусулмонларнинг ғалабаси билан тугади. Хушхабар берувчи хушхабарни мўминлар амири Умар *разиаллоҳу анҳу* га олиб бориб, айтди:" Эй Амирал мўминин, Аллоҳ у билан Исломни азиз қилган, куфр ва унинг аҳлини хор қилган ғалаба билан хурсанд бўлинг!".

Умар Аллоҳ Азза ва Жаллага ҳамд айтди ва "Нўъмон сени юбордими?" деди.

Хабарчи: "Нўъмоннинг ажрини Аллоҳнинг ҳузурида кутаверинг, эй амирал мўминин" деди.

Умар ^{разиаллоҳу анҳу} йиғлади ва "Инна' лиллаҳи ва инна' илайҳи рожиун" деб, унга "сенга вой бўлсин, яна кимлар (вафот этди)? " деди.

Хабарчи: "Фалончи ва Фалончи... ва бошқалар, сиз уларни танитайсиз, эй амирал мўминин" деди.

Умар йиғлади ва "Уларни Умарнинг танитайсиз уларга зарар қилмайди. Лекин уларни Аллоҳ танийди, ваҳолангки Аллоҳ уларни шаҳидлик билан мукаррам қилди. Умарнинг танишлигини улар нима қилишади?!".

Наҳованд жангидан олинган баъзи дарслар

Шундай қилиб Наҳовандда мусулмонлар ғолиб бўлдилар. Шояд биз мана шу жангдан баъзи бир дарсларни ва ибратларни олсак:

1– Аллоҳнинг шариатини ва Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг кўрсатмаларини маҳкам тутиш доимо ғалаба келтирувчи сабаб ва омилларнинг муқаддимасида келади. Агар мусулмонлар бунда сустлик қилишиб, бепарволикка йўл қўйишса ва Аллоҳни шариатини ташлаб, гуноҳ ишларни қилишадиган бўлса ғалаба қозона олмайдилар.

2– Қобилиятли, ишончли бошқарув ва мухлис, тақводор, Аллоҳнинг динига жонини, аҳлию молини фидо қиладиган аскарнинг бўлиши. Нўъмоннинг дуосига ва Муғайра ибн Шўъбани айтган сўзларига назар солинг. "Аллоҳга қасамки, ана шу пайтда мусулмонлардан биронтасини то ўлим ёки ғалаба қозонмагунча аҳлига қайтишни хоҳлаётганини билмадим".

3– Мусулмонларни мажусийлар жароҳатласа ҳам бошлиқларидан изн бўлмагунча уруш бошламасдан матонат билан итоат қилишлари.

4– Бошлиқнинг аскарларга яхшилик қилиши ва меҳрибон бўлиши. Умарнинг васиятини эсланг: "...Уларни қийин йўлга юрдирмагин, уларга озор бериб қўясан. Уларни ҳаққидан ман қилмагин..."

5– Албатта мусулмонлардан ҳар бир шахс умматнинг ҳақиқий бойлиги бўлиб, солиҳ бошлиқ ислом ва мусулмонларнинг манфаати бўлмаган ўринда уларни таҳликага қўймайди. Яна бир бор мусулмон бошлиқ Умарнинг васиятига назар солайлик: "... Уларни тўқайзорларга киргизмагин. Зеро мусулмонлардан бир киши менга юз минг динордан суюклироқдир...".

Во ажаб! Бошлиқ билан аскар, ҳоким билан халқи орасидаги бу муҳаббат нақадар гўзал!

Жангнинг натижаси

Бу жангнинг натижаларидан энг муҳими мажусийлар ундан кейин оёққа тура олмадилар. Форс шаҳарларига Исломий ғалабалар кетма-кет келди. Ҳамадон, Ройй, Қумис, Журжон, Табаристон шаҳарлари фатх қилинди. Мажусийларнинг охириги подшоси Яздажард 31–ҳижрий санада, халифаи рошид Усмон ибн Аффон ^{разиллоҳу анҳу}нинг халифалик даврида ўлдирилди.

Кўриниб турибдики, "Бу жангнинг "улкан ғалаба" деб номланишниг ажабланарли жойи йўқ экан.

Шундай қилиб Кисронинг мулки замондан қисқа бир муддатда парчаланди. Бу Аллоҳ ^{субҳанаҳу ва таъоло} Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}нинг дуосини ижобат қилганлигидир. Кисро Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}нинг Исломга даъват қилиб ёзган мактубини йиртиб, парчалаб юборган эди. Бундан хабар топган Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} унга дуои бад қилганди.

Аллоҳ ^{субҳанаҳу ва таъоло} айтади: **"Қанча золим кофир бўлган қишлоқ-шаҳарларнинг (аҳлини) ҳалок қилдик ва уларни ортидан (бутунлай) бошқа**

қавм авлодни вужудга келтирдик". (Анбиё сураси, 11-оят).

Форс шаҳарларида Исломий фатхнинг таъсири.

Мусулмонларнинг Форс устидан ғалабаси уларнинг тарихидан янги даврни бошланиши бўлди. Ғолиб мусулмонлар бу шаҳарларга покиза холис ислом асосларини олиб кирди ва одамлар орасида ислом аҳкомларини тадбиқ қилишди. Бу билан бойлари ҳам фақирлари ҳам бахтли бўлишди. Мазлумлар ҳақларини қайтариб олдилар. Узоқ зулматдан кейин нурни кўришди. Қуръон ва ҳадис илмлари ёйилди. Амал ва эътиқодлар тузатилди. Ислом адолати ва гўзал ахлоқлари ҳукмрон бўлди.

Шомнинг фатх қилиниши.

Аллоҳ мусулмонларга Ярмак жангида берган кескин ғалабадан сўнг, Мусулмонлар халифа Форук ^{разиаллоху анху} нинг буйруғи билан Абу Убайда Омир ибн Жарроҳ ^{разиаллоху анху} бошчилигида Шом шаҳарларидаги фатх амалиётларини давом эттирдилар. Ярмакдан кейин аввалги қадам

Дамашқ шахрига қараб юриш эди. Абу Убайда аскарларни тартибга солганидан кейин Дамашққа юрди. Аскарнинг ўртасига Холид ибн Валид ^{разиаллоху}ни бошлиқ қилди. Ўзи чап тарафда юрар эди. Ўнг тарафга эса Амр ибн Ос ^{разиаллоху}ни тайинлади. Мусулмонлар Дамашққа етиб боришиб, уни қамал қилишди. Холид ибн Валид ўзи қамал қилиб турган эшикдан ёриб киришга қодир бўлди. Ана шу пайтда улар сулҳ тузишга рози бўлишиб, мусулмонларга таслим бўлдилар. Бу воқеа мусулмонлар Ярмукда ғалаба қозонган йил - 13-ҳижрий санада бўлди. Бундан кейин мусулмонлар кетма-кет ғалабага эришдилар. Химс, Хамоҳ ва Халаб шаҳарларини фатх қилдилар. Улар Шом шаҳарларини қаттиқ қаршилиқка учрамай бирин - кетин фатх қилишди. Фақат Ажнодийндагина қаттиқ тўқнашув бўлди. Сўнг Аллоҳ таоло уларга 15-ҳижрий санада ғалабани берди.

Байтул Мақдиснинг фатх қилиниши.

Шундан сўнг мусулмонлар Байтул Мақдис тарафга қараб юрдилар. Унинг мустаҳкам деворларига етишиб, уни тўлиқ тўрт ой қамал қилиб туриб қолдилар. Бу қамал қилиб туришда

улар катта зарарлар кўришса ҳам, бироқ ноумид бўлишмади, ҳатто Байтул Макдиснинг Патриархини (руҳонийси) сулҳ тузиб, таслим бўлишга мажбур қилиб қўйишди. Патриарх сулҳ шартномасини тузишда Умарнинг шахсан иштирок этишини шарт қилди. Умар ^{разиаллоҳу анҳу} келиб, шаҳарни қабул қилиб олди. Бу 16-ҳижрий санада бўлди. Бу шаҳарнинг фатх қилиниши чуқур диний мазмун касб этар эди. Мусулмонлар бу шаҳарни Макка ва Мадинадан кейинги улуғ шаҳар деб тан олишади. Унда Масжидул Аксо бўлиб, у сафар боғланадиган учта масжиднинг учинчисидир. Шундай қилиб Қуддуснинг тарихи Умар ибн Хаттоб ^{разиаллоҳу анҳу} фатх қилгандан бери, балки Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} меърож қилгандан бери Исломга боғланди ва Исломий бўлиб давом этган. Гоҳо мусулмонлар тарих даврларидан баъзиларида эътиборсизликка йўл қўйишган бўлсада, уларнинг туйғуларидан бу ҳақиқатни ҳис қилиш ажрамаган. Бу эса уларни Қуддусни қачон қўлдан бой берсалар қайтариб олишга ундовчи бўлган. Бугунги кунда мусулмонлар бу ҳақиқатни ёдга олишяптими.

Қуддуснинг фатх қилиш билан мусулмонлар учун катта ҳаракатлар ва кўплаб қурбонлар беришдан кейин Шом шаҳарларини фатхи тамомига етди. Шаҳид бўлганларнинг сони йигирма беш мингга етди. Аллоҳнинг йўлида қурбонлар қанча кўп бўлса ҳам оздир. Бу йўлдаги қийинчилик қанчалар қаттиқ бўлмасин, у арзимасдир. Зеро Аллоҳнинг хузуридаги нарса (мукофот) абадий ва яхшироқдир.

Мисрнинг фатх қилиниши.

Айни пайтда Миср Рум мамлакатларидан бири эди. Мисрнинг дини насронийлик бўлиб, у Рум эътиқод қиладиган дин эди. Лекин уларнинг дини бир бўлишига қарамасдан Рум мисрликларга ёвузлик қилар, уларга ортиқча солиқлар солиш билан зулм ўтказар эди. Ҳолат шунгача етиб бордики, улар ўликларга ҳам солиқлар солишди. Маййит аҳли маълум бир солиқни тўлаганларидан кейингина дафн қилишга рухсат беришар эди. Мисрликлар бошидан кечираётган бундай ёмон ҳолат уларнинг қалбларини Румнинг ҳукмидан нафратланишга ундарди. Улар мана бу зулмлар уларнинг бошидан кўтарилиши учун

Румнинг ҳукмидан қутулишни орзу қилар эдилар. Мусулмонларни Шомни босиб олишгани, у ердаги, умуман фатх қилишган барча шаҳарлардаги чиройли хулқларини билишиб хурсанд бўлишар эди. Уларнинг бу ғамлари кетиб, адолат ва инсоф нурлари остида яшаш илинжида Аллоҳ Мисрни ҳам ана ўша мусулмонлар учун фатх қилиб беришини умид қилишар эди. Амр ибн Ос ^{разиаллоҳу анҳу} Мисрни жоҳилият пайтида қилган риҳлатларидан бирида кўрган эди. Унинг қавми Румнинг зулми остида жабрланаётганини билар эди. Бу ва бошқа сабабларга кўра Амр ^{разиаллоҳу анҳу} Мисрни фатх қилишнинг муҳимлиги ҳақида ўйларди. Зеро Миср Аллоҳнинг кенг ерида динни ёйиш учун йўналиш нуқтаси бўлиши мумкин бўлган мутлақо стратегик жой эди. Шунинг учун Амр ибн Ос халифага Мисрни фатх қилишга изн сўраб элчи жўнатди. У ўша пайтда Шомни фатх қилишдаги бошлиқлардан бири эди. Умар ибн Хаттоб ^{разиаллоҳу анҳу} унга изн берди.

Фатх қандай тамомига етди.

Амр ибн Ос ^{разиаллоҳу анҳу} Шомдан Мисрга йўл олди. У билан тўрт минг мусулмон аскарлари бор эди.

Улар Сийно қумликларини кечиб ўтиб Арийшга 18–ҳижрий йилнинг охирида етиб бордилар ва уни Рум ҳимоясида бўлмагани учун қаршиликсиз фатх қилдилар. Сўнг Фарма (ҳозирги Порт Саид) шаҳрига юриш қилди. Етиб боргач, уни қамал қилди. Бир ярим ой қамал қилгандан кейин, 19-ҳижрий санани аввалида фатх қилдилар. Бу ишда Миср аҳли мусулмонларга ёрдам берар эди. Кейин Амр (Балбис)га қараб юрди. Бир ой тўхтовсиз жангдан кейин уни эгаллади. Кейин (Умму данин)га юриш қилди. У ерда уруш шаддатли тус олди. Рум Бобилийлар қалъасида қўрғонланиб олди. Бу мустаҳкам қалъалардан бири эди. Мусулмонлар бу қалъа олдида етти ой туришди. Халифадан бошқа тўрт минг аскарни ўз ичига олган янги куч етиб келди. Катта ҳаракатлардан кейин бу қалъани фатх қилишга қодир бўлдилар. Бу 20–ҳижрий санада бўлди. Мана шундан кейин Искандарийяга юришди. У ўша вақтда Миср диёрларининг пойтахти эди. Рум бу шаҳарни мусулмонлардан сақлаб қолиш учун ҳамма кучларини тўплади. Ҳатто уни ҳимоя қилувчилар эллик мингтага етди. Улар тўлиқ таъминланган

ва кўп қурол аслаҳага эга эди. Мусулмонлар эса уларнинг тўртдан бирига ҳам тўғри келмасди. Уруш тўрт ойгача чўзилиб кетди. Сўнг Амр Убода ибн Сомит ^{разиаллоҳу анҳу}га бир байроқни топширди. Аллоҳ уни қўлида Искандарияни фатх қилди. Рум қуруқликда ҳам денгизда ҳам мағлубиятга учради. Шунинг билан Миср исломий вилоятга айланди.

Мисрдаги Исломий фатхнинг таъсири

Исломий фатх Миср халқида катта из қолдирди. Мисрликлар бу икки фарқ орасини яъни зулму қўполлика тўлган давр ва камоли адолат, тамомий инсофга эга бўлган даврни биринчи кунданок ҳис қила бошладилар. Бунинг ажабланарли ери йўқ! Зеро Умар ^{разиаллоҳу анҳу} улардан солиқларни олиб ташлаб, улар орасида Исломий шариат аҳкомларини татбиқ қилган эди. Улар ўзларида ҳам, аёл, бола-чақаларида ҳам хотиржамликни топдилар. Дарҳақиқат Ислом одамларни ҳур қилган ва уларга инсоний каромат маъносини сездириб қўйган эди. Қарангки, Рум бирон қибтийни орқасига қамчи билан уриб зулм ўтказса, у эса бир оғиз чурқ этмас эди. Чунки у инсоний каромат нима эканини билмас эди.

Энди у кароматининг қийматини англаб олгандан кейин ўз ҳақ-ҳурматини поймол бўлишига йўл қўймайдиган бўлиб қолди. Ҳаттоки Мисрнинг ҳокими Амр ибн Оснинг ўғлидан бўлган ноҳақликни қабул қилмади. Қибтий билан Амрнинг ўғли отда мусобақа қилишганда қибтий ўзиб кетганди ва Амрнинг ўғли уни юзига тарсаки қўйганди. Қибтий кароматини тиклаш учун сафар қийинчиликларини кўтариб бўлса ҳам, бориб амирал мўминин Умар ибн Хаттобга шикоят қилди. У кутган тўлиқ адолат қарор топди. Ҳокимнинг ўғлидан қасос олинди. Сўнг Умар *разиаллоху анҳу* ўзининг ажойиб сўзларини айтди: "Қачон одамларни қул қилиб олдинглар. Ҳолбуки, уларни оналари хур қилиб туққан-ку". Бу Исломнинг адолати! Бу Ислом одамлар учун ирода қилган ҳурмат ва кароматдир.

Уларнинг амаллари мана шунгагина чекланиб қолмади. Балки улар шаҳарларда хавфсизлик ва тартиб - интизомни ўрнатдилар, буюк ислохатлар қилдилар. Каналлар қазидилар. Нилни ўлчайдиган асбоблар қурдилар. Ҳовузлар ва кўприклар барпо қилдилар. Аҳолининг даромади яхшиланиб, фаровонлик ҳукм сурди.

Умарнинг амалга оширган муҳим ислоҳотлари.

Умар <sup>*разиллоху
анху*</sup> Аллоҳнинг калимасини олий қилиш ва исломий давлатнинг майдонини кенгайтириш учун аскарларни жўнатиб турган бир пайтда шунингдек Ислом ўзининг мусаффолигини ёйган ўша майдонларни кузатиб, у ерларни ўтмишдаги кирлари ва иллатларидан поклар эди. Ҳамма бурчакларида ислом асослари ва одобларини таратар эди. Араб ва ажамдан иборат халқига бир хил муомала қилар эди. Ҳамма шаҳардаги волийларига ҳам шуни васият қилиб, жумладан шундай деб ёзган эди: "Одамларни узоқларини ҳам яқинларини ҳам бирдек кўринглар". Басранинг волийси Абу Мусо Ашъарийга шундай деб ёзганди: "Аммо баъд. Бошлиқларнинг энг бахтлиси кўл остидагилар у сабабли бахтиёр бўлганларидир. Ортиқча маишатдан ўзингни тийгин. Акс ҳолда амалдорларинг ҳам маишатга берилиб кетади. Шунда сенинг ҳолатинг бамисоли бир чорва ҳайвонига ўхшаб қоладики, ернинг кўм-кўк бир ўтлоқ жойига тикилади-да, семириш мақсадида яйраб ўтлайди. Унинг ўлими эса семиришидадир".

Унинг ислохатини аҳамиятларидан. Чегараларни мустаҳкамлади. Шаҳарлар ичини тартиблаштирди. Девонлар (рўйхатга олиш китоблари) тузди. Нуқсонга йўл қўювчи ҳар бир кимса учун ҳисоб дафтарларини йўлга қўйди. Иқтисодиёт ишларида одамлар алдовдан омон бўлсинлар учун тижоратчиларнинг ишларини текшириб борадиган китоблар тайинлади. Бозорларни, метр ва тарозини текшириб туриш учун низомлар қўйди. Аввало Аллоҳнинг марҳамати, қолаверса ҳақдан ўзгани танимайдиган кескин кузатувнинг фазли билан одамларнинг озуқаларига ва ризқларига раҳна соладиган бирон ўрин қолдирмади. Мехмонлар учун мехмонхоналар қурдирди. Қийналиб қолган мусофирлар учун мол (маблағ) ажратди. Тиламчиликни ман қилди. Ногиронларга байтул молдан ойлик маош тайинлади. Шунингдек Умар *разиаллоху анху* Аллоҳнинг китоби ва Росули *соллаллоху алайҳи ва саллам* нинг суннатига суянган ҳолда мукаммал ижтимоий адолатни гавдалантирди.

Шаҳарлар бино қилиниши.

1–Ироқда:

а) "Басра" шаҳрини Умар ^{разиаллоҳу анҳу}нинг буйруғи билан Утба ибн Ғазвон 14–ҳижрий санада қурган.

б) "Кўфа" шаҳри. Саъд ибн Аби Ваққос ^{разиаллоҳу анҳу} 17–ҳажрий санада Умар ^{разиаллоҳу анҳу}нинг "Мусулмонлар учун яшашадиган бир шаҳар ва ҳижрат диёри қилгин. Мен билан уларнинг ўртасида денгиз қилмагин" деган буйруғи келганидан кейин унга асос солган.

2–Мисрда:

Фустот шаҳри. Амр ибн Ос ^{разиаллоҳу анҳу} 20–ҳижрий санада унга асос солган..

Бу шаҳарлар ҳеч қанча муддат ўтмасдан муҳим исломий маданият ўчоқлари ва бошқарув марказларига айланди. Ҳатто Кўфа халифа Али ибн Аби Толиб ^{разиаллоҳу анҳу} даврида мусулмон давлатининг пойтахти бўлган.

Шунингдек мусулмонлар ерларни ободонлаштириш ва бинолар қуришнинг аҳамиятини англаб етардилар. Шу боис фатх қилинган жойларни обод қилиб, ислоҳотлар ўрнатардилар.

Исломий фатх ҳаракати каби фасод келтирувчи ёки вайрона қилувчи ҳаракат бўлган эмас.

Бунинг муқобилида мозийдаги жоҳилият уришларида, шунингдек "маданият ва тараққиёт асри" деб бонг урилаётган бу асримизда ҳам шаҳарларни бутунлай хонавайрон қилишдан ҳам тап тортилмаган. (Нагасаки ва Хиросима воқеалари зеҳнимиздан узоқ эмас).

Дархақиқат Исломий фатх ҳаракати тиклаш ва бино қилиш ҳаракати бўлган. Инсонлар учун иймон ва фозил ахлоқларни бино этувчи, ерни ислох ва обод қилувчи ва унда фаровонлик, хотиржамлик ва истиқрор сабабларини тўла яратиб берувчи ҳаракат бўлган.

Ҳижрий тарихнинг йўлга қўйилиши.

Умар ибн Хаттоб разиаллоҳу анҳу ислом ҳақиқати ва унинг ягоналигини яхши англаб, -Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ҳузурларида таълим олганидек- мусулмонлар ақидасида, фикрида ва юриш-туришида бошқалардан ажраб туриши, мустақил бўлиши кераклигига эътибор берар эди.

Шу асосдан келиб чиқиб Умар разиаллоҳу анҳу тарихнинг зарурлиги, муомалаларини тартибга солиш учун мусулмонларнинг унга ўта эҳтиёжини сезгандан кейин улар учун тарихий тақвим (календар)ни

ихтиёр қилишни хоҳлади. Албатта бу тарих уларнинг динларидан келиб чиқиб, мусулмон шахсиятига муносиб бўлиши керак эди.

Форуқ *разиаллоҳу анҳу* мана шу иш ҳақида фикрларини бериш учун мусулмонларга маслаҳат солди. Улар ҳам бунинг муҳимлигини айтишди. Баъзилар тарихни Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* нинг туғилган йилидан бошлашни айтди. Фаруқ *разиаллоҳу анҳу* буни рад этди. Чунки мусулмон бир инсонни туғилиш вақти билан боғланмайди, гарчи бу Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* нинг туғилган куни бўлса ҳам. Баъзилар Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* пайғамбар этиб юборилган йилни айтди. Умар бу воқеанинг муҳимлигини, инсоният ҳаётида чуқур таъсири бўлса ҳам уни қабул қилмади. Форуқ *разиаллоҳу анҳу* ни ажаблантирган, сўнг қабул қилган фикр Али *разиаллоҳу анҳу* дан чиққан ушбу фикр эди: "Тарих Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* ҳижрат қилиб, ширк ерини тарк этган кундан бўлади". Чунки ҳижрат билан Ислом учун -Аллоҳнинг тавфиқи билан- уни муҳофаза қилиб, ҳимоя қиладиган ва даъватини оламга етказадиган давлат барпо бўлганди. Дарҳақиқат ҳижрат янги даврнинг бошланиши ва кенг уфқлар сари қадам босиш бўлган эди. Мусулмонлар уни исломни

ёйиш, шаҳарлардан олдин қалбларни фатх қилиш учун бошлаган эди.

Ҳижрий тарихга амал қилишлик 16–ҳижрий санадан бошланди. Мусулмонлар ҳижрий сананинг аввали Аллоҳнинг муҳаррам ойидан бошланишига иттифоқ қилишди.

Бугунги кунда мусулмонларнинг кўпчилиги ҳижрий санадан юз ўғирди. Балки ҳижрий тарихни билмайдилар ҳам. Улар ўзларининг аслларига қайтишга қандаям муҳтож.! Бу ҳижрий тарих уларга улуғ хотираларни эслатади.

Ҳижрий тарих билан мусулмонлар рўза ва ҳаж вақтларини билишади. Ўзлигини сақлаб қолишади. Албатта Исломиё умматнинг ўз тарихи, ўз маданияти бор. Ўзга халқлардан тарихини ва маданиятини сўраниши учун буларнинг барчасидан юз ўғирадимми?

Аллоҳ Форук *разиаллоху анху* ни раҳмат қилсин. Унинг қанчалар пок хизматлари ва абадий мерослари бор. Аллоҳ ундан рози бўлсин ва Аллоҳни рози қилсин.

Умар *разиаллоху анху*нинг шаҳид бўлиши.

Аллоҳ Форукнинг дуосини ижобат қилишни хоҳлади. Унинг Аллоҳ таолога "Эй Аллоҳим мен

сени йўлингда шаҳид бўлишни ҳамда Росулинг ^{соллаллоху алайҳи ва саллам}нинг шаҳрида вафот қилишимни сўрайман" деб дуо қилгани саҳих ҳадисда собит бўлган. Аллоҳ унинг дуосини ижобат қилди ва икки ишни жамлади. Унинг шаҳид бўлиши Муғийра ибн Шўъбанинг қули мажусий Абу Лулуа қўлида бўлди. Бу гуноҳкор мушрик Росулulloҳ ^{соллаллоху алайҳи ва саллам}нинг масжидида, бомдод намозида Умар ^{разиаллоху анху}ни пойлаб турди. У меҳробда туриб намоз ўқиғувчи эди. У сафларни оралаб ўтди, қўлида икки бошли ханжари бор эди. У билан Умарнинг олти ерига санчди. Уларнинг биттаси Умар ^{разиаллоху анху}нинг киндиги остига тушганди. Бу зарба унинг ўлимига сабаб бўлди. Умар қуролнинг кирганини сезгач йиқилди. Унинг буйруғи билан Абдурахмон ибн Авф олдиға ўтиб одамларға намозни енгил ўқиди. Умар ётар эди. Уни кўтариб уйига олиб киришди. Унинг жароҳатидан қон оқарди. У тура бошлади-да, яна хушидан кетди. Кейин унга намозни эслатишди. Ўзига келиб, "Ҳа, Исломда намозни тарк қилган кишиға насиба йўқ" деди ва намозни вақтида ўқиди. Кейин Абдуллоҳ ибн Аббосни чақириб

"Чиқиб қара, мени ким қатл қилмоқчи бўлган экан." деди.

"Эй мўминлар амири, Муғайра ибн Шўъбанинг гуломи Абу Лулуа мажусий" деди.

Умар мусулмон бўлмаган одам ўлдирганига Аллоҳга ҳамд айтиб "Менинг ўлимимни Аллоҳга бир марта сажда қилган одамни кўлида қилмаган Аллоҳга ҳамд бўлсин" деди.

Кейин у учун табиб чақиришди. Қазо учун чора топмади. 23–ҳижрий сана зулҳижжа ойининг учинчидан тўртинчига ўтар кечаси вафот этди. Тўртинчи куни эрталаб биродарлари Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва Абу Бакр Сиддиқ разиаллоҳу анҳу ёнига Ойшанинг ҳужрасига дафн қилинди. Умар охирги лаҳзаларида Саййида Ойшага унинг ҳужрасидаги икки биродари ёнига дафн қилиниши учун изн сўраб элчи юборган эди. Ойша бунга изн берди. У кишини халифалик муддати ўн йилу олти ой ва тўрт кун бўлди. Форук орзу қилиб келган ва рўёбга ошиши учун Аллоҳга дуо қилган бундай хотимага эришди. Унга "Росулulloҳнинг шаҳрида шаҳид бўлишни орзу қиласанми?" дейишди. Бундай бўлиши қийин эди. Чунки Мадина Ислом диёрига айланганди. У ерда душманлар учун

жиход қилиш йўқ эди. Шунда Форук: "Ҳа, Аллоҳ хоҳласа, унга албатта етказди" деган эди. Бу ҳам Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} берган хабарнинг тасдиғи бўлди: "Эй Уҳуд, тек тур, сенинг устингда пайғамбар, сиддиқ ва икки шаҳид бор". Сиддиқ - Абу Бакр, икки шаҳид - Умар ва Усмон -Аллоҳ улардан рози бўлсин. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг хабари тўғри бўлди.

Шубҳа йўқки, Умарнинг ўлими мажусий Форс амалга оширган ярамас тилбириктирувнинг натижасидир. Зеро уларнинг қалблари уларнинг шаҳарларини фатх қилган, султонлигини парчалаган кишига нисбатан хасад билан тўлиб тошган эди. Бунда насроний ва яхудийлар ҳам иштирок этганди. Аллоҳнинг иродаси шунингдек бўлди. Ҳар бир ажал ёзиб қўйилган... Бу ҳодиса уларнинг ярамас, ифлос тилбириктирувлари силсиласининг бошланиши бўлди. Улар бу билан уруш майдонларида қаттиқ мағлубиятга учраганларидан кейин исломни хиёнат ва хийла йўллари орқали парчалашни хоҳлаган эдилар. Лекин Аллоҳ бу умматга мусибат ва қийинчиликлар келишига қарамасдан ўзининг

диниани сақлаб қолди ва калимасини олий қилди.
Ҳамд ва миннат Аллоҳ учун.

Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу}нинг насаби

У икки нур эгаси, икки ҳижрат соҳиби ва жаннат билан башорат берилган ўнтанинг биридир. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу}_{алайҳи ва саллам} тириклик даврида рози бўлган олти кишининг бири ва Аллоҳнинг китобини ёд олганларнинг биридир. Усмон ибн Аффон бин Аби алОс бин Умайя бин Абдишамс алҚураший.

Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} Росулulloҳ ^{соллаллоҳу}_{алайҳи ва саллам} нинг туғилганидан беш йил сўнг Тоифда туғилган ва кенгчиликда яшаб улғайди. Чунки унинг отаси катта савдогар бўлган эди. Усмоннинг отасини карвонлари араб ўлкаларидан Шом шаҳрига тез-тез қатнар эди. Усмоннинг отаси вафот топган пайтда Усмон учун катта бойлик ташлаб кетди. У бу катта молда тижорат қилди. Бу мол замонлар ўтган сайин ўсиб, кўпайиб борди ва унинг жиҳоддаги тайёргарлиги ва яхшилик ишларига ёрдамчиси бўлди.

Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу}нинг исломи.

Тарихшунослар унинг исломини сабаби хақида қуйидагича ривоят қилишган: " У Абу Бакр ^{разиаллоху анху} билан бир мажлисда бўлган эди. Абу Бакр ^{разиаллоху анху} унга ислом таълимотларини ва ислом одобларини тушунтира бошлади ва "Эй Усмон, сени холинга вой бўлсин, албатта сен хақ билан ботилни ажрата оладиган қатъиятли оқил кишисан. Бу бутлар нима ўзи? Улар эшитмайдиган, кўрмайдиган, фойда ҳам, зарар ҳам етказа олмайдиган тошлар эмасми?", деб айтди. Усмон : "Тўғри, Аллоҳга қасамки, албатта улар мана шунингдек" деди.

Абу Бакр ^{разиаллоху анху} унга Росулulloҳ ^{соллаллоху алайхи ва саллам} билан учрашишни таклиф қилди. Усмон Росулulloҳ ^{соллаллоху алайхи ва саллам} га йўлиққан пайтда унга исломни кўндаланг қилган эди, у мусулмон бўлди. Шунинг билан Усмон ^{разиаллоху анху} аввалда исломга кирган кишилардан бўлди.

Усмон ^{разиаллоху анху} мусулмон бўлгач, Росулulloҳ ^{соллаллоху алайхи ва саллам} уни яхши кўрди. Унинг Росулulloҳнинг қизлари Руқияга уйланиши сабабли Росулulloҳ билан ораларидаги алоқа яна ҳам мустаҳкамлашди. Руқия вафот этган пайтда Усмон ^{разиаллоху анху} кўп таъсирланди ва қаттиқ қайғурди. Усмон Руқияни

ўлимидан сўнг фақат ғамгин ҳолатда кўринар эди. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} ни бу ҳолда кўриб, ундан "Эй Усмон, сенга нима бўлди? Сени ғамгин ҳолатда кўряпман?" деб сўради. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} айтди: "Эй Росулulloҳ, менга етган нарса, бирор кишига етканмикин, мени наслим кесилди ва орамиздаги қариндошчилик алоқаси узилиб қолди".

Набий ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} га Руқиянинг синглиси Умму Гулсумни хотин қилиб бериш билан хурсанд қилди. Умму Гулсум ҳам Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} билан бир муддат яшаб вафот этди. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} га "Агарда бизи учинчи қизимиз бўлганда, сизга берардим" деб айтди. Шу сабабдан Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} "икки нур эгаси" деб номланди.

Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} тижорати касод бўлиши мумкинлигига ҳам қарамасдан Ҳабашистонга ҳижрат қилди. Росулulloҳнинг ҳижратидан кейин эса Мадинага ҳижрат қилди. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} икки ҳижрат эгаси деб ҳам номланди.

Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} Бадр жангида қатнашувчилардан деб саналди. Чунки Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг изни билан Руқия ^{разиаллоҳу анҳу} нинг касал бўлганлиги сабабли

қолган эди. Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} ни "ризвон байъати"даги байъати энг яхши байъат бўлган эди. Росулulloҳ унинг ўрнига ўзлари байъат қилган ва ўнг қўлини чап қўлига уриб, " Мана бу Усмон учун" деб айтганди.

Усмоннинг исломга берган ёрдамлари.

Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} исломга ёрдам бериш ва унинг калимасини олий қилишда буюк мисол қилинади. У ҳолат жиддий бўлиб, жиҳодга чақириладиган пайтда мусулмонларнинг саховатлироғи бўларди.

Табук ғазотидаги тутган ўрни бу борадаги ёрқин мисолдир. Табук ғазоти мусулмонларга қаттиқ танглик ва торлик ҳолатлари юзага келган пайтларда бўлган эди. Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} молини сарфлашга шошилган ҳолатда туриб, мужоҳидлар муҳтож бўладиган от, туя, таом ва молларни келтирди. Хатто у тўққиз юзта туя ва элликта отни эҳсон қилди деб айтилди. У енгида минг динор олиб келиб, Росулulloҳ ^{соллаллоҳу}_{алайҳи ва саллам} нинг олдига қўйди. Шунда Росулulloҳ ^{соллаллоҳу}_{алайҳи ва саллам} "Усмонга бундан кейин қилган нарсаси зарар қилмайди", деб айтди.

Яна қилган ёрдамларидан у киши йигирма минг дирҳамга Равма қудуғини сотиб олди. У бир

яхудийники бўлиб, сувини мусулмонларга сотарди. Мадинада ундан бошқа ширин ичимлик суви йўқ эди. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} қудуқни сотиб олди ва мусулмонларга берди.

Одамларга Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} халифалик даврида қурғоқчилик ва қахатчилик етди. Улар оғир аҳволга тушган пайтда Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} ни олдига келиб, айтишди:

"Эй Росулуллоҳнинг халифаси, ёмғир ёғмай қўйди ва ўсимлик унмай қўйди. Одамлар ҳалокатни кутишяпти. Биз энди нима қиламиз?"

Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} "Боринглар ва сабр қилинглари. Умид қиламанки, кеч кирмасидан Аллоҳ сизларга енгиллик беради", деди.

Кун ботар пайтда "Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} нинг карвони Шомдан келибди, тонгда Мадинада бўлар экан" деган хабар тарқади. Карвон келган пайтда одамлар ундан олиш мақсадида чиқишди. Карвон майиз, буғдой, ёғ юкланган мингта туя эди. Карвон Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} нинг эшиги олдига келиб тўхтади.

Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} нинг олдига савдогарлар келишиб, айтишди:

"Эй Усмон, сенга келган бу нарсалардан бизга сотгин. Сен одамларнинг заруратини биласан".

"Жоним билан. Мени сотиб олганимга қанча фойда берасизлар?", деди Усмон *разиаллоҳу анҳу*.

"Бир дирҳамига икки дирҳам берамиз", дейишди улар.

"Бундан ортиқроқ беришди", деди Усмон *разиаллоҳу анҳу*.

"Бирига тўрт баробар берамиз", дейишди.

"Бундан ҳам зиёдроқ беришди", деди.

"Бирига беш баробар берамиз", дейишди.

"Бундан ҳам кўпроқ беришди", деди.

"Эй Абу Амр отаси, Мадинада биздан бошқа савдогарлар қолмади. Биздан олдин сенга ҳеч ким келмади-ку, сенга ким шундан ҳам зиёдроқ бериб улгирди?", деб айтишди.

"Аллоҳ менга ҳар бир дирҳамига ўн баробар берди. Сизларнинг орангизда мана шундан ҳам кўпроқ берадиган борми?", деди Усмон *разиаллоҳу анҳу*.

"Йўқ" дейишди.

Шунда Усмон *разиаллоҳу анҳу* "Аллоҳни гувоҳ қилиб айтаманки, мана шу карвонга юкланган ҳамма нарсани Аллоҳ йўлида мискинларга ва мусулмонларнинг камбағалларига садақа қилдим", деди.

Бу Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} ўринларида бўлган ўриндир. Эй қандаям буюк ўрин! Бу ҳолатлар бизга ер кенгликларида бу каби яхшиликларни ёйган мана шу кишиларнинг нақадар буюклигини кашф қилиб беради. Агарда ажаблансангиз, Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} нинг мана шу ўрнига ажабланасизми ёки молни сотиб олиб, у билан одамларнинг эҳтиёжини қондириш ва уларнинг етишмовчилигини тугатиш мақсадида Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} га шошилиб келган савдогарларнинг ўрнига ажабланасизми?!

Ана у савдогарлар ўз ўрнида исломнинг садақа ва яхшилик йўлларига инфоқ-эҳсон қилишга буюриши асосидан келиб чиқиб ижтимоий муаммолардан муҳим бир муаммони ечишга ҳаракат қилишди.

Мусулмон савдогар ўз исломидан келиб чиқиб ҳаракат қилар ва бу мол яхшилик йўлларида, исломий жамият қуриш ва унда фаровон ҳаётни юзага келтириш каби ишларга сарф қилинмас экан қадр-қиймати бўлмасини англаб етар эди.

Дунё мана шундай кимсаларнинг -Аллоҳ улардан рози бўлсин- қўлида бўлган. Шунинг учун уни Аллоҳнинг тоатига бўйсиндира

олишган. Бугунги кундаги кўпчилик одамларнинг ҳолати ўхшаб дунё уларнинг қалбларида бўлмаган. Ҳатто баъзилари закотни ҳам ман қилишади.

Юоридагиларга кўшимча Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} нинг ҳақни олий қилиш ва динга ёрдам бериш йўлидаги кўплаб ҳаракатларини тарих бизга сақлаб қолган.

Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} га халифалик билан байъат қилиниши.

Умар ибн Хаттоб ^{разиаллоҳу анҳу} мажусий Абу Лу'лу'анинг кўли билан жароҳатланган пайтда баъзи мусулмонлар Умар ^{разиаллоҳу анҳу} дан халифаликни ўзи муносиб биладиган ҳамда рози бўладиган кишига аҳд қилишини талаб қилди. Умар ^{разиаллоҳу анҳу} иккиланди. Сўнгра айтдики "Агарда халифа қилиб тайинласам, мендан яхшироқ бўлган кимса ҳам халифа қилиб тайинлаган. (Бу билан Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳу} ни назарда тутди). Агар тарк қилсам, мендан яхшироқ кимса ҳам тарк қилган. (Бу билан Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} ни назарда тутди).

Сўнгра Умар ^{разиаллоҳу анҳу} олти кишини зикр қилди. Улар бошқалардан кўпроқ Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг муҳаббати ва розилигига сазовор бўлишган эди.

Улар Алий, Усмон, Абдурахмон ибн Авф, Саъд ибн Аби Ваққос, Зубайр ибн Аввом, Талха ибн Убайдуллоҳ. Умар ^{разиаллоҳу анҳу} улардан вафотидан кейин бирларини ихтиёр қилиш учун жамланишларини талаб қилди.

Улар Умар ^{разиаллоҳу анҳу}нинг вафотидан кейин жамланишди. Фикр Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} ни ихтиёр қилиш билан тамомига етди. Муслмонлар Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}га байъат қилишди ва бу байъат уларнинг ижмоълари билан тугал бўлди.

Муслмонларнинг Қуръонни ўқишда Қурайш лаҳжасига жамланиши.

Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}нинг тарихи у билан ажралиб турадиган энг буюк амалларидан – Қуръони каримни Исломий ўлкаларнинг ҳаммасидаги муслмонлар ўқийдиган умумий мусҳаф (китоб) қилиб битиш. Бунинг сабаби Хузайфа ^{разиаллоҳу анҳу} Қуръонни ўқишдан чиққан ихтилофни эшитиб қолади. Бу Аллоҳнинг китоби тўғрисида ўта хатарли фитнага олиб келишига яқин қолади. Шом аҳли қуръонни ўқишар ва ўзларининг қироатига тарафкашлик қилишар эди. Ироқликлар ҳам бир қироатда ўқишар ва шуни

устида маҳкам туришар эди. Хузайфа бун
кўрган ва эшитган пайтда кўрқиб кетди. Бу
ҳолат ғазотларнинг бирида бўлган эди. Мадинага
қайтган пайтда халифа Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} га шошилиб
кирди ва унга мусулмонларнинг ҳаммаси
ўқийдиган мусҳафни девон қилишга ишора
қилди.

Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} саҳобаларнинг катталарини
жамлади. Улардан Зайд ибни Собит ва Абдуллоҳ
ибни Зубайр ва Саъд ибни Ос бор эди. Хузайфа
ишора қилган нарсани уларга айтган эди, улар
мувофиқ бўлишди.

Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} Росулulloҳ ^{соллаллоҳу}_{алайҳи ва саллам} нинг аёли ва Умар
ибн Хаттобнинг қизлари Хафса ^{разиаллоҳу}_{анҳо} га Абу
Бакрнинг даврида ёзилган ва унга омонат
топширилган саҳифаларни талаб қилиб элчи
юборди. Хафса ^{разиаллоҳу}_{анҳо} саҳифаларни тезлик билан
юборди. Уларни ўзининг ёдидаги (қуръон)га
солиштирди ва бошқа (Қуръонни) ёдлаган
саҳобаларга ҳам кўнгдаланг қилди. Сўнгра
уларни мусҳафларга кўчириб ёзишга ва ундан
бошқаларни ўчиришга буюрди. Исломий
ўлкаларга янги мусҳафдан кўчирилган

нусхаларни фақат шулардагина ўқишлари учун юборди.

Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} мана шу улуг ишни амалга ошириб жуда яхши иш қилди. У киши Қуръони каримни жамлаб, қироатини бирлаштирди. Бу билан Қуръонга турли ўзгартириш ёки бузишлар кириб қолишини олдини олди. Хатто Аллоҳнинг ушбу сўзлари ҳам рўёбга чиқди. **"Албатта Биз Қуръонни туширдик, албатта уни сақловчимиз"**.

Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} давридаги фатхларнинг кенгайиши.

Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} иккала халифа Абу Бакр ва Умар ибн Хаттоб ^{разиаллоҳу}_{анҳу} моларнинг даврида Африка ва Осиёда мусулмонлар амалга оширишган фатх занжирларини давом эттирди. Иккала буюк халифалар даврида йўлига тушиб олган кучли оқим заифлашмасдан ва сусаймасдан ўша қуввати билан юриб давом этди. Хатто Форс ва Рум Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} даврида давлатларининг қолдиқларини парчаланаётганини ўз кўзи билан кўришди. Ислом байроғи Африканинг шимолида ва Фарбий Осиёдаги катта минтақада ҳилпирай бошлади. Мусулмонлар ўз султонлигини Ўрта ер

денгизидаги Кубрус оролигача кенгайтиришди ва унга Муовия ибн Абу Суфён бошчилигида ҳужум қилишди. Бу денгиздаги биринчи жиҳод бўлиб, Убода ибн Сомит *разиаллоҳу анҳу*нинг аёли Умму Ҳаромдан саҳиҳ ҳадисда ривоят қилинганидек Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* берган хабарининг тасдиғи бўлди. Бу воқеа ҳақида -иншоАллоҳ-Муовия *разиаллоҳу анҳу*нинг таржимаи ҳолида тўхталиб ўтамиз.

Усмон *разиаллоҳу анҳу* даврида амалга оширилган фатхларнинг машҳурларидан: Арманистон фатхи, Хуросон фатхи, Кубрус, Тароблус ва Африка (ҳозирдаги Тунис) фатхи. Жанглarning машҳурларидан - Абдуллоҳ ибн Аби Сархни етакчилигидаги мусулмонлар ва Рум орасида бўлган жанг. Бу жангда мусулмонлар Румнинг устидан жуда ажойиб ғалабага эришишган.

Усмон *разиаллоҳу анҳу* давридаги исломий жамиятни кўриниши.

Усмон *разиаллоҳу анҳу*нинг даври беҳисоб бойлик, тўкин-сочинлик ва яхшилик даври бўлган. Молдунё фатх ва бошқа манбаалардан исломий давлат хазинасига оқиб келар эди. Тинчлик ва хотиржамлик ёйилган эди. Мусулмон киши шарқда Ўрта Осиёдан тортиб ғарбда Тунисгача

чўзилган ислом оламида сохта чегара ва марказларга дуч келмасдан тинчлик, хотиржамлик билан хоҳлаганича юриши мумкин эди. Бухорий санади билан Хасанул Басрийдан ривоят қилиб айтади: "Усмон (даври)ни ундан ўч олишларига қарамасдан шундай ҳолатда топдим - инсонларга унда улар яхшиликни бўлишмаган кунлари камдан-кам келарди. Уларга: "Эй мўъминлар жамоаси, ҳадияларга келинглари" дейиларди. Улар ҳадияларини тўлиқ олишар эди. Сўнг уларга айтиларди: "озик-овқатингларига келинглари". Уни ҳам тўлиқ олишарди. Сўнг уларга "ёғ, асалга келинглари" дейиларди. Ҳадиялар бериб туриларди. Ризқлар мўл-кўл эди. Душманлар кўрқарди. Инсонлар ораси яхши эди. Яхшилик ғолиб эди. Бир мўъмин бошқа бир мўъминдан кўрқмасди. Кимга йўлиқса, у биродари эди".

Аммо баъзи жоҳил, ғаразгўй кимсаларнинг Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу}га қилган тухматлари ҳамда "у кишининг ёши ўтиб қолгани туфайли заифлиги ёки қариндош-уруғларига бўлишиб, улардан лаёқатсизларига ҳокимият ишларини топшириб қўйгани ёки саҳобаларнинг маишатга берилгани,

қасрлар қуриб дунёга муккасидан кетишлари камбағалларнинг уларга нисбатан гина адоватини қўзғаб қўйган", деб тарқатган уйдирмаларига келсак, бу ғирт ёлғон бўлиб, қалбларида Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}нинг саҳобаларига нисбатан гина-адовати, қалбларида ғарази борлигини кўрсатиб туради. Бу каби сўзлар фақатгина шарқшунос, насоро, яҳуд ва саҳобаларни ҳақоратлайдиган рофизаларнинг касал қалбларидаги юқумли шубҳалардандир.

"Фитна" ҳақида қисқача маълумот ва яҳудий Абдуллоҳ ибн Сабаънинг ундаги роли.

"Фитна"дан мақсад ислом душманлари мўъминлар амири Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}нинг халифалигини охирларида қўзғаган тартибсизлик ва беқарорликдир. Бу ўз навбатида халифа Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}нинг шаҳид бўлишига, кейинчалик эса Алий билан Муовия ўртасидаги келишмовчиликнинг юзага чиқишига олиб келди. Бундан душманлар ўзларининг макр хийлалари ва ифлосликлари йўлида фойдаланиб қолишди. Оқибат улар ўртасида жанг бўлди. Бу келишмовчилик иккала томоннинг ҳам

Аллоҳнинг юзини истаган ҳолда холис ижтиҳоди билан бўлди.

Яҳуд, насоро, мажусий ва мунофиқлардан иборат бу душманлар амирул мўминин Умар ибн Хаттоб ^{разиаллоҳу анҳу}нинг ўлимини фитна, беқарорлик ва мусулмонлар орасида урушни келтириб чиқариш учун режалаштиришган эди. Лекин Аллоҳ таоло уларнинг режаларию макр-ҳийлаларини барбод қилди.

Биз бу китобимизнинг муқаддимасида айтиб ўтган эдикки, Росулulloҳнинг саҳобаларини олдидаги бизнинг бурчимиз - уларни яхши кўриш, қадрини билиш, улар ҳақида ҳам, ишлари ҳақида ҳам яхши гумонда бўлиш.

Аҳли сунна вал жамоанинг фитнадан тутган ўрни.

Шунинг учун аҳли сунна вал жамоа уламолари бу фитна ҳақида гапни ёқтиришмаган, бундан бир фойдани ҳам кўришмаган. Балки уларнинг сон-саноғи йўқ яхшиликларини кўрсатиш ва уларнинг ҳаққига дуо қилиш лозим бўлади. Шайхул ислом ибн Таймийя айтади: "Саҳобалар орасида содир бўлган нарсалардан тийилиш аҳли сунна вал жамоа йўлиландир. Зеро уларнинг

фазилатлари собит бўлиб, уларни дўст тутиб, яхши кўриш вожиб бўлади".

Лекин биз ҳозир фитна ҳақида қисқача гапириб ўтишимиз ва унинг ҳақиқий суратини кўрсатиб беришимиз фойдали деб биламиз. Зеро ўқувчи рофизий (шиа)лар, шарқшунослар, насоро ва яҳудийлар бу воқеалар атрофида тарқатиб юрган турли уйдирмалар ва ўтмишдагию ҳозирдаги китобларида келган заиф ёки тўқима ривоятлар билан таъсирланиб қолмасин. Аллоҳдан тавфиқ сўраб, мавзуни бошлаймиз.

Фитнанинг илк босқичлари.

Исломга адовати бор кимсаларнинг режаси бу янги динни бузиш учун бир шахсиятни танлашлари керак эди. Бу шахс ўзини мусулмон қилиб кўрсатиб, мусулмонлар орасида шубҳа туғдирмай бузғунчилик ишларини олиб бориши ва фитналар кўзгаши лозим бўлади. Бу вазифа учун ўта маккор, мусулмонларнинг аҳволларидан яхши хабардор яманлик яҳудий Абдуллоҳ ибн Сабаъни танладилар.

У қандай ишларни амалга оширди?

Бу дин душмани ислом шаҳарларида ўзига ёрдамчи қилиб олиб, улар билан ўз режаларини

амалга ошириш учун мунофиқ ва калтабин кимсаларни излаб айланиб юра бошлади. Шомда мақсадига эриша олмади. Муовия ва у билан бирга бўлган саҳобалар ҳушёрлик қилиб унинг бузғунчи фаолияти хабар топишди. Уни ушлаб қамашиб қўйишди, бир муддатдан кейин қўйиб юборишган эди, қочиб кетди. Шундан кейин асосий эътиборини Миср ва Ироққа қаратди ва у ерда ўзига кўплаб ёрдамчиларни топди.

Бу ғаразгўй ва унинг ҳамтовоқлари Усмон ^{разиаллоху анху} ва унинг волийлари ҳақида ҳар хил уйдирма гапларни тарқатиша бошлади: "Улар нотўғри иш олиб боришяпти, зулм қилишяпти, одамларнинг молларини ноҳақ ейишяпти...". У эргашувчиларнинг ақлларига ботил куфр асосларини сингдириб борардики, кейинчалик бу асослар рофизаларнинг ақийдасига айланди. Булар жумласидан Пайғамбар ^{соллаллоху алайҳи ва саллам} нинг қайтиб келади деб айтиши, у зотнинг Алийга халифаликни васият қилгани, саҳобаларни сўкиб ҳақоратлаш.

Усмон ^{разиаллоху анху} нинг фитнага қандай қарши тургани.

Бу ёлғон яшиқ сўзлар тарқалиб хатто ҳамма шаҳарларга, хатто. Мадинага ҳам етиб келди. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} бу фитнани эшитган вақтда тек ташлаб қўймади балки қуйидаги ишларга киришди:

1) Саҳобалардан бир жамоасини волийларни текшириш учун жўнатди. Уларэса волийларни мақтаб, ва "бундай миш-мишлар қуруқ ёлғон экан" деб қайтдилар.

2) Ҳамма шаҳарларда қуйидагича эълон қилди: "Кимни ўзига(халифага) ёки волийларига қарши шикоят бўлса, ҳаж мавсумида келсин ва биздан ўз ҳаққини олсин".

3) Ҳамма волийларини ҳаж мавсумида одамлар олдида ҳисоб қилиш учун чақирди. Лекин бирорта инсон шикоят қилган ёки ҳаққини талаб қилган ҳолда келмади.

4) Бу бузғунчилар тўғрисида оқил кишилардан маслаҳат сўради. Улар унга уларнинг ишида кескин туришга ва уларнинг фитналарини қирқиб ташлашга ишора қилдилар. Бироқ Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} бирортага зулм қилиб қўйиши ёки фитна эшигини очиб қўйишидан қўрқиб бундан бош тортди.

Волийлар ўз вилоятларига кетдилар. Муовия *разиаллоҳу анҳу* Усмон *разиаллоҳу анҳу* ни ўзи билан Шомга олиб кетишини ва ўша ер унинг қароргоҳи бўлишини кўнгдаланг қилди. Зеро бу вилоят тинч ва халифага дўстона эди. Агар бунга кўнмаса, уни қўриқлайдиган аскар юборишини айтди. Усмон *разиаллоҳу анҳу* Росулulloҳнинг шаҳрини ташлаб кетишини, шунингдек Мадинада уни аҳлидан бўлмаган аскар туришини хоҳламади.

Ҳаж мавсумидан кейин Мадинага Басра ва Кўфа аҳлидан катта жамоат ёмон ниятлари билан келиб тушди. Усмон ва саҳобалар уларнинг ёмон мақсадларини ангдаб етдилар ва уларни ўраб масжидда қамал қилдилар. Усмон *разиаллоҳу анҳу* уларнинг ичида туриб хутба қилди. Уларнинг барча шубҳаю ёлғонларини муҳокама қилиб, уларнинг ҳаммасига жавоб қилди. Улар учун ҳеч қандай ҳужжат қолмади. Саҳобалар халифага уммат тинчлигини сақлаш учун уларнинг бошлиқларини ўлдиришни таклиф қилдилар. Усмон *разиаллоҳу анҳу* бирортасига зулм қилиб Аллоҳнинг олдида у хақида масъул бўлишдан қўрққани учун буни кескин рад қилди.

Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} бу фитнага сабр билан қарши турган пайтда Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг амрига итоат қиларди. Зеро Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} унга етадиган балолар мақобилида жаннат билан башорат бера туриб уни сабр қилишга буюрган эди. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} айтди: "Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} менга бир аҳдни берган эди. Мен ўша аҳд устида сабр қилувчиман".

Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} нинг шаҳид бўлиши.

Жинояткорлар ўзларининг режалари муваффақиятсиз бўлгандан кейин қайтиб кетишди ва жиноятларини амалга оширишлари учун келгуси йилнинг шаввол ойида ҳаж даъвоси билан Мадинада тўпланишни хуфёна ваъдалашишди. Бу ҳақида Миср аҳлига ҳам мактуб йўллашди. Улар келгуси йили келишган вақтда саҳобаларни улар томонидан ёмонликни кутиб, уларга тайёргарлик кўриб қўйишган ҳолда топишди. Улар саҳобалар орасига тафриқа солиш мақсадида уларга халифаликни таклиф қилишди. Саҳобалар уларни қувиб ҳайдадилар ва уларга дўзах башоратини бердилар.

Жинояткорлар ўзларини шаҳарларига қайтиб кетаётгандай кўрсатишди. Саҳобалар хотиржам

бўлиб қолишди. Улар эса кечасида қайтиб келишиб Мадинани босиб олишди ва Усмон ^{разиаллоху анху}нинг ҳовлисини қамал қилишди. Алий Ҳасан ва Ҳусайнни юборди, Зубайр ўғли Абдуллоҳни юборди. Шунда саҳобалардан бир нечталари ўз ўғилларини одамларни Усмон ^{разиаллоху анху}нинг ҳовлисига киришдан қайтаришлари учун жўнатдилар. Улардан кўпчилиги жароҳатланди. Жароҳатланганлар орасида Ҳасан ^{разиаллоху анху} ҳам бор эди.

Усмон ^{разиаллоху анху} саҳобаларни йўқ бўлиб кетишларидан кўрққани учун жанг қилишдан қайтарди. Зеро бу вақтда одамлар Исломни таълим олишлари, Росулуллоҳ ^{соллаллоху алайҳи ва саллам}нинг суннатларини танишлари учун саҳобаларга ўта муҳтож эдилар. Шунингдек Усмон ^{разиаллоху анху} мусулмонлар иши зое бўлиб кетиши, қон тўкилиши ва фитна тарқалишидан кўрқиб ўзини фидо қилишни лозим топди.

Жинояткорлар Усмон ^{разиаллоху анху}ни халифаликдан воз кечишга мажбурладилар, лекин у киши қаттиқ бош тортди. Усмон ^{разиаллоху анху}бу билан Росулуллоҳ ^{соллаллоху алайҳи ва саллам}нинг "Эй Усмон, Аллоҳ сенга бир кўйлакни кийдириши мумкин. Агарда

мунофиқлар уни сендан ечишни истасалар, менга йўлиққунингча уни ечмагин", деб уч марта айтганини эслади. (Ҳасан ҳадис). Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} қаршилиқ кўрсатмади. Чунки у мусулмон қони билан Аллоҳга йўлиқишни хоҳламас эди.

Жинояткорлар ўз режаларини амалга оширишга шошилдилар ва Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}нинг ҳовлисига бостириб кирдилар. Улар томдан ошиб кирдиларки, буни эшик олдидаги Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} ни қўриқлаб турган бирор киши сезмай қолди. Бу ерда Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг саҳобаларидан ўч олиш мақсадида юрганларнинг ички адовати аён бўлди. Улардан икки киши кириб, бири Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}га ханжар урди ва уни ўлдирди ва уйини талон тарож қилишди. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} кун ботишдан бир оз олдин шаҳид бўлди. Бу киши ўша вақтда рўзадор, сабр қилувчи ва Аллоҳдан ажрни умид қилувчи ҳолда эди. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} тарих саҳифаларида мангу қолувчи намуна бўлиб Роббисиги йўлиқди, Унинг ёши тўқсонга яқин эди. Бу воқеа ҳижрий 35–йили зулҳажжа ойининг ўн саккизинчи жума кунда бўлди. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} ўн икки йил халифалик қилди. Аллоҳ у кишини ўз раҳматига олсин ва бизни у

киши билан фирдавс жаннатида жамласин.
Амийн.

Алий ибн Аби Толиб.

Алий ^{разиаллоху}_{анху} нинг насаби, ёшлиги ва исломни қабул қилиши.

У Алий ^{разиаллоху}_{анху} ибн Аби Толиб ибн Абдулмуттолиб ибн Ҳошим ибн Абдуманоф Қураший. У Росулulloҳнинг амакиваччиси ва қизлари Фотимаи Заҳронинг куёвлари, жаннат билан башорат қилинган ўн саҳобийнинг бири...

... Пайғамбарлик келишидан ўн йил олдин туғилган. Унинг отаси Абу Толибнинг фарзанди кўп ва дунёси оз бўлганидан болаларининг тарбиясида қийналиб қолди. Пайғамбар ^{соллаллоху}_{алайхи ва саллам} амакисидан бу қийинчиликларни бир оз енгиллатишни хоҳлаб, Алийни уйда тарбиялаши учун беришини талаб қилди. Абу Толиб бунга рози бўлди. Шундай қилиб Алий болалигидан бошлаб Пайғамбар ^{соллаллоху}_{алайхи ва саллам} нинг кўз ўнгида ўсиб улғайди. Росулulloҳ ^{соллаллоху}_{алайхи ва саллам} нинг ҳидояти билан нурланди, ахлоқлари билан хулқланди ва одоби билан одобланди.

Пайғамбар ^{соллаллоху}_{алайхи ва саллам} юборилган пайтда Алий ^{разиаллоху}_{анху} ҳали ёш бўлишига қарамай тезда исломни қабул қилиб, ёш болалар орасида мусулмон бўлган биринчи бола бўлди. Алий ^{разиаллоху}_{анху} Росулulloҳ

*соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам*

ни қаттиқ ҳурмат қиларди ва яхши кўрар
эди. Кунларнинг бирида Пайғамбаримиз *соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам*
яқин қариндошларини исломга чақириб, улардан:
"Қайси бирингиз мени қўллаб қувватлайди ва
менга ёрдам беради? –деб сўрайди. Уларнинг
ҳаммаси жим бўлиб, жавоб бермаган пайтларида
Алий *разиаллоҳу
анҳу* ўзи кичкина бола бўлишига қарамай
амакилари ва бошқа қариндошларининг
пайғамбар *соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам* га ёрдам бериш ва у кишини
қўллаб-қувватлашдан жим турганларини инкор
қилган ҳолда қичқириб "Мен, эй Росулulloҳ,
мен сиз урушган кишиларга қарши урушаман",
деган эди.

Алийнинг Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* га саҳобалиги ва исломдаги хизматлари

Пайғамбар *соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам* уни қизи Фотимага
уйлантириб қўйди. Пайғамбар *соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам* га саҳобий
бўлишида Алий *разиаллоҳу
анҳу* нинг мақтовга лойиқ
ҳаракатлари, мангу ўринлари бор. Пайғамбар
*соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам* нинг ҳижрат қилиши оқшомида Алий *разиаллоҳу
анҳу*
мушрикларни чалғитиш, уларни алдаш мақсадида
у зотнинг одат қилган жойларига ётди ва
кийимлари билан ўраниб олди. Али ўз ҳаётини
хатарга қўйган бўлсада, бироқ бундай

фидоийликка ҳеч иккиланмай, чўчимай иқбол қилди. Бунинг натижасида эса Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} мушрикларнинг хатаридан қутулишга, уларнинг ёмонлик ва макрларидан нажот топишга қодир бўлди... Шундай қилиб Алий ^{разиаллоҳу анҳу} Росулulloҳни ўз жонидан ҳам афзал кўрди ва бу билан фидокорликда, ихлосу иймонда ажойиб мисол бўла олди.

Ахзоб жангида Амр ибни Абдувад муборазага чиқди. У бани Омир қавмининг паҳлавонларидан ва ҳужумкор отликларидан эди. У мусулмонларни муборазага чақириб "ким мен билан олишувга чиқади?" деб нидо қилди. Алий ^{разиаллоҳу анҳу} "Эй Росулulloҳ, унга мен чиқаман" деб олдинга чиқди. Уни масхара қилган ва жангга чорлаган ҳолда юзма-юз турди. Шунда Амр Алий ^{разиаллоҳу анҳу}га "Кимсан?" деди. У "Мен Абу Толибнинг ўғли Алий бўламан" деб айтди. Амр: "Эй жиян, амакиларингнинг ўғилларидан сендан кўра ёши каттароғи йўқми? Мен сенинг қонингни оқизишни ёқтирмайман" деди. Шунда Алий ^{разиаллоҳу анҳу} айтдики "Лекин мен Аллоҳга қасамки, сенинг қонингни оқизишни ёмон кўрмайман".

Амрнинг ғазаби қўзғади. Отидан тушиб қиличини суғурди. Гўёки у ўтнинг алангасидек эди. Сўнг у ғазабланган ҳолда Алий ^{разиаллоҳу анҳу} томонга юрди. Алий ^{разиаллоҳу анҳу} унга қалқони билан рўпарў бўлди. Амр уни қалқонига урган эди қиличи унда ёриқ пайдо қилдида ўзи учиб унинг бошига тегди ва ёриб қўйди. Шунда Алий у томонга шижоат ва иймон билан шошилди. Унинг бўйин томирига қиличи билан урган эди қонига беланиб йиқилди ва зулму зўравонлиги қурбони бўлди. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} такбирни эшитиб, Алийнинг рақибини ўлдирганини билди. Алий ^{разиаллоҳу анҳу} Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг олдиларига юзлари ёришиб, бу маккор душмани устидан Аллоҳнинг берган ғалабасини ҳиргойи қилиб келди.

Алий ^{разиаллоҳу анҳу} Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} билан биргаликда, Табук ғазотидан бошқа ҳамма жангларда қатнашди. Табук ғазотида эса Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} уни ўз аҳлига ўринбосар қилиб қолдирган ва унга : "Сен мендан худди Ҳоруннинг Мусодан тутган манзилатидасан, бироқ сен пайғамбар эмассан" деб айтган эди.

Бухорий ва Муслим саҳиҳ тўпламларида келадигани, Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} Хайбар ғазотида шундай дедилар: "Эртага байроқни шундай бир кишига бераманки, у Аллоҳ ва Росулини яхши кўради, Аллоҳ ва Росули ҳам уни яхши кўради. Аллоҳ унинг кўлида ғалаба келтиради". Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} эрталаб турган пайтда ҳаммалари байроқ берилишини умид қилган ҳолда келишди. Умар ибн Хаттоб дедилар: "Бошлиқ бўлишни ҳеч яхши кўрмаган эдим, фақат мана шу кунигина яхши кўрдим". Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}: "Алий ибни Аби Толиб қаерда?" деб сўрадилар. Алий келган эди, Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} унга байроқни берди... Шу билан Алий ^{разиаллоҳу анҳу} ўзини Абу Бакр ва Умар ^{разиаллоҳу анҳу} молардан афзалроқ эканман деб ўйламади, балки у иккаларини ҳам ўзидан афзал эканини тан оларди. Имом ибни Хажар "Лисонул мийзон" номли китобида ушбу ривоят келтиради: Алий ^{разиаллоҳу анҳу} одамлар уни Абу Бакр ва Умардан афзал қилишаётганини эшитгандан кейин шундай дейди: "Огоҳ бўлинглар! Қайси бир кимсадан мени иккаларини устидан афзал қилаётгани етиб қолса, уни туҳмат ҳадди билан ураман".

Мана шу бизнинг Алий ^{разиаллоҳу}_{анҳу} билан бўлган гумонимиз. Рофизалар эса бунинг тамоман аксини айтишади. Эмишки Алий ^{разиаллоҳу}_{анҳу} ўзини улардан афзал деб биларди, бироқ кўрққанидан ҳамда ўзини эҳтиёт қилганидан сукут қиларди.

Халифалик билан байъат қилиниши.

Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу} безори фитначилар қўлида қатл қилинган, ана у фитначилар келиб Алий ^{разиаллоҳу}_{анҳу}га халифаликни таклиф қилишди. Алий ^{разиаллоҳу}_{анҳу} уни қабул қилмади. Шунингдек Талҳа, Зубайр ва Саъд ибни Аби Ваққосларга ҳам таклиф қилишди. Бу шўро кишиларининг барчаси уни рад этишга иттифоқ қилишди. Зеро бу билан улар ҳақида ёмон гумон қилиниб, улар ҳам Усмон ^{разиаллоҳу}_{анҳу}ни қатл қилган фитначилар билан бирга ҳаракат қилганлар ёки уларни бу кечириб бўлмас жинойтларида қўллаб қувватлаганлар деган тухматга қолмасларини олдини олишди. Шунингдек халифаликни Абдуллоҳ ибни Умар ^{разиаллоҳу}_{анҳу} ҳам рад этди.

Бу фитначилар ана у машҳур етакчилардан ноумид бўлган ва уларнинг ҳаммаси халифаликдан юз ўгирганини билишган пайтда

Мадина аҳлини жамладилар ва агар улардан бири халифаликни ихтиёр қилмас экан, саҳобаларнинг катталарини ўлдириш билан қўрқитдилар. Одамлар Алий ^{разиаллоҳу анҳу}нинг олдига боришиб, хатари қаттиқ, зарари катта фитнадан мусулмонларни қутқариб қолиш учун халифаликни қабул қилишини ундан қаттиқ талаб қилишди. Алий ^{разиаллоҳу анҳу} бу тубан вазиятдан қутқариш учун халифаликни қабул қилди. Унинг байъати саҳобаларнинг катталари ва Мадина аҳлининг жуда кўпчилиги билан тўлиқ бўлди.

Али ^{разиаллоҳу анҳу} давридаги муҳим ҳодисалар.

Аллоҳ таоло мусулмонларни синаб, имтиҳон қилиш учун фитнани узоқ давом этишини, ислом душманларининг макр, хийлалари билан унинг ҳодисалари янгиланиб туришини хоҳлади. Аллоҳ таоло Ўзининг қазосида ҳақим ва қадарини яхши билгувчи зотдир.

Алий ^{разиаллоҳу анҳу}нинг халифа бўлганидан кейинги ҳолати

Алий ^{разиаллоҳу анҳу} ўзини аламли қийин воқеъ олдида топди. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} зулман ўлдирилган эди. Ана у

жинояткор қотиллар Мадинани босиб олишган. Мадина аҳли эса қайғу алам ва ғазабдан қийналар эди. Турли миш-мишлар тарқалиб, ҳақиқатларни англаб бўлмасди. Одамлар бу кутилмаган ишлардан хайратда эдилар. Алий ^{разиаллоҳу анҳу} қуйидаги ишларни амалга оширди:

1. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} давридаги фитначилар тўхмат қилишиб, қаттиқ айблашган, кейинчалик поклиги исботланган волийларни тезда четлатди. Уларни, фитна ўтини сўндирар деган гумон билан ижтиҳод қилиб, ишдан бўшатган эди. Баъзи саҳобалар уларни бўшатмасликни маслаҳат бердилар. Лекин Алий ^{разиаллоҳу анҳу} ўзининг ижтиҳодида қаттиқ туриб олди.

2. Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}нинг қотилларини жазолашни ҳукми қарор топиб бошқа ўлкадаги мусулмонлар ҳам унга жамъ бўладиган пайтга кечиктирди. Зеро бу жинояткорлар кўп ва қувватли эди. Уларни осонлик билан енгиб бўлмас эди. Улар ҳали ҳам Мадинада бўлиб, унда ҳукмронлик қилишар ва ҳар бир ҳукмга аралашишар эди.

Баъзи саҳобаларнинг тутган ўрни

Бу ишдан бўшашни Шом амири Муовия ибни Аби Суфёндан бошқа амирлар қабул қилишди. Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} Алий ^{разиаллоҳу анҳу}нинг фазилатини эътироф этиши, қадрининг улуғлигига таслим бўлиши билан бирга бош тортди. Зеро унга Али ^{разиаллоҳу анҳу}нинг байъатини шаръий ҳолатлари очик равшан бўлмаган эди. Мадинадан узоқдалиги ва унга етиб келаётган хабарлар сабабли бу байъат Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}нинг қотиллари бўлмиш жинойткорларнинг ҳукмронлиги остида амалга ошган, бу ерда хуфёна (бузғунчи) қўлларнинг ҳам роли бор деб тасаввур қилди. Байъатдан олдин жинойткорлардан қасос олиш заруратида қаттиқ туриб олди. Бу келишмовчиликнинг боши эди. Бу келишмовчилик саҳоба ^{разиаллоҳу анҳу}мларнинг пок ният ва яхши мақсаддаги ижтиҳодлари билан бўлганди. Шунинг учун аҳли сунна вал жамоа улардан ҳар бири ажрга эга: "тўғри топувчи учун икки ажр, хато қилувчи учун эса бир ажр. Тўғри топувчи, бу - Алий ^{разиаллоҳу анҳу}, хато қилувчилар эса унга итоатсизлик қилиб, у билан урушган мўъминлар" –Аллоҳ барчаларини раҳматига олсин ва рози бўлсин– деб қарор қилган.

Аммо рофиза(шиа)лар ва бидъат ва хавои нафс эгалари, мана бу келишмовчиликдан ва ундан келиб чиққан ишлардан (ўз манфаатлари йўлида) фойдаланишиб Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайхи ва саллам}нинг асҳобларига тухмат қилиб, уларни ҳақорат қила бошладилар. Ўзларининг ботил фикрларича Амр ибн Ос ^{разиаллоҳу анҳу}ни маккор, алдоқчи дейишди. Абу Мусо Ашаърий ^{разиаллоҳу анҳу}ни содда, ғофил дейишди. Муовия ^{разиаллоҳу анҳу}ни эса ҳокимият ва султонликка тамагир дейишди... бундан бошқа уларнинг китобларида ҳамда тарих китобларида келтирилган тўқима ривоятлар. Аллоҳ саҳобалардан рози бўлсин ва уларни кўролмаган ғаразгўй кимсаларнинг турли ботил сўзларидан покласин!

Ички душманларнинг бу келишмовчиликдан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишлари орқали мусулмонлар ўртасида – ҳар бир жамоа ўзи эътиқод қилган ҳақ ва тўғрилиқни ҳимоя қилишлари учун – афсус қиларли икки жанг келиб чиқди. Уларнинг биринчиси:

• **Жамал (туя) жанги.**

Бунга сабаб Ойша ^{разиаллоҳу анҳо} ва у билан бирга Талҳа, Зубайр ^{разиаллоҳу анҳу} ва шунингдек кўплаб

мусулмонлар Алий ^{разиаллоҳу анҳу}ни сайлашдан кейин одамлар орасида келишмовчиликлар чиққан пайтда қалбларни улфатлаш, қалқиб турган вазиятни йўлга солиш ҳамда орани ислоҳ қилиш ниятида Басрага юриш қилдилар. Оиша ^{разиаллоҳу анҳо} Аллоҳ таолонинг ушбу оятини далил қилиб олган эди: (Нисо сураси, 114-оят)

Бироқ ибн Сабаънинг тарафдорлари –Аллоҳ уларни ҳалок қилсин– Алий ^{разиаллоҳу анҳу} тайъин қилган Басра волийсига "улар уруш учун келишяпти" деб ёлғон тушунча беришди. У ҳам бунга тайёргарлик кўриб чиқди. Сибъийликлар бундан ўз мақсадлари йўлида фойдаланиб, ўта маккорлик билан улар орасида уруш ўтини ёқишди. Уларнинг макрлари ўзларига бало бўлиб, кўпчилиги бу урушда ўлиб кетди. Аллоҳга ҳамду санолар бўлсин!

Алий ^{разиаллоҳу анҳу} бу урушни эшитгандан кейин "Зи қор" га ўз аскарлари билан (қўшини) билан етиб келди. У урушишни ёқтирмади. Иккала қўшин ўртасида сўзлашув ва ўзаро тушунча юзага келиб, кечаси осуда дам олишди. Бироқ фитна аҳли иккала томоннинг келишувидан хавфсирашиб, ТОНГ маҳали туришди ва икки томонга

бўлинишди. Ҳар бири муқобил томондаги қўшинга ҳужум бошлади. Иккала қўшиндагилар ҳам хиёнатни гумон қилиб қуролларига шошилишди. Икки ўртада қаттиқ жанг бўлди. Сабаъчилар мақсадига эришди. Улар бу жангда мусулмонларга бўлган адоватларини яна бир бор кўрсатишди. Уруш алангаси пасайган сари улар зўр бериб яна кучайтиришар эди. Алий ҳам, Оиша *разиаллоҳу анҳу* ҳам жангни тўхтатишга ҳаракат қилишарди. Алий *разиаллоҳу анҳу* "Тийилинглар! Тийилинглар!" деб, жарчи юборди. Ҳеч ким кулоқ солмади. Оиша *разиаллоҳу анҳу* Каъб ибн Сурни Қуръонни кўтариб, одамларни унга чорлашни буюрди. Ибн Сабаъ - унга Аллоҳнинг лаънати бўлсин- уни кўриб қолиб, ўлдирди.

Улар уруш алангасини янада алангалатиб, тўхтатишнинг олдини олиб давом этишди. Иккала қўшиндан ҳам кўпчилик ҳалок бўлди. Алий *разиаллоҳу анҳу* туянинг атрофида қатлнинг кўпайиб бораётганини кўргач, одамлар туяни ораларида биронта тирик одами бўлган ҳолда топшириб қўймаслигини билиб, аскарига "Туяни сўйиб юборинглар" деб қичқирди. Бир одам орқа томонидан келиб уни сўйиб юборди. Туя

устидаги ҳавдажи² билан ерга қулади. Одамлар тарқалиб кетиб, уруш тўхтади.

Алий *разиаллоҳу анҳу* мўъминлар онаси Оиша *разиаллоҳу анҳо* муҳтож бўладиган барча нарса - озуқа, мол ва турли матоларни ҳозирлаб берди. Оиша *разиаллоҳу анҳо* Маккага сафар қилишни хоҳлаган эди, Алий *разиаллоҳу анҳу* яна керакли нарсалар билан таъминлаб, ҳавдажнинг ёнида юриб Мадинанинг ташқарисигача кузатиб чиқди. Фарзандларига бир кунлик йўлгача қузатиб қўйишларини буюрди. Сўнг акаси Муҳаммад ибн Аби Бакр синглисини Маккага элтиб, ўзи Мадинага қайтиб келди. Бу 36 ҳижрий йилнинг Ражаб ойи бошларида эди. Оиша *разиаллоҳу анҳо* Маккада ҳаж мавсумигача турди. Сўнг Мадинага қайтиб келиб ва у ерда вафоти (58-йил)га қадар яшади.

Шунингдек Талҳа *разиаллоҳу анҳу* мана шу жангда ўлдирилди. Аммо Зубайр ўзининг хатоси аниқ бўлиб қолганидан кейин жанг майдонини ташлаб кетди.

Лекин бир ёмон одам уни йўлда ўлдирди. Аллоҳ Зубайрни раҳматига олсин ва ундан рози бўлсин. Унинг қотили ибни Журмуз деган одам

² Туя устига ўрнатилган аёллар тахтиравони

эди. У Али *разиаллоху анху* нинг олдига келган эди, Али *разиаллоху анху* уни дўзах билан башорат берди.

Сиффийн жанги

Бу воқеъда бўлган ва фитначилар ўз манфаатлари йўлида фойдаланишган келишмовчиликларнинг натижаси ўлароқ иккинчи уруш эди. Биз юқорида айтиб ўтгандикки, Муовия *разиаллоху анху* ва Шомда у билан бирга бўлган саҳобалар Али *разиаллоху анху*нинг байъатидаги ноаниқлик, фитна шароити ва Мадинанинг жинойткорлар ҳукмронлиги остида бўлгани сабабли Алий *разиаллоху анху*га байъат қилишмади. Боз устига улар Алийнинг Усмон *разиаллоху анху*нинг қотилларидан қасос олмаганидан дарғазаб эдилар. Аммо Алий *разиаллоху анху* бўлса, бошлиққа итоатсизлик қилганларидан ва ёлғиз уларгина мухолиф бўлаётганларидан ғазабда эди. У ва у билан бирга саҳобалар исломий давлатда икки султонлик бўлишини хоҳлашмади. Алий *разиаллоху анху* бу вазиятни иложи борича сўзлашув ва ўзаро тушунишлар орқали, улар фойда бермаган тақдирда эса уруш билан ҳал қилишга қасд қилди.

Ҳар бир жамоа ўзининг ҳужжати билан тўниқ қаноатланар эди. Бу ерда -рофизалар ташвиқот

юрғизиб саҳобалар ҳақиға ёлғон тўқиганларидек-
ҳокимиятни таъма қилиш ёки макр ва алдов
ҳолатлари бўлмаган. Али ^{разиаллоҳу}_{анҳу} фитнани
қайтариш учун қўшин йиғди. Шояд итоатсизлар
тўғри йўлга қайтишса! Муовия ва у билан бирга
бўлганлар эса ҳақиқатни рўёбга чиқариб, шаҳид
халифанинг қонхўр қотилларидан қасос олиш
учун куч тўпладилар. Боз устига бу
қонхўрларнинг аксари Алий ^{разиаллоҳу}_{анҳу}нинг қўшинига
суқилиб кирган эди. Шундай қилиб иккала
жамоа ҳам урушга отланди.

Уруш ҳодисалари

Алий ^{разиаллоҳу}_{анҳу} ҳижрий 36–йилнинг зулҳижжасида
юриш қилди. У билан бирга тўқсон минг
атрофида аскар бор эди. Муовияни қўшинига
Халаб ва Рикқа оралиғидаги Сиффийн деб
номланган текис бир жойда йўликди. Муовия
билан бирга Алий ^{разиаллоҳу}_{анҳу}нинг қўшинига
тенглашадиган қўшин бор эди.

Бундан аввал Алий ^{разиаллоҳу}_{анҳу} Қуфага киргандан
бошлаб иккала жамоа олти ой ўзаро хат ёзишди.
Бу иккаларининг ҳам урушишни ёмон
кўрганлиги ва ислоҳга қизиққанларига очиқ
далолат қилади. Муовия ^{разиаллоҳу}_{анҳу} Алий ^{разиаллоҳу}_{анҳу}нинг

фазилатини тан олиб, уни ўзидан юқори қўяр ва буни кўпинча ошкора ҳам айтар эди. Бу унинг Алий тўғрисидаги гумони эди. Лекин у Алийга халифаликка байъат қилиши учун Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} қотилларидан ўч олишни шарт қилди. Алий ^{разиаллоҳу анҳу}нинг олдидаги масала эса бир даврда икки халифанинг мавжуд бўлишига рухсат бермайдиган дин ва ақида масала эди. Уруш бошланди, лекин ислом одоби билан:

(Чекингани ўлдирманглар, ярадорни ўлдирманглар, авратларини очманглар, ўликларни мусла қилманглар. Қавмнинг турар жойларига етсанглар, талон-тарож қилманглар, бирон ҳовлига беизн кирманглар, аёлларга озор етказманглар, гарчи обрўларингни камситиб, бошлиқ ва солиҳларингизни хақоратлашсалар ҳам, чунки улар нафсию қувватларида заифадирлар.)

Жангнинг муҳим босқичлари қўйидагича бўлди:

1) Жанг зулҳижжа ойининг ўрталарида Муовия ^{разиаллоҳу анҳу}нинг қўл остида бўлган сув устидаги келишмовчилик сабабли тўқнашишлар билан бошланди. Лекин Муовия ўз аскарларига

(бирордарларимизни сувдан тўсманглар) деб буйруқ қилганди.

2) Ҳижрий 37–йилнинг боши, муҳаррам ойида бирон ечимга эришиш умидида тинчликка қайтиб, ўзаро мактублар йўллашди. Лекин ҳар бир қўшин "ўзини ҳақ" деб қаноатланиши бунинг олдини тўсиб қўйди.

3) Жанг ўзгача шиддат билан яна авж олди. Иккала қўшин ҳам биробар олишиб, бир-бирларини қириб юборишга яқин бўлишди. Шунга қарамай улардан кўпчилиги кечасида учрашиб, суҳбатлашарди.

Ҳакам сайлаш қиссаси ва қон тўкишни тўхтатиш.

Холис кишилар мусулмонлар бир бирларини қириб юборишларидан хавфсираб, уларни бундай ҳолатдан қутқариш ва урушни тўхтатиш ҳақида қайғурар эдилар. Амр ибн Ос ^{разиаллоҳу анҳу} буни кўп ўйланди. Унда бу катта урушни тўхтатиш учун "ҳакамлар танлаш" фикри туғилди. Бу фикрини Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} га изҳор қилган эди, у бундан хурсанд бўлди. Шом қўшини мусҳафларни баланд кўтарди. Али ^{разиаллоҳу анҳу} ни қўшини улар билан

жанг қилишдан чўчиди. Шунинг билан уруш тўхтади. Аллоҳга ҳамдлар бўлсин!

Мана шундан кейин улар ўзаро ҳакамлар сайлашга келишишди. Али Абу Мусо ал-Ашъарийни, Муовия Амр ибн Осни - ҳаммаларидан Аллоҳ рози бўлсин- бу муҳим масалани кўриб чиқиб, ҳукм чиқаришлари учун танладилар. Хакамлар келаси йили учрашиб масалани ўрганиб чиқишга келишиб олишди. Шундай қилиб, мусулмонлар орасидаги аламли уруш тугади. Унинг атрофида рофиза(шиа)лар ва ислом душманларидан кўплари Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг саҳобалари сийратини бўжаб кўрсатиш мақсадида кўплаб тўқима ривоятлар, турли хурофотлар ва туҳмат сўзларини зўр бериб келтиришади. Жумладан улар Амр ибн Ос разиаллоҳу анҳунинг ҳаққиғага туҳмат қилиб айтишади, "У Муовия разиаллоҳу анҳуни қутқариш учун макр ва ҳийла қилиб ҳакам сайлашни талаб қилган. Али разиаллоҳу анҳу уларни мана шу ҳийладан огоҳлантирган"... ва бундан бошқа ботил сўзлари.

Аммо бу икки ҳакам ўртасида содир бўлган гап-сўзлар атрофида кўплаб ривоятлар келтирилган. Уларнинг аксарлари ботилдир.

Ривоятларни таҳқиқ қилингандан кейин, мустаҳкам собит бўлгани қуйидагилардир:

1) Иккала ҳакам белгиланган вақтда жамланишган.

2) Абу Мусо *разиаллоҳу анҳу* Амр *разиаллоҳу анҳу* ни Абдуллоҳ ибн Умарни халифа қилишга қаноатлантиришга ҳаракат қилди. Амр *разиаллоҳу анҳу* бунга кўнмади. Уларнинг иккалалари ҳам мусулмонларнинг манфаати учун ўйлаган фикрларида мужтаҳид эдилар.

3) Амр *разиаллоҳу анҳу* Абу Мусо *разиаллоҳу анҳу* ни Муовиянинг халифалигига, агар унга кўнмаса Абдуллоҳ ибн Амр ибн Оснинг волий бўлишига қаноатлантиришга ҳаракат қилди. Абу Мусо *разиаллоҳу анҳу* иккала фикрга ҳам кўнмади. Зеро иккалалари ҳам мужтаҳид эди.

4) Иккалалари ҳам (халифалик) иши Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* улардан рози бўлган ҳолда вафот этган кишиларда бўлишига иттифоқ қилишди.

Булар ҳакам сайлаш мавзусидаги собит бўлган ишлардир. Фоидасини кетказган нарса у иккалаларининг ҳам муайян бир халифага иттифоқ қила олмагани бўлди. Натижа эса бирон

келишувга эришилмасдан ўша вазиятнинг давом этиши бўлди. Бундан бошқа гап-сўзлар ҳақиқат ва натижалар унга асосланишига ярамайдиган тўқима ёки заиф ривоятлардир. Булар асосан ислом душманларининг иши. Чунончи улар айтишадики, "Амр ^{разиаллоҳу анҳу} Абу Мусо ^{разиаллоҳу анҳу} ни алдаган. Кейин иккалалари ҳам бир-бирини ҳақоратлаб сўкишган...".

Иш нимага келиб тўхтади?

Иккала қўшин ҳам тарқалиб, ҳар бири ўз юртига қайтди. Бу вазият Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} дан янгича бир ёндошишни тақозо қиларди. У мусулмонларнинг ишини ўзига жамлаш ниятида бошқа минтақаларда ҳам амирлигига байъат олишга уруна бошлади. Хижоз ва Яманни қўлга киритган эди. Лекин Али ^{разиаллоҳу анҳу} уларни ундан қайтариб олди. Сўнг Басрани эгаллашга ҳаракат қилди, бироқ қодир бўлмади. Ишлар шунингдек бўлиб давом этди. Бу катта муаммони ҳал қилишда куч ишлатишнинг бесамаралиги ўз исботини топди. Сўзлашувлар қайтадан бошланди. Бу ҳам барбод бўлгач Муовия Алийга мактуб йўллади:

"Агар хохласанг, Ироқ сен учун ва Шом мен учун. Мана шу билан умматдан қилич кўтарилади, мусулмонларнинг қони тўкилмайди". Алий шундай қилди ва иккалалари бунга мажбуран рози бўлишди. Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} Мисрни эгаллаб, унга Амр ибни Ос ^{разиаллоҳу анҳу} ни волий қилди. Миср аҳли уни яхши кўрарди. Зеро у Мисрни фатх қилувчиси эди.

Али ^{разиаллоҳу анҳу} билан Хаворижлар ўртасидаги воқеалар.

Хаворижлар Алий ^{разиаллоҳу анҳу} ўз ҳаёти давомида йўлиққан душманларининг энг хатарлиси бўлди. Уларнинг хатари сонининг кўплигида эмас, балки Алий ^{разиаллоҳу анҳу} га тўсатдан душман бўлиб қолганлари бўлди. Уларнинг сони озчиликни ташкил қилиб, кучсиз эдилар. Улар Жамал ва Сиффийн жангларида Алий ^{разиаллоҳу анҳу} билан бирга туриб уруш қилишган эди. Яна шунингдек уларнинг хатарлилиги Али ^{разиаллоҳу анҳу} га оғир вақтларда қарши чиқишлари бўлди. Бу вақтда Сиффийн жанги тугаб, Али ^{разиаллоҳу анҳу} ва унинг қолган қўшини "Исломий жамиятда энди узок муддат тинчлик ҳукмрон бўлади" деган гумонда эдилар...

Ажабланарлиси шуки, улар Алийга қарши чиқишда ўзларини оқлашаётган ҳужжати - Алийнинг ҳакам сайлашни қабул қилгани бўлди. Аслида улар ҳам унинг қабул қилишига мувофиқ, қолаверса уни қизиқтирувчи ҳам бўлишган эди. Бундан ҳам ажабланарлиси Алий ^{разиаллоху}_{анху}ни улар соҳасида одамларни ҳакам (ҳукм чиқарувчи) қилгани сабабли кофирга чиқаришди. Балки улар ҳакамликни қабул қилган ва уларнинг фикрига қўшилмаган ҳар бир кишини кофирга чиқардилар. Улар - гапларига қараганда, Алоҳнинг китобини ҳакам қилишни хоҳладилар. Гўёки улар бу билан оятлар ёзилган мусҳаф ҳукм чиқаришини, бандай ҳакамларга муҳтож бўлмай, ўзи ҳукмни ўқишини кутаётгандай эдилар.

Биз бу ўринда хаворижларнинг келиб чиқиши ёки улар кўтариб чиққан асослар атрофида тарихчилар ривоят қилган тафсилотлар ҳақида гапириб ўтирмаймиз. Бироқ улар Алий ^{разиаллоху}_{анху}га қарши чиқишларидан кейин одамларни кўрқувга солиб қўйишди. Улар Росулulloҳ ^{соллаллоху}_{алайҳи ва саллам}нинг саҳобаларидан бири Хаббоб ибн Арат ^{разиаллоху}_{анху}нинг ўғли Абдуллоҳга йўлиқишиб, ундан Абу Бакр, Умар, Усмон ва Али ҳақида сўрашган эди, у

уларни мақтади. Бу уларни ажаблантирмади, негаки уларнинг мабдааларига мос тушмаган эди. Шунда уни сўйиб, аёлининг қорини ёриб ташладилар. Сўнг "Той" қабиласилик уч аёлни ўлдирдилар. Алий ^{разиаллоху}_{анху} бу мункар ишлардан аламланди ва улар хақида етиб келган гап-сўзларни текшириб келиш учун элчи жўнатди. Улар бу элчини ҳам ўлдирдилар. Бу ҳолатни кўрган Али ^{разиаллоху}_{анху}нинг асҳоблари " Қандай қилиб уларни тек ташлаб қўямиз ва бола-чақаларимизда уларнинг зулмидан хотиржам бўламиз" деб айтишди.

Наҳравон жанги.

Бу жанг Али ^{разиаллоху}_{анху}нинг 70000 га яқин катта қўшини билан хаворижларнинг 4 мингдан ошмайдиган кичкина қўшини ўртасида бўлди. Али ^{разиаллоху}_{анху}нинг бу жангда хаворижларлардан тутган ўрни ҳаким етакчилиқни шакллантиради. У зулм, тажовуздан четланиб, қон тўкилмаси учун қўлидан келган воситаларнинг барчасини ишлатди. Уруш бошладан олдин уларга бундан қутулиш эшигини очиб қўйди. Улардан Абдуллоҳ ибн Хаббобни ўлдириб аёлининг қорини ёришган, сўнг Той қабиласилик уч аёлни ҳамда

ўч олиши учун уларга юборган элчисини ўлдирган қотилларни топширишларини талаб қилди. Али *разиаллоҳу анҳу* қотилларни хоҳлар эди, мусулмонларга уруш қилишни хоҳламасди. Бироқ улар "уларни ҳаммамиз ўлдирдик, сизларнинг ҳам, уларнинг ҳам қонини (тўкишни) ҳаммамиз "ҳалол" деб биламиз..." деб қўпол жавоб қилишди. Шундай бўлса ҳам Али *разиаллоҳу анҳу* жангни бошлашга шошилмади. Уларга иккинчи марта нажот эшигини очиб қўйди. Бир байроқ ўрнатиб, "ким шу байроқ остига келса, у омонда. Ким Куфага кирса, у омонда, ким Мадоинга қайтиб кетса, у омонда", деб нидо қилди. Уларнинг ярмига яқини қайтиб кетиб, қолган ярми қолди. Али *разиаллоҳу анҳу* улар билан шафқатсиз жанг қилди. Бу жанг тарихда "Наҳровон жанги" деб танилди. (Наҳровон уруш бўлган жой). Бу жангда хаворижларни биронтасини қўймай қириб ташланди. Уларни ҳаммаси бир соатда халок бўлдилар. Бу илм, фикҳ ва босиқ ақлдан холи ҳолда ҳиссиётга берилишнинг оқибатидир.

Ана у хаворижлар қиссасида Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* нинг буюк мўъжизаси бор. Зеро у зот мунофиқлардан бири Зул Хувайсира ҳақида

–Бухорий ва Муслимлар ривоят қилганидек— шундай деган эди: "Албатта уни асҳоблари бўлади. Сизлардан бирингиз уларни намозлари олдида ўзининг намозини, уларнинг рўзалари олдида ўзининг рўзасини арзимас санайди. Улар Қуръон ўқишади у томоқларидан нари ўтмайди. Улар диндан худди ўқ камондан отилиб чиққанидек чиқадилар. Уларнинг белгиси (орасида) бир қора киши бўладики, унинг бир билага аёл кишининг кўкрагига ўхшайди Одамлар бўлинишиб кетган вақтда чиқишади". Абу Саъид *разиаллоҳу анҳу* айтганки, "Мен бу ҳадисни Росулулоҳдан эшитганимга, шунингдек Алий *разиаллоҳу анҳу* улар билан урушганига гувоҳлик бераман. Мен ҳам у билан бирга эдим. Бу (ҳадисда сифати келган) кишини қидиришга буюрди. Уни (топиб) олиб келишди. Уни айнан Пайғамбар *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* сифатлаган сифатда кўрдим".

Алий *разиаллоҳу анҳу*нинг шаҳид бўлиши.

Лекин Аллоҳ таоло мусулмонларнинг бирлиги Муовия *разиаллоҳу анҳу*га жамланишини хоҳлади. Аллоҳ таолонинг қазоси(ҳукми)ни қайтарувчи йўқдир. Алий *разиаллоҳу анҳу* ўз ўлимига хаворижлардан Абдурахмон ибн Мулжим деган кишининг

қўлида йўликди. (Аллоҳ унинг юзини қаро қилсин). Бу ҳижрий 40–йилнинг рамозон ойида бўлди.

Тарихшунослар уни ўлимнинг сабаби ҳақида қуйидагиларни келтиришади:

"Хаворижлардан Абдурахмон ибн Мулжим, Бурак ибн Абдуллоҳ ва Амр ибн Бакр ат-Тамимий ҳаж мавсумида бир-бирига йўлиқишиб, одамларнинг ишларини ўзаро эслашди. Волийларнинг қилган ишлари, улардаги бўлган келишмовчилик ва бўлинишларни айблашди. "Нахравон"кунида ўлдирилган биродарларнинг ҳалокатларини эслашди ва уларга раҳмат тилашиб туриб, "Улардан кейин қолиб нима қиламиз. Кошки эди биз адашган имомларни ўлдириб, умматни улардан халос этсак", дейишди. Ибн Мулжим "Мен сизларни Алийдан қутқараман" деди. Бурак ибни Абдуллоҳ "Мен сизларни Муовиядан халос қиламан", деди. Амр ибни Бакр "Мен сизларни Амр ибн Осдан халос қиламан" деди... Улардан ҳар бири ўзи юзланаётган рақибини ўлдириб ёки унинг олдида ўлиб кетмагунича орқасига қайтмасликка аҳд қилишди. Қиличларини олиб унга заҳар

суртишди ва ўз суиқасдларини амалга ошириш учун рамазон ойининг 17–кунини белгилашди. Сўнг ҳар бири ўзи хоҳлаётган тарафга жўнади. Ибни Мулжим Куфага, Бурак ибн Абдуллоҳ Шомга, Амр ибни Бакр Мисрга қараб кетди.

Мана шу белгиланган кун бўлган пайтда Али *разиаллоҳу анҳу* бомдод намозига чиқди. Йўл-йўлакай "эй одамлар, намозга, намозга" деб нидо қилар эди. Абдурахмон ибн Мулжим унга йўлиқиб уни бошининг олди томонига қилич билан урди ва "ҳукм Аллоҳники, сеники ҳам, асҳобларингники ҳам эмас" деди.

Алий *разиаллоҳу анҳу* бу зарбадан кейин йиқилди ва "Бу одам сизлардан қочиб қутулмасин" деди. Одамлар уни ушлашиб, боғлашди. Али *разиаллоҳу анҳу* уйига кўтариб олиб борилди. Сўнг унинг олдига ибн Мулжимни олиб кирилди. Алий *разиаллоҳу анҳу* уни кўрган пайтда айтдики, "жонга-жон, агар ўлсам, уни мени ўлдирганидек ўлдириңлар, агар ўлмай қолсам, унда ўзим ўйлаб кўраман". Сўнг ўғли Ҳасан *разиаллоҳу анҳу* га қараб "эй Ҳасан, қара, агар мен мана шу зарба билан ўлсам, уни ҳам зарбасига зарба билан ур. Уни ҳеч мусла қилма. Чунки мен Росулulloҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* ни: "Мусла қилишдан

ўзларингни сақланглар, гарчи қутурган итни бўлса ҳам" деганини эшитганман", деб айтди.

Сўнг Жундуб ибни Абдуллоҳ кириб, Али ^{разиаллоҳу анҳу} га деди: "агар сизни йўқотсак, -худо хоҳласа, йўқотмаймиз - Ҳасанга байъат қилаверайликми?"

Шунда Алий ^{разиаллоҳу анҳу} айтди: "Сизларни буюрмайман ҳам, қайтармайман ҳам. Сизларнинг ўзларингиз кўрувчи роқсизлар"...

Сўнг фарзандлари Ҳасан ва Ҳусайнга Аллоҳдан кўрқиш ва Аллоҳнинг китобидаги нарсаларга амал қилишни васият қилди. Фарзанди Муҳаммад ибн Ханафийяга акаларини ҳурмат қилишини ва Ҳасан ва Ҳусайнга оталаридан бўлган укалари Муҳаммад ибн Ханафийяга яхшилик қилишни васият қилди... Сўнг умумий васиятини ёзди. У ислом асослари ва одобларини ўз ичига оладиган дастур эди. Унинг ниҳоясида айтдики: "Сизларни Аллоҳга топшираман, сизларга Аллоҳнинг саломи ва раҳмати бўлсин". Шундан кейин "Ла илаҳа иллаллоҳ" дан бошқа сўз айтмади ҳамки, жони узилди. Ундан Аллоҳ рози бўлсин!

Аммо Бурок мана шу кечада Муовияга келиб, уни бир урган эди, у жароҳатландию бироқ ўлмай қолди. Муовия ^{разиаллоҳу}_{анҳу} уни ўлдиришга буюрди. Сўнг Муовияга табиб келиб, тезда муолажа қилди ва жароҳати битиб кетди.

Аммо Амр ибни Бакр мана шу кечада Амр ^{разиаллоҳу}_{анҳу}ни кутиб ўтирди. Лекин Амр ^{разиаллоҳу}_{анҳу} касаллиги сабабли намозга чиқмади. Унинг ўрнига посбонлар бошлиғи Хорижа ибни Хузофа чиқди. Хорижий уни "Амр ибн Ос" деб ўйлаб ўлдирди. Уни ушлаб Амр ^{разиаллоҳу}_{анҳу}нинг олдига олиб киришган пайтда у таажжубланиб "Ундай бўлса, мен кимни ўлдирдим? деди. Шунда улар "Хорижани" дейишди. У Амр ибни Осага "сендан бошқаси деб ўйламаган эдим" деб айтди. Унга Амр ^{разиаллоҳу}_{анҳу} "Сен Амрни хоҳладинг, Аллоҳ эса Хорижани хоҳлади...", деди ва уни ўлдиришга буюрди.

Шундай қилиб Муовия ва Амр ^{разиаллоҳу}_{анҳу} моларни ўлдиришга бўлган ҳаракат муваффақиятсизликка учраб, Алий ^{разиаллоҳу}_{анҳу}нинг ўлими билан тугалланди. Бу билан жиҳод ва фидоийликлар билан ёритилган саҳифа ёпилди, дини ва ақидаси учун

холис бўлган кишининг ҳаёти ачинарли ниҳоя билан тугади.

Биз Аллоҳникимиз ва унга қайтгувчимиз!

Иккинчи фасл.

Умавий Исломий давлатининг тикланиши

"Жамоат йили"да мусулмонларнинг бирлашиши.

Ироқ аҳли Али ^{разиаллоҳу анҳу} вафот этган куни Ҳасан ^{разиаллоҳу анҳу}га халифалик билан байъат қилдилар. Муовия ^{разиаллоҳу анҳу}га Ҳасан ^{разиаллоҳу анҳу}нинг унга қарши аскар тўплаётган хабари етиб келди. Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} ҳам огоҳлик ва эҳтиёткорлик юзасидан қўшинини тайёргарлик ҳолатига келтириб қўйди. Уфқдан кўрқинчли йўлиқиш соати кўринди. Янги Сиффийн юзага келаётган эди. Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} қаттиқ хавотир ва оғир ғамга ботди: яна фитна янгиланади, қўшин бостириб келади. Муовия ўзига-ўзи дерди: "Сиффийн урушида мусулмонларнинг тўкилган қони энди сақланган эди. Бир қанча муддат тинчлик ҳукм сурди. Шу вақт ичида Али ^{разиаллоҳу анҳу} билан мулкни тақсимлаб

олинди. Лекин бу ғайритабий ҳолат. Муслмонларнинг бирлашиши ва жамланиши лозим. Шояд Аллоҳ бунга Ҳасан ^{разиаллоҳу анҳу}ни сабаб қилса".

Муовия ўз энг яхши асҳобларидан икки кишини яъни Абдуррахмон ибн Самура ва Абдуллоҳ ибн Омир ибни Курайзларни сулҳ тузишга ҳаракат қилишлари учун юборди. Бу иккалалари қаттиқ ҳаракат қилдилар. Ҳасан ^{разиаллоҳу анҳу} яхшиликни хоҳлаб, сулҳга рози бўлди ва халифаликни Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} га топширди. Фитна барҳам топди ва муслмонлар яна бирлашишди.

Бу Саҳиҳи Бухорийда келган ривоятнинг хулосаси. Бундан бошқалари заифдир.

Ҳасан ^{разиаллоҳу анҳу} ихтиёрий ҳолда рози бўлдими ёки мажбурий ҳолдами?

Ботил аҳлининг баъзилари айтганидек "Ҳасан ^{разиаллоҳу анҳу}нинг аскарлари тарқаб кетиб, шундай қилишга мажбур бўлди" эмас, балки муслмонларнинг манфаатини ўйлаб, иътиёрий равишда мана шу сулҳга рози бўлди. Бунга Ҳасан ^{разиаллоҳу анҳу} дан Ҳоким ривоят қилган ва Заҳабий унга мувофиқ келган мана бу ривоят далилдир. Ҳасан ^{разиаллоҳу анҳу} айтадики, "Арабларнинг бошлари менинг

қўлимда эди. Мен уришган кимса билан уришар
эдилар. Мен сулҳ тузган билан сулҳ тузишар эди.
Мен уни (яъни халифаликни) Аллоҳни
розилигини ҳамда Муҳаммад <sup>соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам</sup> умматининг
қонини сақлаб қолишни истаб тарк қилдим".

Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} га байъат қилиш.

Муовия <sup>разиаллоҳу
анҳу</sup> учун Шом, Ироқ ва бошқа
ислом ўлкалари халифалик билан байъат
қилишди. Бу ҳижратнинг 41–йили бўлди. Бундан
олдин Муовия <sup>разиаллоҳу
анҳу</sup> ни Шом диёрида "амир" деб
чақарилар эди. Али <sup>разиаллоҳу
анҳу</sup> ни эса Ироқда амирал
мўминин деб номланарди. Бу саодатли йил
"жамоат йили" деб номланди. Чунки бу йили
Аллоҳ таоло мусулмонларни битта халифалик
остига жамлади ва уларнинг қалбларини
бирлаштирди.

Шундай қилиб фитна тугади. Аллоҳ таоло
Ҳасан <sup>разиаллоҳу
анҳу</sup> сабабли ва унинг дини, ақли ва
тақвоси сабабли мусулмонлар орасини ислоҳ
қилди. Бу билан Набий <sup>соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам</sup> нинг бу амал
хусусидаги сўзлари рўёбга чиқди: "Менинг бу
ўғлим сайиддир. Шояд Аллоҳ у сабабли икки
буюк мусулмонлар жамоасини ислоҳ қилса".
(Бухорий ривояти) Бу ҳадис амирул мўминин

Муовия ^{разиаллоху}_{анху}нинг халифалиги мусулмонлар орасини ислоҳ қилиш ва (орадаги) сулҳ яхшилик бўлганини исбот этади, ва ўз навбатида Муовия ^{разиаллоху}_{анху} хусусидаги шиаларнинг таъналарни ботил қилади.

Росулуллоҳ ^{соллаллоху}_{алайҳи ва саллам}нинг бу фитна хақида айтган ҳадислари.

Росулуллоҳ ^{соллаллоху}_{алайҳи ва саллам} ўзининг баъзи ҳадиси шарифларида бу фитна хақида зикр қилиб ўтганлар. Бу у зотнинг мўжизаларидандир. Биз бу ҳадислар орқали -туҳматчиларнинг беҳуда сўзларидан, дин душманларининг ёлғонларидан узоқда бўлган ҳолда- мана бу урушнинг ҳақиқатини билишга ҳамда унга тўғри ҳукм беришга қодир бўламиз. Шундай ҳадислардан бири Бухорий ва Муслим Абу Ҳурайра ^{разиаллоху}_{анху} дан ривоят қиладиларки, Росулуллоҳ ^{соллаллоху}_{алайҳи ва саллам} айтдилар: "Қиёмат қоим бўлмайди, то иккита буюк тоифа бир-бирига қарши жанг қилмагунча. Улар орасида кўп одам ҳалок бўлади. Уларнинг даъволари бир бўлади".

Тарихчиларнинг айтишича Али ва Муовия билан бирга бўлган Ироқ ва Шомлик жангчиларнинг сони икки юз мингдан ортиқ эди.

Ҳақиқатан улар орасида кўп одам ҳалок бўлади. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}нинг "уларниг даъволари бир бўлади" деган сўзлари улар ягона эътиқод ва ягона дин соҳиблари ҳамда талаблари ҳақ эканига далолат қилади. Бу урушга ҳавои нафс, ҳукмга интилишни яхши кўриш (каби мақсадлар) ни киргизиш ёки иккала кўшиндан бирини ёмон ёмон ният(и бўлгани) билан айблашга ҳаракат қилиш ботил ва қайтарилган ҳаракатдир.

Сўнг Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} ҳақнинг талабида ҳаракат қилиб бир бири билан курашаётган бу икки тоифаниг қай бири ҳаққа яқинроқ ва қайси бири ижтиҳод қилган ҳолда хато қилган ва ҳаддан ошганини аниқлаб берган. Бухорий ва Муслим ривоят қилган ҳадисда Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} айтдиларки "Эй Аммор, сени зулмкор жамоа ўлдиради". Бу ҳадис Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} ва у билан бирга бўлганлар амирул мўъминин Алий ^{разиаллоҳу анҳу}га қарши чиқишганига очиқ далолат қилади. Улар хато қилувчи мужтаҳиддир. Бу аҳли суннат вал жамоатнинг эътиқоди. Зеро Аммор ^{разиаллоҳу анҳу}ни Муовия ^{разиаллоҳу анҳу}нинг аскарлари ўлдирган. Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} бу ҳадиснинг тафсирида ижтиҳод қилиб "Уни урушга олиб чиққан кимсалар ўлдирди" деб

айтган. Яъни Аммор *разиаллоху*
*анху*нинг ёши кексайиб қолган эди. Уни урушга олиб чиққанлар унинг ўлимига сабаб бўлишди. Бундай хато ижтиҳодга ундаган нарса у ўзини ҳақда деб ишонгани бўлган.

Муслим ривоят қилган мана бу ҳадис ҳақ тоифани янада очиқлаб беради. "Менинг умматим иккита жамоага бўлиниб, орасидан адашган бир фирқа чиқади. Бу адашган фирқани иккаласидан ҳаққа яқинроғи ўлдиради". Бу хаворижларга ишора эди. Уларни Али *разиаллоху*
анху ва унинг тоифаси ўлдирганлар.

Ибн Касир Умар ибн Абдулазиздан ушбу сўзларини ривоят қилади: "Мен тушимда Росулulloҳ *соллаллоху*
алайҳи ва саллам ни кўрдим. У зотнинг ҳузурида Абу Бакр ва Умар ўтирар эдилар. Уларга салом бердим ва ўтирдим. Мен ўтирган пайтда бирдан Али ва Муовияларни олиб келинди. Уйга киргизилиб, эшик ёпилди. Мен қараб турардим. Али *разиаллоху*
анху бир зумда "Каъбанинг Роббисига қасам, менинг фойдамга ҳукм қилинди" деб чиқди. Сўнг Муовия *разиаллоху*
анху ҳам тезда чиқди ва "Каъбанинг Роббисига қасам, менинг гуноҳим кечирилди"—деди.

Аллоҳ улардан рози бўлсин ва уларни раҳмат қилсин! Бизни ҳам улар билан бирга Ўз раҳматида жамласин. Албатта У эшитувчи ва ижобат қилувчи зотдир.

Муовия ибн Абу Суфён разиаллоҳу анҳу.

Ҳижрий 41–60– йиллар.

Таржимаи ҳоли ва фазилати.

Муовия ибн Абу Суфён (Сахр ибн Харб) ибни Умайя ибн Абду Шамс ибн Абду Маноф ибн Кусай Абу Абдуррахмон Қураший ал Умавий, мўминларнинг тоғаси³, Аллоҳнинг ваҳийсини ёзиб турувчиларнинг бири.

Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам пайғамбар бўлишларидан икки йил олдин, яъни ҳижратдан 15 йил олдин туғилган. Муовия, отаси ва онаси Макка фатх қилинган кунда иймон келтириб, мусулмон бўлганлар. Муовия разиаллоҳу анҳу ўзи ҳақида шундай дейди: "Мен қазо умраси куни Аллоҳга иймон келтирган эдим. Лекин исломимни фатх кунигача отамдан беркитиб келдим". Муовия разиаллоҳу анҳунинг отаси Абу Суфён разиаллоҳу анҳу исломга қарши бўлган қурайш бошлиқларидан бири эди. Исломга

³ Чунки у мўминлар онаси Умму Ҳабиба разиаллоҳу анҳунинг укаси

киргандан кейин унинг исломи чиройли бўлди. Абу Суфён учун Ярмук жангида, ундан олдин ва ундан кейин ҳам улуғ ўринлар ва мақтовли нишонлар бор эди. Муовия Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} га ҳамроҳ бўлиб, у зотнинг ҳузурда Аллоҳдан келган ваҳийни ёзувчилар билан бирга ёзиб турар эдилар. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} дан жуда кўп саҳих ҳадисларни ривоят қилган. У кишидан саҳоба ва тобеинлар ривоят қилганлар.

Абу Бакр ибн Абу адДунё айтади: "Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} узун бўйли, оқ юзли, чиройли эди".

Муовия ^{разиаллоҳу анҳу}нинг фазилати ҳақида ворид бўлган ҳадислар.

Имом Муслим ўзининг саҳиҳида ривоят қилади: "Абу Суфён Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} дан учта нарсани сўраб "Эй Росулulloҳ, менга бу уч нарсани беринг", деди. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} "Хўп" дедилар. Абу Суфён деди : "Менда араб аёлларининг энг яхшиси, энг чиройлиси бор. У Изза бинт Абу Суфён. Уни сизга никоҳлаб бераман". Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} айтдилар: "Бу менга ҳалол бўлмайди"⁴. "Муовияни ўзингизга котиб қилиб олинг" деди Абу Суфён. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}

⁴ Чунки унинг бошқа кизи Умму Хабиба ^{разиаллоҳу анҳу} у зотнинг никоҳида эди

"Хўп" дедилар. У "Менга буюринг, мен (исломдан олдин) мусулмонларга қарши жанг қилганимдек кофирларга қарши жанг қилай", деди. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} "Хўп" дедилар.

Бу Абу Суфён ва ўғли Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} лар учун етук ҳурматдир.

Табароний ишончли ровийлар орқали ривоят қилади: Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} га дуо қилдилар: "Худоё, уни ҳидоятлагин, ҳалокатдан сақлагин, дунёю охиратда мағфират қилгин".

Имом Аҳмад Ирбоз ибн Сория ^{разиаллоҳу анҳу} дан ривоят қилди: "Худоё, Муовияга ёзувни ва ҳисобни билдиргин ва уни азобдан сақласин". Ровийлари ишончли.

Имоми Термизий ривоят қилган ҳадисда Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} ни дуо қилиб : "Парвардигоро, уни ҳидоятловчи, ҳидоятланган қилгин ва у сабабли (одамларни) ҳидоятлагин" дедилар. Термизий "ҳасан ҳадис" деди.

Саҳиҳ Бухорийда Убода ибн Собитнинг аёллари бўлмиш Умму Харом бинти Милҳондан ривоят қилади: "Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} айтдилар: "Денгизда биринчи бўлиб жанг қиладиган умматим (ўзлари учун жаннатни) вожиб

қилганлар. Мен айтдим: "Эй Росулуллоҳ, мен ҳам уларнинг ичида борманми?" Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: "Сен уларнинг ичидасан" дедилар". Муовия мана шу урушда бошлиқ бўлган. Умму Ҳаром бу урушда вафот этган. Аллоҳ уларнинг барчаларидан рози бўлсин!

Муовия разиаллоҳу анҳу саҳобий, мужоҳид ва Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам нинг хузурида суюкли эди. Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга энг улуғ ва муҳим ишни - оламларнинг Роббисидан келган ваҳийни ёзиб туришни топширганди.

Бу тиниқ, ёрқин сурат қалблари гина-адоват, ғаразга тўла Рофизийлар ва шарқшунослар келтирган зулматга тўла суратдан қаерда?! Улар Муовия разиаллоҳу анҳу маккорлик, алдов, таъмагирлик, қонхўрлик каби ёмон сифатлар билан сифатлайдилар. Аллоҳ сақласин! Улар бундай ёлғон ривоятларни келтиришда энг моҳири Абу Махнаф Лут ибн Яҳё деган рофизийдир. У кўплаб ёлғон ва муболағаларни кўшиб юборган. Афсуски тарихчиларнинг кўплари фитна воқеаларини нақл қилишда унга суянганлар. Лекин ибн Касир, Заҳабий ва яна бошқа ислом

уламолари (Аллоҳ уларни раҳмат қилсин) уни баён қилиб, очиб ташлаганлар.

Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} нинг сиёсати ва ислоҳатлари.

Имом Аҳмад муснадида ривоят қилади: "Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} айтдилар: "Эй Муовия, агар сен бир ишга бошлиқ бўлиб қолсанг, Аллоҳдан кўрққин ва адолат қилгин". Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} айтди: "Мен Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг сўзларига кўра "бир амал билан имтиҳон қилинсам керак" деб ўйлаб юрардим, ҳатто имтиҳон қилиндим ҳам". Ровийлари ишончли кишилар.

Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} қобилиятли, адолатли, омонатдор бўлгани учун Умар ^{разиаллоҳу анҳу} уни Шомниг бир қисмига бошлиқ қилган. Сўнг Усмон ^{разиаллоҳу анҳу} уни Шомнинг ҳаммасига бошлиқ қилган. У ўз халқига суюкли эди. Шомда 20 йил амирлик ва яна 20 йил халифалик қилдилар. Давлатида ҳеч ким у билан талашмади, балки халқлар унга бўйсинди. Унинг мамлакати Хижоз, Шом, Миср, Ироқ, Хуросон, Форс, Араб ярим ороли, Яман, Мағриб ва яна бир неча шаҳарларга чўзилган эди. Қубайса ибн Жобир Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} ҳақида шундай дейди: "Мен Муовиядан кўра ҳалимлироқ, бошқарувда кўпроқ, сабрлироқ,

мулойим сўзловчироқ, яхшиликка саховатлироқ ҳамда ичи ташига ўхшовчироқ кимсани кўрмадим".

Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} волийларини қобилиятли, ақл заковатли, тадбирли кишилардан танлар эди. Улар Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} га садоқат билан яқиндан ёрдам бердилар, ҳатто унинг давлати яхши кўринишда бўлган. Ана шундай қобилиятли, мухлис кишилар жумласидан: Мисрда Амр ибн Ос, Куфада Муғийра ибн Шўъба, Басрада Зиёд ибн Абих эдилар... Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} нинг сиёсати давлатнинг ичида ҳам, ташида ҳам муваффақиятли бўлди. Давлатнинг ташқи ишларини унинг давридаги муваффақиятлар, фатхлар хусусида гапирган ўринларда айтиб ўтамиз. Аммо давлатнинг ичида эса у ҳамма ўринда ислоҳатлар ўтказиб, тартиб ўрнатиб қўйганди. Унинг энг муҳим ишларидан бири почта тузумини йўлга қўйишидир. Бу соҳада илгари бўлмаган йўлни ўйлаб топди. Почта учун эгарланган отлар тайёр турадиган бекатлар ташкил қилди. Агар мактубларни ташувчи юриш толиқтирган отида бу бекатларга етиб келса, уни бошқаси қабул қилиб, тайёр отда олиб

жўнайди. Шундай қилиб почта тезлик ва интизом билан манзилига етиб боради. Бу улуғ амалнинг тинчликни қарор топиб, халқнинг роҳатига эришишида ўз таъсири бўлгани сир эмас. Бу билан Исломий диёрлардан қайси биридаги мазлумларнинг овози тезда халифага етишига имкон туғилди. Шунингдек халифанинг буйруқ ва кўрсатмалари волийларга ҳамда шахсларга тезда тартиб ва нозиклик билан етиб борадиган бўлди...

Муовия ^{разиллоҳу}_{анҳу} халифанинг имзоларини рўйхатга олиш учун муҳр девонини ихтиро қилди. Уни ип билан боғланиб, шам билан муҳр босилади. Бу билан мактубнинг эътибори ва ҳайбати бўлиб, хиёнаткор кўлларнинг ўзгартиришидан саломат қолади.

Муовия ^{разиллоҳу}_{анҳу}нинг давридаги фатхлар.

Муовия ^{разиллоҳу}_{анҳу} ўзидан аввалги хулафои рошидинлардан томонлари кенг бўлган давлатни мерос қилиб олди. Бу кенг давлат ҳамма жойларида саломатлик ва хотиржамликнинг мустаҳкамланиши учун оғир ва машаққатли меҳнатга мухтож эди. Шундай бўлсада бу Муовия ^{разиллоҳу}_{анҳу}ни жиҳод, фатх ва даъват

ишларининг давомийлигини кузатиб боришдан машғул қилмади. Аллоҳ йўлида жиҳод қилиш учун режалар тузди. Ўтган халифалар қилганидек фатхларни давом эттириш, мусулмонлар дангасалик ва сусткашликка мойил бўлиб қолмасин учун қишда ва ёзда жанг қиладиган аскарларни тартибга солди.

Форс диёри фарз қилинган жизяни тўлашдан халос бўлишга ҳаракат қилиб қолди ва Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} даврида исломий ҳукмга қарши фитна кўтарди. Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} нинг аскарлари бу фитнани бартараф қилди. Сўнг фатхни кенгайтириш учун шарққа қараб юрди. Жайҳундан ўтиб Бухоро, Самарқанд, Термиз шаҳарлари фатх қилди... Ислום давлатининг ғарбий шимолий чегараларига Рум давлати жуда кўп хужум қиладиган эди. Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} тайёргарлик кўриб, қўшинлар жўнатди ва кўп жангларда улар устидан ғалаба қозонди. Бир минг еттиюз кемаси бўлган денгиз флоти қурди ва бу улкан флот билан Кибрус, Рудс каби Рум ороларини босиб олди.

Муовия ^{разиаллоху}_{анху} Қустантиния⁵ни фатх қилиши учун катта қўшин жўнатди. Бу ҳаракат Муовия ^{разиаллоху}_{анху}нинг Аллоҳнинг нусратига ва мададига қаттиқ ишонганинг далолатидир. Бу ҳижратнинг 48-йили эди. Бу урушга бир неча саҳобалар ҳам чиқди. Улардан: Абдуллоҳ ибн Аббос, Абдуллоҳ ибн Умар, Абдуллоҳ ибн Зубайр, ва Абу Аюб алАнсорий ^{разиаллоху}_{анху} лар бор эди. Муовия ^{разиаллоху}_{анху} бу урушга ўғли Язидни бошлиқ қилди. Бу буюк саҳобалар бундан ранжимадилар, балки унинг байроғи остида жанг қилдилар ва унга холисона панд насиҳатлар бериб, Аллоҳ йўлида ҳақиқий жиҳод қилдилар. Лекин мусулмонлар Қустантиния девор ва мустаҳкам қалъаларидан бирортасига ҳам эриша олмадилар. Уларга қийин бўлиб, уни фатх қила олмадилар. Грек оловлари мусулмонларнинг кўплаб кемаларини ёқиб юборди. Бу ҳаракатнинг муваффақиятсиз бўлганига қарамай мусулмонлар Қустантиния яқинидаги катта бир оролни босиб олдилар ва у уларнинг қўлида етти йил қолиб кетди. Сўнг уни Язид ибни Муовия халифалиги даврида тарк этди.

⁵ Ҳозирги Истанбул

Аммо Африқия⁶да фитналар кўпайиб кетди. Унда Рум давлатига тегишли катта тепалик бор эди. Мусулмонларнинг бу ўлкалардаги нуфузи Рум давлатининг зарарига эди, чунки шимолий Африка мусулмонлар босиб олишидан илгари Рум давлатига тегишли эди.

Муовия *разиаллоҳу анҳу* ҳижратнинг 50-йили Уқба ибн Нофеъни 10 минг аскар билан юборди. У Африқияни қайта фатх қилиб, у ерларда ислом дини ёйди. Барбарлардан мусулмон бўлганларини аскарига қўшиб олди. Мусулмон ва уларнинг оилалари учун Қайравон шаҳрини қурди. У ерда Жомеъ масжиди қуриб, Барбарлар ёмонлик етказмаси учун шаҳарни мустаҳкам деворлар билан қўрғонлади. Уқба ибни Нофеъ Муовия *разиаллоҳу анҳу* вафот этиб, сўнг ўғли Язид халифа бўлганидан кейин ҳам фатхни давом эттирди. Шимолий Африкани тўлиқ эгаллаб, Атлантика океанигача етиб борди ва "Эй Роббим, агар бу денгиз бўлмаганда, сенинг йўлингда шаҳарларга жиҳод қилиб, давом этаверар эдим", деди

Язид *рахима-хуллоҳ* га подшоликни топшириш.

⁶ Ҳозирги Тунис

Хулафои рошидинлар замонида халифа сайланиши турли йўллар билан амалга оширилган бўлсада, бироқ барчаси -юқорида айтиб ўтганимиздек- мусулмонлар маслаҳати(шўро)га суянган ва умум манфаатларни сақлашга риоя қилган ҳолда бўлган. Аммо Язидга халифаликни топшириш бир қараганда бу манҳажга мухоллиф, зид бўлиб кўринади. Лекин биз диққат билан назар ташлаб, ана ўша асрни ва унинг шароитларини ўрганиб чиқсак, бунда бошқани топамиз. Шунинг учун уламолар Муовия *разиаллоху анху* ни бир неча саабаб билан маъзур тутганлар:

- Муовия *разиаллоху анху* саҳобалар ва уларнинг баъзи фарзандлари ўғли Язиддан афзал, солиҳроқ эканини биларди.

- Халифалик учун ҳақли бўлганлар бир қанча бўлгани ва -аввал содир бўлганидек- улар орасида ихтилофлар чиқиши ҳамда уларнинг ичига дин душманлари кириб фитналар кўзгашидан кўрқиш.

- Шубҳасиз, Язид сиёсат ва урушда тажрибага эга эди. Бани Умайя қабиласи ва Шом аҳли унга жамланиб, гарчи қон тўкилиб,

қурбонлар бўлса ҳам ундан бошқасига бўйсунмас эдилар. Муовия ^{разиаллоху}_{анху} фитна янгиланиб, мусулмонлар қони қайтадан тўкилишидан қўрқди ва ҳоланки мусулмонлар 20 йил саломатлик ва омонликда яшадилар.

Муовия ^{разиаллоху}_{анху} халифаликни ўғли Язидга топширди.

Ибни Касир ^{раҳима-хуллоҳ} ривоят қилиб келтиради: "Муовия ^{разиаллоху}_{анху} минбарда туриб Роббисига ёлбориб дуо қилди: "Парвардигоро, мен уни лойиқ деб билиб, уни ўз ўрнимга халифа қилганимни билсанг, мен қилган халифаликни тамомига етказгин. Агар мен уни яхши кўриб халифа қилган бўлсам, уни тамомига етказмагин".

Язидни халифа қилиш атрофида Рофизалар сохталаштирган хаёлий ёлғонлари яъни (у) саҳобалар ва уларнинг фарзандларини агар байъат қилмасалар, ўлим билан қўрқитган, деган даъволари тўғри эмас. Бунга саҳобаларнинг ҳаммаси унга байъат қилганлари далолат қилади. Фақатгина Хусайн ибни Али ва Абдуллоҳ ибни Зубайр ^{разиаллоху}_{анху}лар ижтиҳод қилиб, байъат қилмаганлар. Лекин бу ижтиҳоднинг оқибатида

мусулмонларга оғир синовлар, нохушликлар келган. Аллоҳ уларни мағфират қилсин ва раҳматига олсин!

Муовия ^{разиаллоҳу анҳу} ҳижратнинг 60–йилида вафот этдилар. Ўғли Язид ўша вақтда йўқ эди. Ўлими ва дафнидан кейин етиб келди. Қабрига бориб, жаноза ўқиди. Буюк мужоҳид саҳобий, хилм ва иймон соҳиби бўлган, Ислом давлатини энг қийин даврларида бошқарган Муовия ^{разиаллоҳу анҳу}ни Аллоҳ раҳмат қилсин.

Язид ибн Муовия раҳима-хуллоҳ 60-64- ҳижрий йиллар.

Таржимаи холи.

У Язид ибн Муовия ибн Абу Суфён Сохр ибн Харб ибн Умайя. Мўминлар амири Абу Холид Умавий ҳижратдан йигирма бешинчи йилда туғилган. Отасидан кейин вали аҳд бўлган. Унга отаси ҳаётлик даврида халифалик билан байъат берилган. Отасининг вафотидан кейин ҳижрий 60-йил ражаб ойининг ўрталарида бу ишни (яъни байъатни) таъкидлаб олди. Унинг халифалиги -то вафот қилгунча, яъни 64-ҳижрий йил робиул аввал ойининг ўн тўртинчи кунигача давом этди.

Аввалги ғазоти 49-ҳижрий йили Қустантинияга бўлган. Бир ҳадиси шарифда Росулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам шундай деганлар: "Қайсарнинг шахрига ғазот қиладиган аввалги аскар мағфират қилингандир". (Бухорий ривояти).

У отаси Муовия разиаллоҳу анҳу дан бир неча ҳадис ривоят қилган. Ундан ўғли Холид, Абдулмалик ибн Марвонлар ривоят қилган. Абу Зуръа Димашқий "Саҳобаларнинг изига келган олий табақадаги тобеинлар" китобида у хақида зикр қилади. Язид раҳима-хуллоҳ саховатли, ҳалим, фасоҳатли, шижоатли, подшолик ишларида фикри теран

бўлган. Лекин у баъзи пайтларда хато ва нуқсонлардан, ҳавои нафсига эргашишдан холи бўлмаган. Аллоҳ биздан ва ундан хатоларни авф этсин.

Язидни ҳақоратлаш, уни сийратини қоралаш тўғрисида келган қисса ва ривоятларнинг аксари Бани Умайяни ва кўпчилик саҳобаларга нисбатан гина-адоватлари бўлган рофизаларнинг тўқима сўзлари, баъзилари эса саҳиҳ бўлмаган, исноди заиф ривоятлардир. Булардан унинг ароқ ичиши, намозни тарк қилиши ва ҳаром шаҳватларга берилгани ҳақидаги тухматлар. Унинг бу нарсалардан пок эканига Мухаммад ибн Али ибн Аби Толиб гувоҳлик берган. Мадинада қарши чиқувчилар Язидга тухмат қилишганда, у киши уларга қарата шундай деган: "Мен сизлар айтаётган нарсаларни у кишида кўрмаганман. Уни намозни муҳофаза қилувчи, яхшиликларни ихтиёр қилувчи, фикҳ ҳақида сўрайдиган, суннатни лозим тутувчи ҳолда кўрганман".

Язид ^{разиаллоҳу анҳу} ўз замонасида учта фитна билан балоланган. Рофиза ва улардан бошқа ғаразгўй ҳасадчилар бу фитналардан унинг обрўсини, қолаверса Бани Умайянинг обрўларини ерга

уришда ва баъзи саҳобаларни камситишда фойдаланишган. Бу фитналар:

1. Ҳусайн ^{разиаллоҳу анҳу}нинг унга қарши чиқиши ва ўлдирилиши.

2. Мадина аҳлининг унга қарши чиқиб, байъатни узиши ва Ҳарра жангини содир бўлиши.

3. Абдуллоҳ ибн Зубайр ^{разиаллоҳу анҳу}нинг унга қарши чиқиши ва Макканинг қамал қилиниши.

Ҳақиқатни очиқлаб бериш учун -Аллоҳнинг изни билан- бу фитналарни бирма-бир қисқача айтиб ўтамиз.

Ҳусайн ^{разиаллоҳу анҳу}нинг унга қарши чиқиши ва ўлдирилиши.

Муовиянинг ўғли Язид халифаликка ўтирган пайтда Ҳусайн ибн Али ^{разиаллоҳу анҳу} Мадинада эди. Язид Мадинадаги волийси Валийд ибн Утбага байъат бермай ўтирган кишилардан байъат олиши учун мактуб ёзди. Улар Ҳусайн ибн Али, Абдуллоҳ ибн Умар ва Абдуллоҳ ибн Зубайр ^{разиаллоҳу анҳу}лар эди...

Ҳусайн ибн Али ^{разиаллоҳу анҳу} буни билган пайтда Макка томон йўл олди ва у ерда ўрнашди. Ана шу пайтдан бошлаб баъзи одамлар унга

жамланиша бошлади. Улар садоқатларини баён қилиб, уни умидларга кўмиб ташлади. Фитна аҳли мусулмонларнинг орасида ихтилоф бошланишидан хурсанд бўлиб, ундан сафларини бўлиб юборишда фойдаланиб қолиш учун режа туза бошладилар.

Кўфа аҳлининг Хусайн ^{разиаллоҳу анҳу}дан тутган ўрни.

Кўфа аҳлининг фитначилари Хусайн ибн Али ^{разиаллоҳу анҳу}нинг Язидга байъат бермаганини ва у Маккада турганини билишган пайтда хурсанд бўлишди. Қандайдир умид учқунлари нафсларига сизиб кира бошлади. Улар унга -Маккадалик чоғида- гўё адашган кимса йўлчи юлдузга ёки хавфсиз соҳилга талпингандек талпинар эдилар. Улар унга кетма-кет мактублар ёзишиб, Маккадан келиб ўзларига бошлиқ бўлишини талаб қилардилар ва халифаликка эришиши учун унга қўшилиб Бани Умайяга қарши чиқишга тайёр эканларини эълон қилардилар. Уларнинг назарида Хусайн ^{разиаллоҳу анҳу} халифаликка ҳақлироқ ва лойиқроқ эди. Улар бунинг оқидатида келиб чиқадиган фитна ва қон тўкилишларни эътиборга олмас эдилар.

Хусайн *разиаллоху анху* амакисининг ўғли Муслим ибн Уқайлни бу хақиқатни билиб, унга йўл тайёрлаб келиши учун Кўфага жўнатди. Муслим Кўфага етиб борди. Кўфа аҳли уни яхши кутиб олди. Унинг атрофига ўн саккиз мингга яқин одам йиғилди. Уларнинг ҳаммаси Хусайнни қўллаб, унга ёрдам қилишга ваъда беришар эди. Ана шу пайтда Муслим бунинг хабарини билдириб, Хусайнга мактуб ёзди. Хусайн уларга боришга қарор қилди.

Лекин Язид Нўмон ибн Башийрни Кўфа волийлигидан бўшатиб, ўрнига Убайдуллоҳ ибн Зиёдни таъйин қилган пайтда Кўфа аҳли Муслимнинг атрофидан тезда тарқаб кетди. Зеро Нўмон *разиаллоху анху* мулойим, хушмуомала волий эди. Убайдуллоҳ ибн Зиёд эса давлатнинг ҳайбатини сақлаб қолиш, тинчлик ва хотиржамлик ўрнатишда қаттиққўл ва шафқатсизлик билан ажраб турарди. Бу қаттиққўл, шффафқатсиз волийнинг Муслим ибн Уқайлнинг ёрдамчиларини таъқиб қилиши ўз таъсирини кўрсатди. У уларнинг бошлиқларини йўқ қилишга қодир бўлди. Қолганлари эса Муслимни

ташлаб кетишди. Ниҳоят у ҳам ушланиб, қатл қилинди.

Хусайннинг Кўфага чиқиши

Хусайн ибн Али *разиллоҳу анҳу* Кўфа аҳлининг чақириғига жавоб қилди. Муслим ибн Уқайлнинг мактуби етиб келгандан кейин у ерга боришга қасди кучайди. Бу мактуб у ерда ҳолат торайишидан олдин юборган бўлиб, унда Хусайнга ўн саккиз минг киши байъат бергани, унга ёрдам бериш ва душманларини тийиб қўйишда молу жонларини қурбон қилишга тайёр эканларини ёзганди. Холис насихатчилар Хусайнга насихат қилиб, Маккада қолишини қаттиқ илтимос қилдилар. Ироқ аҳлининг олдин отасига қилган ишларини эслатиб, унга ҳам хиёнат қилишлари мумкинлигини айтдилар. Бунинг устига унинг бу иши жамоатни бўлиш ва фитнани алангалатиш эканини тушунтирдилар. Унга насихат қилганлардан: ибни Умар, ибн Аббос, Абу Саид ал Худрий, Абу Воқид ал-Лайсий, Жобир ибн Абдуллоҳ ва бошқалар - Аллоҳ улардан ҳаммасидан рози бўлсин. Лекин Кўфа аҳлидан кўп келган мактублар билан

таъсирланиб бўлганди ва чиқишга қаттиқ туриб олди.

Хусайн ^{разиаллоҳу анҳу} Куфа йўлига чиқди. У билан бирга оиласи, болалари ва асҳобларидан бир қанчаси бўлиб, ҳаммалари саксон киши атрофида эди. Йўлда унга Фароздақ (таниқли шоир) йўликди. Ундан одамларнинг хабари хақида сўради. У "Уларнинг қалблари сен билан, қиличлари эса Бани Умайя билан бирга. Қазо осмондан тушади, Аллоҳ хоҳлаган нарсасини қилади", деди. Лекин у ўз йўлида давом этаверди. Фароздақ унга ишора қилган Ироқ аҳли ва Бани Умайядан кутилажак хатарга эътибор ҳам бермади.

Ундан кейин Хусайн ^{разиаллоҳу анҳу} Куфадан қайтаётган Бакийр ибн Саълаба деган кишига йўликди ва ундан Куфада ҳолат ўзгарганини, Хусайнга қўллаб қувватловчилар уни қўллашдан узоқлашгани, Убайдуллоҳ ибн Зиёднинг қуввати ва қаттиққўллиги олдида уни ёрдамсиз қўйишгани, Муслим ибн Уқайл ўлдирилганини билди. Хусайн учун Куфада бирон куч ҳам, қўллаб қувватловчи ҳам қолмаган эди.

Шу пайт Хусайнга баъзи асҳоблари "Ўзингиз ва оилангиз хусусида Аллоҳга қасам ичиб айтамизки, келган йўлингизга қайтинг. Сиз учун Куфада қўллаб қувватловчи ҳам, ёрдамчи ҳам йўқ экан", дейишди. Лекин Муслим ибн Уқайлнинг биродарлари "Аллоҳга қасамки, биз ўч олмагунимизча ёки биродаримиз тотган нарсани тотмагунимизча қайтмаймиз", деб туриб олишди. Шунда Хусайн "Ана улардан кейин яшашда яхшилик йўқ", деди ва ўзи билан бирга бўлган озгина жамоа билан йўлда давом этди.

Хусайннинг Карбалогоа етиши ва ўлдирилиши.

Хусайн ^{разиллоҳу анҳу} Куфа яқинидаги Карбалогоа келди. Унга Убайдуллоҳ ибн Заёд тайёрлаб қўйган Умар ибн Саъд ибн Аби Ваққос бошчилигидаги жангчилар рўбарў келди. Бу ерда Хусайннинг юзга яқин одами билан тўрт мингга етадиган рақиб аскар орасини тенглаштириб бўлмайди. Бунини "икки аскар орасидаги уруш" деб номлаб ҳам бўлмайди.

Хусайн билан Умар ибн Саъд орасидаги сўзлашув бўлиб ўтди. Унда уруш ва жангни содир бўлмасига кафил бўладиган ажойиб

таклиф бўлди. Ривоят қилинишича у Умарга "Мендан учта нарсанинг бирини ихтиёр қилинглр: ё мен келган жойимга қайтиб кетаман... ва ё қўлимни Язид ибн Муовиянинг қўлига қўяман, хоҳлаганини қилади ёки мени мусулмонларнинг чегараларидан бирон чегарасига жўнатинглр, уни аҳлидан бири бўламан, шодлигида ҳам, қайғуларида ҳам уларга шерикман", деди.

Умар ибн Саъд бу яхши натижадан хурсанд бўлиб, тезда чопаридан ибн Зиёдга мактуб жўнатди. У Ҳусайн билан уруш қилишни ёмон кўриб турган эди. Агар ибн Зиёд уни ўлдириш билан қўрқитмаганда Ҳусайнга қарши урушишга чиқмасди ҳам. У аскарлари билан ибни Зиёддан жавоб кутиб туришган пайтда ҳаммалари Ҳусайннинг орқасида туриб намоз ўқишди. Ибн Зиёд мактубни ўқигач, "Бу - амирига насихат қилувчи, қавмига шафқатли бўлган кишининг мактуби. Ҳа, мен буни қабул қилдим", деди. Бу уларнинг ниятларининг яхшилиги, фитна ва низога рағбатлари йўқлигига далилдир.

Лекин Шамр ибн Зилжушин деган фитначи бир киши бу соғлом фикрни ўзгартириб, ибн

Зиёдга " У сенинг еринга ва атрофинга тушиб турибдию ундан буни қабул қиласанми?... Аллоҳга қасамки, агар қўлингга қўлини қўймасдан шаҳрингдан чиқиб кетса, албатта у қувват ва азизликка лойиқроқ бўлади. Сен эса заиф ва ожиз қоласан. Унга бу манзилни берма. Зеро бу заифликландир. У асҳоблари билан сенинг ҳукминга рози бўлсин. Агар жазосини берсанг, сен ўшанга ҳақлисан. Агар кечириб юборсанг, бу ўзингни ишинг..." – деди.

Ибн Зиёд бу нияти бузуқ кишининг фикри билан қаноатланиб, Умар ибн Саъдга шу фикрни ёзиб юборди. Бу ибн Зиёд томонидан қўпол хато, зулм ва тажовуз эди. Ибн Саъд ибн Зиёднинг буйруғини бажариб, Хусайндан ҳеч қандай қайд ёки шартсиз таслим бўлишини талаб қилди ва унинг ишида ибни Зиёд хоҳлаган ҳукмини қилишини билдирди. Хусайн ^{разиаллоҳу анҳу} буни ўзига нисбатан хорлик ва тубанлик деб билгани учун қабул қилишдан бош тортди. Бу ерда уруш қилишдан бошқа чора қолмади.

Муҳаррамнинг ўнинчи (ашуро) куни 61–ҳижрий санада тўрт мингдан зиёд Ироқ аскарари ва саксонтадан зиёд бўлмаган

Хусайн ^{разиаллоху}_{анху} ёрдамчилари орасида жанг бўлиб ўтди. Тарих Хусайн ^{разиаллоху}_{анху} аскарлари кўрсатган жасоратларини ёзиб қолдирди. Зеро улардан Хусайнни тарк қилиб, қутилиб кетишларини талаб қилинди. Улар буни рад қилишиб, Хусайн ^{разиаллоху}_{анху}ни ҳимоя қилган ҳолда ўз жонларини фидо қилишди. Улардан ҳар бири тоқати етганича жанг қилиб, ортига чекинмай, олдинга интилган ҳолда бирма-бир йиқиларди. Улар бу билан Аллоҳнинг олдида зиммасини оқлашди. Ҳаммаси ҳалок бўлиб, Хусайн ^{разиаллоху}_{анху}нинг бир ўзи қолди. Шунда ҳам у киши душманига таслим бўлмай, қиличсини кўтариб олиб жасур суворийлар каби жанг қилди. Ниҳоят ҳамма томондан ўраб олган аскардан кетма-кет унга етган зарбалар олдида йиқилди... Ибни Зиёднинг аскарларидан саксон етти киши ўлдирилди. Хусайн ^{разиаллоху}_{анху} вафот этган пайтда элик етти ёшда эди. Унинг ёрдамчиларидан фақат беш киши нажот топди. Улар: Хусайннинг ўғли Алий Зайнул Обидин, у касаллиги туфайли урушга чиқмаган эди. Аммаси Зайнаб бинти Алий, кичик укаси Умар, сингиллари Фотима ва Сакийна.

Умар ибн Саъд Ҳусайн ва асҳобларининг бошини Ибн Зиёдга жўнатди. Кейин у Ҳусайннинг фарзандлари билан Куфага кетди. Ибни Зиёд уларни ҳурматлаб, уларга мурувват кўрсатди ва ҳамдардлик билдирди. Сўнг уларни Шомга жўнатди. Уларни Язид кўрган пайтда кўзлари ёшланиб, "Мен сизларнинг тоатингиздан Ҳусайннинг ўлимисиз ҳам рози эдим. Ибн Сумайя (ибн Зиёд)ни Аллоҳ лаънатласин. Аллоҳга қасамки, агар мен унинг ўрнида бўлганимда уни авф этардим. Аллоҳ Ҳусайнни раҳмат қилсин".

Сўнг аёлларини ўзининг ховлисига киришга буюрди ва болаларини оиласига киритди. Бани Умайянинг аёллари Ҳусайн ^{разиаллоҳу анҳу}га уч кун таъзия билдириб, унинг аҳлига ҳамдард бўлишди. Кейин Язид ҳаммасига мурувват кўрсатиб, уларга совға-саломлар берди ва уларни Мадинага жўнатди.

Шубҳасизки, Ҳусайн ибн Али ^{разиаллоҳу анҳу}нинг Карбалодаги ўлими Умавий давлатини ларзага солиб, уларнинг салтанатига хавф туғдирган катта воқеа бўлди. Рофиза ва улардан бошқа қалбларида Исломга гина адовати бор ғаразгўйлар бу воқеъани фитна кўзғашга баҳона

қилиб олдилар. Бу қатл воқеаси рофизаларнинг қалбига шундай сингиб кетдики, ҳатто Хусайн ^{разиаллоҳу анҳу}нинг ўлими уларнинг наздида Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}ни йўқотиш, Умар, Усмон ва Али ^{разиаллоҳу анҳу}ларнинг ўлими мусибатидан ҳам каттарoқ бўлиб қолди. Ҳар йили бу мусибат учун йиғлаш маросимлари ўтказиб, хунук ишлар қилишади, саҳобаларни сўкиб, ҳақоратлашади. Бану Умайяга нисбатан фахш, бузуқ сўзларни айтишади, тепа сочни тикка қиладиган турли ёлғон ва уйдирмаларни ривоятлар қилишади...

Улар нафақат исломий Умавий давлатга қарши, балки бутун умматга имконият топишган ҳар бир замонда фитна манбаига айланишди ҳамда душманлари олдида заиф бўлиб қолишига асосий омиллардан бўлиб қолишди. Тарих ва суннатни бузиб, уларни ёлғон бўҳтонларга тўлдиришди. Аллоҳ мусулмонларга уларнинг ёмонлигидан ўзи хоҳлагандек кифоя қилсин! Албатта у эшитгувчи ва ижобат қилгувчидир.

***Аҳли Мадинанинг фитнаси ва байъатни
узишлари.***

Мадина аҳли ҳоким Умавий давлатига қарши кўтарган кўзғолон Ҳарра жанги воқеъ бўлишига сабаб бўлди. Бу ҳижрий 63-йилда бўлди. Воқеа қуйидагича тус олди:

Язид томонидан қўйилган волий Усмон ибн Муҳаммад бин Аби Суфён қалбларини улфатлаб халифа билан ораларида дўстлик руҳини қувватлаш мақсадида Мадинанинг катталаридан бир нечасини элчи қилиб Язид ибн Муовияга юборди. Улар Димашққа етиб келишгач, халифа яхши меҳмон қилиб, ҳурматларини ўта жойига қўйиб жўнатди. Шунга қарамай улар Мадинага қайтгач, унга адоват қилишиб, ҳақорат билан тилга олишди. Унинг байъатини бузганини ошкора эълон қилишди. Одамлар уларга эргашишди. Улар ўзларига Абдуллоҳ ибн Ханзала алАнсорийни бошлиқ қилиб сайлашди. Эҳтимол бундай қилишларига сабаб уларга у ҳақида етиб келган хабарлар бўлса ажаб эмас. Бироқ улар ҳақиқатни текшириб кўришмасдан шошқалоқлик қилишди. (Алий ибн Ҳусайн, Абдуллоҳ ибн Умар ва Муҳаммад ибн Ҳанафийялар одамлардан четланишиб, Язиддан байъатини узишмади)...

Язид бунни билгач, Нўъмон ибн Башийр алАнсорий ^{разиаллоху анху}ни қавмига насиҳат қилиш учун юборди. У Мадинага келиб, уларни итоатни лозим тутишга буюрди ва "Шом аҳлига сизларнинг кучинглар етмайди", деди. Унинг насиҳати фойда бермагандан кейин уларни тарк қилиб кетди. Уларга шунингдек Абдуллоҳ ибн Умар ^{разиаллоху анху} насиҳат қилиб, ножоиз суратда байъатни узиш ва халифага қарши чиқишларини уларга инкор қилди ва бу ислом қоидаларига очиқ хилоф эканини уқтирди. Сўнг уларни тарк қилиб, аҳли оиласи билан Мадинадан чиқиб кетди. Ана шу пайтда қарши чиқувчилар Мадинадаги Бани Умайядан бўлган кишиларни Марвоннинг ҳовлисида қамал қилишди. Улар Язидга ёрдам сўраб мактуб ёзишди. Уларнинг мактублари етиб келганда Язид бир шоирнинг айтган сўзини келтирди: "Улар табиатим бўлмиш халимликни ўзгартириб юбордилар, юмшоқликни қавмим учун кўполликка ўзгартирдим".

Кейин Язид Мадинадаги кўзғолончиларга одоб бериб қўйиш учун Муслим ибн Уқба бошчилигида катта куч юборди. Бу қўшин жангда ғолиб келди. Бу жангда Мадина аҳлидан

кўпчилик жумладан саҳобалар ва уларнинг болалари ҳам ҳалок бўлди. Бу қилган ваҳшийлиги учун баъзи салафлар уни Муслиф (исроф қилувчи) ибн Уқба деб ҳам номлашган...

Рофизалар тўқиган уйдирмалар ва бўрттирмалари саҳиҳ эмасдир. Уларнинг мингта аёл зинодан ҳомиладор бўлди, Росулulloх ^{соллаллоху алайхи ва саллам}нинг масжидлари уларнинг отлари учун отхона бўлди деган гаплари ёлғондир. Бундан бошқа тарих китобларида келтиришган уйдирмалари ҳам бор. (Масалан Язиднинг Муслимни жўната туриб қилган васиятига кўра Мадинани уч кун ҳалол қилиниб, уни талон-тарож қилиниши тарихчи Абу Махнаф Лут ибн Яҳё қилган ривоятдир. У ҳақида имом Заҳабий "носоз тарихчи, ишончсиз, заиф бўлиши билан бирга шиаликда айбланган" деган. Ибн Адий бўлса "У шиа, улар(шиа)нинг хабарлари соҳиби" деган.)

Макканинг қамал қилиниши.

Муслим ибн Уқба Мадина фитнасини бостириб унинг аҳлини хорлашдан фориғ бўлгач, Абдуллох

ибн Зубайр *разиаллоху*ни йўқ қилишни хоҳлаб Маккага қараб юриш қилди. Лекин у 64–ҳижрий йил муҳаррам ойининг охирида йўлда ҳалок бўлди. Қўшинга Хусайн ибн Нумайр бошлиқ бўлди ва Маккага қараб юрди. Одамлар ибн Зубайрга халифалик билан байъат берган эдилар. Хижоз аҳлининг қолганлари ва Мадинадан қочганлар уни қўллаб қувватлаб, аскарига қўшилишган эди.

Умавийлар билан ибн Зубайр ўртасида уруш бошланиб кетди. Уруш сафар ойи ичи давом этди. Ибн Зубайр ёрдамчилари чекина бошлади. Укаси Мунзир ўлдирилди. Умавийлар қўшини Абу Қубайс тоғининг тепасида туриб уларга палаҳмондан отишди. Ибни Зубайр ва унинг шерикларига ҳолат ниҳоят тор бўлиб кетди. Лекин Аллоҳ уларни бу тангликдан Язид ибн Муовиянини ўлими билан халос қилишни хоҳлади. Вазиятлар ўзгариб, иккала томон ўртасида уруш тўхтади... Рофизаларнинг Язид аскарлари Каъбани ёндириб юборишган деган гаплари тўғри эмас. Балки ёниб турган ўтнинг учқуни учиб бориб уни ёндириб юборган.

Язиднинг вафоти 64– ҳижрий йилнинг робиул аввал ойида бўлди. У ўттиз саккиз ёшларда эди. Аллоҳ уни раҳмат қилсин, бизнинг ва унинг гуноҳларини афв этсин...

Абдумалик ибн Марвон раҳима-хуллоҳ

65-86 - йиллар

Абдумалик ибн Марвон халифаликка қандай эришди.

Язид ибн Муовия ўлимидан олдин халифаликни ўғли Муовия ибн Язидга васият қилиб кетганди. Язид вафот этгандан кейин Шом аҳли отасини васиятини бажариб, унга байъат беришди. Абдуллоҳ ибн Зубайр разиаллоху анху га эса Хижозда халифалик билан байъат берилиб, иши анча жиддийлашиб кетганди. Муовия ибн Зубайр билан таллашиб тортишишни хоҳламади ва қисқа муддат волийлик қилгандан кейин халифаликдан воз кечганини эълон қилди. Кейин одамлардан яшириниб юрди. Озгина муддатдан кейин вафот этди. Биронтаси учун халифаликни топширмади.

Шундай қилиб шаръий халифалик амирил мўминин Абдуллоҳ ибн Зубайрга ўтди. Унга Ироқ, Миср, Африқия, Хуросон, Шом аҳлининг кўплари, бошқача қилиб айтганда Шомнинг жанубий қисмидан бошқа исломий давлатнинг ҳаммаси унга байъат берганди. Шомнинг

жанубий шаҳарлари иккига бўлинган эди. Бири Бани Умайяни қўлларди, унинг бошлиғи Хассан ибн Молик , иккинчиси ибн Зубайрни қувватлар эди, бошлиғи Зоҳхак ибн Қайс. Бу икки жамоа орасида "Маржи Роҳит⁷" жанги бўлиб ўтди. Жанг 65–ҳижрий йилда бўлди. Унда Бани Умайя ғолиб келди. Марвон ибн Ҳакам *разиаллоҳу анҳу* ёлғиз Шомнигина эгаллади. Ибни Зубайр эса қолган шаҳарларга халифа эди. Марвон фақат бир йилгина волийлик қилди. Кейин вафот этди. Ундан кейин ўғли Абдулмалик волий бўлди. Марвон бу қисқа муддат ичида ибн Зубайрдан Миср ҳукмдорлигини тортиб олиб унга ўз нуфузини ўтказиб улгурган эди.

Унинг ҳаёти ва қилган ишлари

Абдулмалик Миср ва Шом амирликларини эгаллагандан кейин унга иккинчи марта Умавий давлатга асос солишлик масъулияти юкланди. Хукмни қўлга киритган маҳалда халифалик ва Исломий шаҳарларнинг катталари Абдуллоҳ ибн Зубайр *разиаллоҳу анҳу* нинг қўлида эди. Абдулмалик бу оғир масъулиятни кўтариб, бу шаҳарларни ибн Зубайрдан тортиб олишга, ўзини эса қатл

⁷ Димашқнинг шимоли шаркидаги жойнинг номи

қилишга қодир бўлди. Шунингдек Рофизалар ва Хаворижларга қарши туриб, уларга ҳам бир неча жангларда қўқшатгич зарбалар берди.

Сифатлари ва ислоҳотларидан:

У киши девонлар(иш юргизиш ва рўйхатга олиш дафтарлари)ни рум ва форс тилларидан арабчага ўгирганларнинг аввалидир. Шом девонлари рум тили (грекча)да, Ироқ девонлари эса форсчада эди. Абдулмалик даврида булар арабчага ўгирилди. Шом девонларини грекчадан арабчага Абу Собит алХансий ва Ироқ девонларини форсчадан арабчага Хажжож Сақафийнинг котиби Солиҳ ибн Абдурахмон ўгириб ёзишди.

Бу иш форсларга оғир келиб, ҳатто бу ишни бажармаси учун Солиҳга юз минг дирҳам ваъда қилишди. У бундан бош тортди. Унга баъзи форс зодагонлари: " Форсчани узиб қўйганингдек Аллоҳ ҳам сени аслингни дунёдан қирқиб қўйсин..." дейишди.

Абдулмалик ўткир фикрлилик ва қатъиятлик билан танилган эди. Шунингдек у шижоатли бўлиб, ҳодисаларнинг олдида -қанчалар оғир бўлмасин- тушкунликка тушиб қолмас эди.

Унинг давридаги воқеълар шиддатли ва хатарли бўлган. Давлатчаларга бўлиниб, парчаланиб кетиш давлатни ёмон оқибатга олиб келишга таҳдид соларди. У давлатни шундай доно тадбир ва пишшиқ ақл билан бошқардики, ҳолатлар босилиб, тинчлик ҳукмрон бўлди. Давлатнинг яхлитлиги сақланиб, мусулмонлар яна бирлашди. Исломий ўлкалар ягона байроқ ва бир халифа остида жамланди. Бу ҳолат жамоъат йилидаги исломий давлатнинг ҳолатига ўхшаб кетарди. Абдулмалик ибн Марвон ҳақиқатан иккинчи Умавий давлатнинг асосчисига айланди.

*Амирул мўминин Абдуллоҳ ибн Зубайрга
қарши чиқиши
ва уни ўлдириши*

Абдулмалик отаси Марвон ибн Ҳакамдан катта мулк мерос олган бўлсада, бироқ у комил эмасди. Унга амирул мўминин Абдуллоҳ ибн Зубайр ^{разиаллоҳу анҳу} нуфузи остидаги Ироқ ва Хижоз ўлкалари етишмай турарди. Абдулмалик мана шу ноқисликни тўлиқ қилишга қасд қилди ва Ироққа ҳужум бошлади. У ерда Мусъаб ибн Зубайр акаси Абдуллоҳдан ноиб бўлиб ҳокимлик қиларди. Мусъаб мағлубиятга учраб ва Дужайл

деган дарё бўйида ҳижрий 71–йили қатл этилди. Абдулмалик Кўфага кирди. Одамлар унга байъат қилдилар. Ундан кейин Басра ҳам унинг тоатига ўтди. Бу ишлар Абдуллоҳ ибн Зубайрни заифлаштириб юборди.

Ироқдаги мағлубиятдан кейин Абдуллоҳ ибн Зубайр ^{разиаллоху анху}нинг халифалиги ниҳоясига етиб бораётган эди. У Маккада Байтул ҳаромнинг олдида Аллоҳдан паноҳ сўраб ўтирар эди.

Абдулмалик уни тугатиш учун тезда Ҳажжож ибн Юсуф Сақафий бошчилигида Шом аҳлидан уч минг аскар жўнатди. Ҳижрий 72–йил жумадул аввал ойида жангга отланиб, Тоифга етиб келди. Ҳажжожнинг отлиқлари билан Зубайрнинг отлиқлари билан Арафотда тўқнаш келди ва ораларида жанг бўлиб ўтди. Одамлар ўша йили Ҳажжож бошчилигида ҳаж қилишди, лекин у Каъбани тавоф қилишга ҳам, Сафо ва Марва орасида саъй қилишга ҳам қодир бўлмади. Бундан уни ибн Зубайр ман қилиб турарди. Ибни Зубайр ва унинг асҳоблари Арофотда туришга имкон топмаганлари боис ўша йили ҳаж қилмадилар. Кейин Ҳажжож Абу Қубайс тоғига палоҳмон ўрнатиб, ҳарамдаги ибн Зубайр

аскарига ота бошлади. Шунда одамлар қаттиқ ташвишга тушиб, нафслари торайди. Абдуллох ибн Зубайр ^{разиаллоху анху}нинг атрофидан тарқалиб кетишди ва Ҳажжождан омонлик талаб қилишди. Талаб қилганлар орасида Абдуллохнинг икки ўғли Ҳамза ва Хубайблар ҳам бор эди.

Ибн Зубайр атрофига назар солди. Ўлим уни ўнг тарафидан ҳам, чап тарафидан ҳам ўраб олганди. У онаси саййида Асмо бинти Абу Бакрнинг олдиларига кирди ва

"Эй онам, одамлар мени ёрдамсиз ташлаб қўйди, ҳатто аҳлим ҳам, болаларим ҳам. Мен билан бирга сабри тоқати тугаб бораётган кишиларгина қолди. Қавм менга дунёдан хоҳлаган нарсамни бермоқчи. Сизнинг фикрингиз қандай?", деди. Онаси деди:

"Сен, -Аллоҳга қасамки- эй ўғлим, ўзингни яхши билувчисан. Агар ўзингни ҳақ устида деб билиб, унга даъват қилаётган бўлсанг унга қараб юргин. Зеро асҳобларинг ўшанинг устида ҳалок бўлишди. Бани Умайянинг йигитларига сени овунчоқ қилиб олишларига имкон берма. Агар сен дунёни хоҳлаган бўлсанг, унда сен қандаям ёмон бандасан. Ўзингни ҳам, сен билан ҳалок

бўлганларни ҳам барбод қилган бўласан. Агар сен "ҳақ устида эдим, биродарларим заифлашганда мен ҳам заифлашдим" десанг, бу аҳли дин ва йигит кишиларнинг феълидан эмас. Дунёда яна қанча яшардинг?! Ўлим яхшироқдир".

"Эй онам, Шом аҳли мени ўлдириб, кейин мусла қилишларидан ва осиб қўйишларидан қўрқаман"—деди. Онаси деди:

"Эй болам, албатта қўй сўйилгандан кейин терисининг шилиниши билан озорланмайди. Ўзингни ҳақ йўлига юр ва Аллоҳдан ёрдам сўра".

У онасининг бошини ўпиб, "Бу менинг ҳам фикрим. Мени халифалик талабида чиқишга ундаган нарса Аллоҳ учун ғазаб қилиш эди. Лекин мен сизнинг фикрингизни билмоқчи бўлдим. Сиз мени кўзимни янада каттароқ очдингиз. Эй онажон, қараб туринг бугунлик кунда мен ўламан. Ортиқча қайғурманг. Менинг ишимни Аллоҳга топширинг" деди. Онаси унга шундай деди:

"Албатта мен сендаги азам чиройли бўлишини умид қиламан". Кейин "Эй Аллоҳим, мен уни сенга топширдим ва сен қазо қилган ишга

розиман. Менга сабр қилувчиларнинг ажрини бергин"–деди.

Мўминлар амири Абдуллоҳ ибн Зубайр

разиаллоҳу
анҳу **нинг**

қатл қилиниши ва тақдири.

Ибн Зубайр *разиаллоҳу*
анҳу онасининг олдидан чиқди ва қаттиқ жанг қилиб, ҳалок бўлди. Ҳажжож унинг бошини Абдулмаликка жўнатди, жасадини эса осиб қўйди. Бир неча кун осифлик тургандан сўнг туширилиб Абдулмалик ибн Марвоннинг буйруғи билан дафн қилинди. Бу 73- хижрий йилда бўлди. У ўлган пайтда етмиш уч ёшда эди. Унинг ўлиmidан кейин Умавийлар эркин нафас ола бошлади. Зеро улардан катта хатар кетган эди.

Исломий оламнинг аксар қисмига тўққиз йил атрофида ҳукмдорлик қилган мўминлар амири Абдуллоҳ ибн Зубайр ўзи ким бўлган? У учун Муовия ибн Язиднинг вафотидан кейин 64- хижрийда байъат қилинган эди. Ҳижратнинг 73- йил жумадул аввал ойида Аллоҳнинг ҳарами билан ҳимояланиб олган ҳолида ўлдирилди.

У – жаннат билан башорат берилмиш Зубайр ибн Аввом *разиаллоҳу*
*анҳу*нинг ўғли. Муҳожирларнинг

Мадинага ҳижратларидан кейин туғилган аввалги бола. Оналари қизи Асмо бинти Сиддиқ ^{разиаллоҳу анҳо}, куняси Абу Хубайб.

Имом Аҳмад ривоят қилиб айтади: "Росуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} хурмони чайнаб оғзига солганлар ва танглайини кўтариб қўйганлар. Унинг ҳаққига дуо қилиб, барокат тилаганлар".

У буюк саҳобий. Набий ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} дан ҳадислар ривоят қилган. Отасидан, Умар, Усмон ва бошқалардан ҳам ривоят қилган. Ундан тобеинлардан бир жамоа ривоят қилган. Ибни Зубайр ^{разиаллоҳу анҳо} жасур мужоҳид эди. Қустантинияга икки бор ғазот қилган. У тақводор, ибодатгўй эди.

Собит Буноний у ҳақида шундай дейди: "Мен Абдуллоҳ ибн Зубайрнинг намоз ўқиётган пайтида ёнидан ўтиб қолардим, гўёки у киши қимирламай турган ёғочдек эди".

Яҳё ибн Висоб айтади: "Ибни Зубайр агар сажда қилса, чумчуқлар уни орқасига қўниб олишар эди. Улар уни ўқ девор деб ўйлаб бир қўниб, бир учишар эди. У байтуллоҳда намоз ўқир эди. Палоҳмон тошлари унинг атрофига

келиб тушар эди. У парво ҳам қилмасди. Бу қамал кунларида эди".

У Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}ни мудрофа қилган кишилардан бири бўлиб, ўн тўрт еридан жароҳат олган. Унинг халифа бўлиб туриши Аллоҳ Азза ва Жалла учун бўлган. Онаси Асмо ^{разиаллоҳу анҳо} билан бўлган суҳбатида бунинг баёни ўтди. У учун Шомдан бошқа барча исломий шаҳарлар бўйсунган. Одамлар унинг халифалигида яхшиликда бўлишган. Каъбани (асли ҳолида икки эшикли қилиб) қуриб, унга ипак кийдирган. У пухта сиёсий олим эди. Унинг халифалик йиллари Марвон ибн Хакам ва унинг ўғли Абдулмаликлар билан жанг қилиш ва низода ўтди.

Имом Муслим саҳихида ривоят қилишича, Хажжож Сақафий Асмо бинти Аби Бакр ^{разиаллоҳу анҳо}нинг олдига ўғлининг ўлдиргандан кейин кириб, унга "ўлган устига тепган" ҳолда айтади: "Аллоҳнинг душмани билан қилган ишимга нима дейсиз?". "Менинг фикрим шуки, сен унга дунёсини булғаган бўлсанг, у сенга охиратингни булғади. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} бизга Сақифда каззоб (ёлғончи) билан фасодчининг чиқиши хабарини

берган эди. Биз каззобини кўрдик (бу билан пайғамбарликни даъво қилган Мухтор Сақафийни қасд қиляпти). Аммо фасодчиси сенсан, деб ўйлайман" деб жавоб берди. Ҳажжож унинг олдидан туриб кетиб, ҳаргиз қайтиб келмади. Абдуллоҳ ибн Зубайр разиаллоҳу анҳу 73–ҳижрийнинг жумадул аввал ойида ўлдирилди. Унинг жойини жаннати Фирдавсдан қилсин.

Абдулмалик давридаги фатхлар.

Ички фитналар кучайиб, Абдулмаликни ҳар томондан ўраб олган пайтда у булардан қутулиш учун жидди жаҳд билан ҳаракат қилди. Айни вақтда Абдулмалик Аллоҳнинг йўлида жиҳод қилиб, фатхларни давом эттиришда ҳам анча йўлни босиб қўйди. Волийларига бу ҳақида кўрсатмалар юбориб, уларни шижоатлантириб турарди...

Хуросон иқлимида унинг волийси Муҳаллаб ибн Аби Сафра кўп шаҳарларни фатх қилди. У Қўқонни фатх қилди. Кеш шаҳрига ҳижрий 80–йили ғазот қилди ва у ерни бошқарув учун қароргоҳ қилиб олди. У ердан туриб фарзандларини кўплаб шаҳарларни фатх қилиш учун юборди. Муҳаллаб вафот этгандан кейин

Хуросон волийлиги унинг ўғли Язидга кўчиб ўтди. У Хоразмга ғазот қилиб турганда, бирдан Хуросонда қабилавий тарафкашлик юзага келиши оқибатида ички фитналарга дуч келиб қолди. Бунинг натижасида ундан бошқа шаҳарларга юриш қила олмади.

Рум давлатига юзланиш даврида Абдулмалик ўзининг донолиги ва маҳорати билан вақт ютишга қодир бўлди. У Рум билан вақтинчалик сулҳ тузди. Бу вақт ичида унга яхши шароит туғилиб, ички душманларидан қутула олди... У Ироқда Мусъаб ибн Зубайрни мағлубиятга учратганидан кейин шижоат билан Румга қараб йўл олди. Қишки ва ёзги аскарларни тартиблади. Кўп шаҳарларда ўз салтанатини ёйишга қодир бўлди. 81–Ҳижрийда Қолийлалони фатх қилди... Ундан кейин Масийсани фатх қилди... Шундай қилиб Абдулмалик мусулмонларга улуғлигини қайтарди. Исломий танга чиқариб Рум давлатини ноқулай аҳволга қўйди. Византия динорларини ишлатишни ман қилди. Албатта бу билан Исломий давлатнинг иқтисодиёти янада ривожланиб, Исломий давлатнинг ҳайбати ва буюклиги зиёдалашди.

Унинг вафоти ва тақдири.

Абдулмаликнинг вафоти 86–ҳижрий йил шаввол ойининг ярмида Димашқда бўлди. У олтмиш ёшларда эди. У мўминлар амири Абдулмалик ибн Марвон бин Ҳакам алУмавий, халифаларнинг отаси. У моҳир чавандоз, шижоатли саркарда эди. Илк бор қўшин бошлиғи бўлиб Рум ерига 42–ҳижрийда кирган. Муовия ^{разиаллоху анху} уни Мадинага 16 ёшларида волий қилиб тайинлаган. У олимлар, фуқаҳолар ва зоҳидлар даврасида қатнашар эди. У отасидан, Жобир, Абу Саид алХудрий, Абу Хурайра, ибн Умар ^{разиаллоху анху} лардан ҳадис ривоят қилган.

Нофеъ ^{рахима-хуллоҳ} айтади: "Мен Мадинада Абдулмалик ибн Марвондан кўра қаттиқ енг шимарган, ундан фақиҳроқ ва Аллоҳнинг китобини яхшироқ ўқийдиган кишини кўрмадим"

Аъмаш Абу Зиноддан ривоят қилиб айтади: "Мадина фақиҳлари тўртта эди. Улар Саъид ибн Мусаййиб, Урва ибн Зубайр, Қубайса ибн Зуайб ва Абдулмалик ибн Марвон амирликка кирмасдан олдин".

65–ҳижрийда Шом ва Мисрда Ҳакам волий эди. Бошқа ерлар Абдуллоҳ ибн Зубайр

*разиаллоху*нинг қўл остида эди. Шаръий халифалик *анху* Абдуллоҳ учун эди. Абдулмалик *рахима-* унга қарши *хуллоҳ* чикди. Абдуллоҳ ибн Зубайр қатл қилингандан кейин 73–ҳижрийда халифаликка Абдулмалик ўтирди.

Абдулмалик дунё ишларини яхши бошқарувчи, заковат ва кучли матонат соҳиби эди. Асмаий айтади: Абдулмалик учун айтилди: "Сочингиз эрта оқарибди". Шунда Абдулмалик: "Қандай оқармасин? Мен ақлимни одамларга ҳар ҳафтада бир ёки икки марта рўбарў қиламан" деди. Асмаий яна айтади: "Абдулмалик бир куни етук мавъиза қилди. Мавъизани узиб қаттиқ йиғлади. Сўнг "Эй Роббим, менинг гуноҳларим буюк, сенинг авфинг эса ундан буюкроқ. Эй Аллоҳим, озгина авфинг ила менинг улкан гуноҳимни кечиргин" деди.

Бу гап Ҳасан Басрийга етди. У йиғлади ва "Агар бирон сўз тилла билан ёзилса эди, шу сўзлар ёзилар эди" деб айтди.

Абдулмалик давлатни ҳикмат ва қувват билан бошқарди. Қўзғолончиларни итоатига бўйсундирди, фаровонлик, тинчлик ва хотиржамликни ёйди. Шаҳарларни фатх қилиб

ва исломни таратди. Куфр ва унинг аҳлини хўрлади. Шаҳарларни ислоҳ қилиб, ишларини тартибга солди.

У 86–ҳижрий йили олтмиш ёшларида вафот этди. Унинг ҳукмронлик муддати йигирма бир йил давом этди. Унинг саккиз йилида ҳукмда Ибн Зубайрга шерик бўлди. Қолган муддатида ёлғиз ўзи халифа бўлди.

Валид ибн Абдул Малик

86-96-ҳижрий йиллар

У Валид ибн Абдулмалик ибн Марвон, 50-ҳижрий санада туғилган ва 86-ҳижрий санада отасининг вафотидан кейин халифаликка байъат қилинган.

Унинг ҳаёти умавийлар давлатининг фахри бўлди. Бунга сабаб у давлат ичида буюк ислоҳотларни амалга оширди, ташқарида эса улкан фатхларга эришди.

Эҳтимол сабабларнинг энг муҳими отаси Абдулмалик исломий давлатни ички муаммоларидан катта даражагача халос қилганидир. Валид отасидан вазиятлари қарор топган кенг мулкни мерос олди. Бу Валид учун ичкарида ободончилик ва ислоҳотларга йўналиш, ташқарида эса исломий фатхларга эришиш учун қулай фурсат туғдирган эди. У буларнинг барчасида катта муваффақиятларга эришди.

Унинг ислоҳотлари.

Аммо давлатни ичида Валид ободончиликка катта эътибор берди. Йўлларни тузатишга ва

Хижоз ва бошқа шаҳарларга олиб борадиган йўллари қулай қилишга аҳамият берди...

Унинг улуғ ишларидан икки масжид - Мадинадаги масжиди набавийя ва Димашқдаги умавийлар масжиди биносини қайта тиклаш бўлди.. Масжиди набавийяни бузиб, кенгайтди. Унинг майдони икки юз зироъга икки юз зироъ бўлди. Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг аёллари учун бўлган ҳужраларни ҳаммасини Мадинадаги катта олимларнинг қаршилигига қарамай масжидга киргизди. Улар Пайғамбар ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг қабрини масжид қилиб олинишидан қўрқишгани ҳамда ҳужралар одамларга ибрат, насиҳат бўлиб қолишига рағбат қилишгани учун эътироз билдиришган эди. Димашқдаги Умавийлар масжиди билан ҳам шунингдек қилди. Бу иккала масжиднинг биноси ўта ҳашаматли бўлди. Валид касалларга, кўзи ожизларга ва муҳтожларга аҳамият берди. Улар учун лозим бўлган нафақалар ва муносиб совғалар таъин қилди. Хар бир ётиб қолган касални бир ходим билан, кўзи ожизни етакловчи билан таъминлади. Шунингдек Димашқнинг ташқарисида моховлар учун шифохона қурди. Бу шифохона ҳозиргача

мавжуд бўлиб, унинг номи билан аталади. Бундан бошқа эзгулик ишларни амалга оширдик, у билан исломий жамият бахтиёр ҳаёт кечирди ҳамда унинг ҳамма томонларида одиллик, фаровонлик ва барқарорлик гуллаб яшнади.

Унинг давридаги фатхлар.

Валид ибн Абдулмаликнинг даври улкан фатхлар даври саналади. Одамлар Аллоҳ йўлида жиҳод қилишга отланишди. Улар жиҳодни ўзларини ҳаётдаги мақсадлари ва ғоялари қилиб олишган эди. Унинг даврида бу фатхларга буюк хизматлари синган тўрт кўмондон машҳур бўлди. Улар Қутайба ибн Муслим ал-Боҳилий, Муҳаммад ибн Қосим ас-Сақафий, Мусо ибн Носир ва Маслама ибн Абдулмалик.

1. Қутайба ибн Муслим ва Мавороуннаҳр шаҳарларининг фатҳ қилиниши

Қутайбани Ҳажжож ибни Юсуф Сақафий 86–ҳижрий санада Хуросонга волий қилганди. Бу пайтда Ҳажжож Ироқ, Форс, ва Хуросонга волий эди... Уруш ва жанг майдонларида қобилияти ва тажрибалари ортиб борардики, ҳатто у билан зарбул масал қилинадиган бўлди. Унинг номи

душманларнинг қалбида қўрқинч уйғотиб, қувватларини сусайтирар ва таслим бўлишга ундар эди... 86-ҳижрий йилда Балх шаҳрига ғазот қилиб чиқди. Унга шаҳар катталари ва бошлиқлари пешвоз чиқиб, итоат қилган ва қўллаб қувватлаган ҳолларида у билан бирга юришди. Дарёдан ўтган пайтларида унга, Соғонийлар подшоҳи бўйсунган ва итоат қилган ҳолида йўлиқди. Унга кўп ҳадялар бериб, шаҳарни топширди.

Мана шундан кейин Сўғдга ҳужум қилди. 87-ҳижрийда Бекандни фатх қилди... Сўнг фатхлари фатхлари бир-бирига уланиб кетиб, ғалабадан ғалабага кўчиб юрар эди. Бухоро ва Самарқандни ҳам фатх қилди. 93-ҳижрий йилга келиб Фарғона водийсининг пойтахти Косон шаҳрини фатх қилди... Қутайба бу ажойиб жиҳоди билан халифа Валид ибн Абдулмаликни диққатини тортди.

Амирул мўминин унга шундай мактуб йўллади: "Амирул мўминин Ислом душманлари билан қилаётган жиҳоддаги сенинг ҳаракатинг ва меҳнатингни билди. Албатта амирул мўминин сенинг даражангни кўтаради, мақомингга лойиқ

ишни қилади. Юришларингни тамомига етказ, Роббингни савобини кут. Амирул мўмининдан мактубларингни узоқлатма, гўёки мен сенинг шаҳарларингни ва сен унда бўлган чегараларни кўриб турай".

Амирул мўмининнинг Қутайбага бўлган мактуби уни жиҳодни давом эттиришга ундовчи бўлди. У Хитой худудига бориб етди ва Қашқар шаҳрини фатх қилиб, уларнинг подшосини йиллик жизя (солиқ) тўлашга мажбур қилди... Сўнг Хуросонга қайтди.

2. Муҳаммад ибн Қосим ва Синд шаҳарларининг фатх қилиниши

Муҳаммад ибн Қосим Синд диёрини фатх қилган ботир йигитдир. Бу диёр Синд дарёсининг ирмоғида жойлашган бўлиб, шимолда Панжоб шаҳарларигача чўзиларди. У ҳозирги Покистон давлатидан катта қисмини ташкил қилади.

Бу диёр Валид ибн Абдулмалик замонида Исломий давлатга хавф туғдираётган катта хатарлар манбаи эди. Гоҳида ундан баъзи қароқчилар чиқиб, мусулмон савдогарларга ҳужум қилар эди... Бу Ҳажжож ас-Сақафийни тажовузни қайтариш, тижорат йўли ва исломий

ўлкалар худуди хавфсизлигини таъминлаш учун бу диёрларни фатх қилишни халифадан қаттиқ талаб қилишга ундади. Амирул мўминин Хажжожнинг талабини қондириб, бу шаҳарларни фатх қилишга изн берди. Хажжож катта қўшин тайёрлаб, унга куёви ва жияни бўлмиш ҳали ўн саккиз ёшдан ўтмаган паҳлавон Муҳаммад ибн Қосим ас-Сақафийни амир этиб тайинлади.

89-ҳижрий санада бу катта қўшиннинг Синд шаҳрига юриши бошланди. Унинг паҳлавон амири Дайбул шаҳрига юриб, уни қамал қилиб турди. Хужум билан уни ишғол қилишга эришди. Унинг аҳлини қилган бузғунчиликлари туфайли уч кун қирғин қилди. Шубҳасиз бунда кофирларни қўрқитиш бор. Шаҳар ичида мусулмонлар учун уй-жой қуришни режалаштирди. Уларга масжид қуриб берди. У ерга тўрт мингга яқин соқчи аскарни жойлаштирди...

Сўнг Бейрунга қараб юриб, уни ҳам эгаллади. Шаҳар аҳли мусулмонларни яхши кутиб олди... Улар фатхларни давом эттириб борардилар. Синд дарёси ирмоғида уларнинг подшоҳи Доҳар билан тўқнашди. Икки қўшин ўртасида қаттиқ жанг

бўлиб ўтди. Бу жанг Доҳарнинг ўлими ва кўшинининг тор-мор этилиши билан тугади.

Сўнг Муҳаммад ибн Қосим Аллоҳ йўлида ғазот қилиб кетаверди, ҳатто Панжоб шаҳри жанубидаги Милтон деган жойга бориб етди. Унинг аҳли билан жанг қилиб, ғалаба қозонди. Улардан кўпини ўлдириб, катта ўлжани кўлга киритди... Шундай қилиб у улкан ғалабаларни бирма-бир кўлга киритиб борди. Ҳеч қанча вақт ўтмай Синд шаҳарларининг барчаси унга бўйсунди.

3. Мусо ибн Нусайр ва Андалус (Испания)нинг фатх қилиниши.

Мустафо ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} нинг ҳижратидан аввалги асрнинг бошларида Испания шаҳрига Гот⁸лар ҳужум қилиб, ундан Виндалларни қувиб чиқарган эди. Яхудийлар бу шаҳарларга турли замонларда кириб қолган эди. Улар билан насронийлар ўртасида низо ва хусуматлар кучайиб, хатарли даражага етди. Бу шаҳардаги Қут амирлари ҳокимият ва мансаб устида баҳслашиб, тожу тахтни талашишар эди. Улар орасидаги тортишув қаттиқ бўлди. Зодагонлар ва дин кишилари бу

⁸ Қадимги герман қабилаларига мансуб киши

шаҳарни катта-катта бўлақларга бўлиб олишди. Улар ҳашаматли қасрларда яшардилар. Дехқончилик ва саноатни ночор ҳаёт кечираётган қулларнинг қўлига ташлаб, маишатга берилишди. Дехқонларни ва ўрта ҳол кишиларнинг елкасига оғир солиқларни юклардилар. Бунинг оқибатида халқнинг турмуш тарзи аянчли ҳолатга тушиб қолди.

Айни пайтда Шимолий Африқия мусулмонларнинг адолатли ҳукми остида фаровонлик ва хотиржамликка бурканган ҳолда ҳаёт кечирар эди. Шундай экан, Испан халқи ва улар билан бирга яшаётган яхудийлар қаттиқ қўл готларнинг зўравонлигидан қутилишни орзу қилиб, ҳалоскорларни сабрсизлик билан кутишганига ажабланмаса ҳам бўлади.

Вазият бу шаҳарларга ғазот қилиш тўғрисида ўйланишга ундарди. Зеро уларга муқобил қирғоқда яшаётган мусулмонлар улар орасида динни ёйиб, зулмни кўтариш учун қулай фурсат туғилганини англаб етардилар. Бу фикр Мусо ибн Нусайрнинг тинчини бузиб, халифа Валид билан маслаҳатлашди. Халифа бунга рози бўлди. У тайёргарлик кўриб, биринчи қўшинни Торик

ибн Зиёд бошчилигидаги жўнатди. Ториқ унинг ишончида бўлиб, шижоат ва қобилият билан танилган эди.

Ториқ ибн Зиёднинг отряди.

Бу гуруҳ етти минг жангчидан тузилган эди. Ториқ тайёрлаб қўйилган кемаларда денгиздан ўтди ва бир жойга тушди. Бу жой кейинчалик "Жабали Ториқ" деб номланди. Бу 92-ҳижрий сананинг ражаб ойида бўлди. Қўшин тоғ этагида тўплангандан кейин Ториқ турди ва ўзининг машҳур хутбасини ўқиди. Жумладан шундай деди: "Эй одамлар, қаерга қочасизлар? Орқаларингда денгиз, олдиларингда душман. Аллоҳга қасамки, сизлар учун фақат (Аллоҳ билан) ростгўйлик ва эзгулик бор. Билингларики, сизлар бу оролда пасткаш одамларнинг дастурхонида ўтирган етимлардан ҳам хароброқсизлар. Сизларга душманинглари ўзларининг қўшини, қурол-яроқлари ва озиқ овқатлари билан тўла таъминланган ҳолда йўликди. Сизларнинг қиличларингдан бошқа юкинглари, душман қўлидан тортиб оладиган нарсаларингдан бошқа озиқ-овқатинглари йўқ".

Бу хутба аскарларнинг нафсига кучли таъсири қилиб, қалбларида иймон ва ҳиссиётни алангалатиб юборди. Улар туташ бинолар каби саф тортган ҳолда душман билан жанг қилдилар.

Подшоҳ (Лазриқ) Ториқни шаҳрига денгиз орқали ўтганидан хабар топган пайтда адади юз минг жангчига етадиган катта қўшин билан унга шошилди. Ториқнинг қўшини эса ўн икки минг аскардан иборат эди. Шазуна шаҳри бўсағасида икки қўшин тўқнашди. Улар орасидаги катта фарққа қарамай, мусулмонларни қалбини тўлдириб турган кучли руҳият ғалабанинг муҳим омили бўлган бўлса, аксинча душман нафсидаги маънавий руҳнинг заифлиги ва халқнинг готлардан бўлган ҳокимларини қилган зулмлари ҳамда бошқарувдаги бузуқликлари сабабли ёмон кўришлари уларнинг мағлубиятига қўшимча бўлди. Шу боис душман қўшинидан қўпчилиги ўлдирилди, қолганлари орқасига чекинди. Лазриқ дарёга ғарқ бўлди. Ториқ чекинганларни Ёнеъ дарёси йўналиши бўйича таъқиб қилиб борди ва Севилья, Қуртуба шаҳарларини бўйсундирди ва унинг аҳлидан зулмни кўтарди.

Ториқ фатхларини давом эттириб борди. Унга Андалус (Испания)нинг пойтахти Тулайтила ҳеч қандай қаршиликсиз таслим бўлди.

Мусо ибн Нусайр Ториқ билан бирга фатхни тўлиқ қилди.

Ториқнинг муваффақият хабарлари етиб келганидан кейин Мусо ибн Нусайр бу катта йўлни охирига етказиш ва улкан ғалабанинг самарасини бошқариш учун йўлга отланди. У Ториқ билан бирга Лион, Қиштола, Арғун ва Қатлуния шаҳарларини фатх қилишга эришди. Катта шаҳарлар уруш ва қаршиликларсиз таслим бўлар эди. Андалус ярим ороли шимоли ғарбий томонида жойлашган тоғли минтақалардан ташқари тўла бўйсунди. Қутларнинг амир ва зодагонлари ўша минтақаларга қочиб қолишди...

4. Маслама ибн Абдулмалик.

Маслама ибн Абдулмалик ибн Марвоннинг Кичик осиёда Рум билан боғлиқ жиҳоди бўлган. У уларнинг муҳим қалъалари ва мустаҳкам кўрғонларидан кўпини фатх қилиб, Қустантинияга йўл ҳозирлади.

Бу буюк ғояни -яъни Қустантинияни фатх қилишни- рўёбга чиқариш учун Валидни замонидан кейин -яъни Сулаймон ибн Абдулмаликнинг даврида Маслама қилган ҳаракатларга қарамай, бу давомий ҳаракат Сулаймонни замонида ҳам, Умар ибн Абдулазизни замонида ҳам маваффақият билан тугамади. Умар ибн Абдулазизни замонида ҳам мусулмонлар бу орзу рўёбга ошмасдан қайтдилар.

Валид ибн Абдулмаликни вафоти ва тақдири.

Шундай қилиб бизга Валид ибн Абдулмалик даврида исломий фатхлар қай даражага етиб боргани аён бўлди. Бу давр -гарчи муддати узун бўлмасада- шубҳасиз умавийлар давлатидаги энг гуркираган даврлардан бири бўлди. Бундаги фазилат аввало Аллоҳ учун, сўнг холис ёрдамчилари ва ишончли қўмондонлари учундир. Бунга ички муҳитнинг фитналардан холи бўлгани ҳам ёрдам берди. Албатта бу давлатни бор кучини кофир душманларга қарши жиҳод қилиш ва Аллоҳнинг ерида Исломий нуфузни кенгайтиришига имкон яратиб берди.

Валид ибни Абдулмалик раҳима-хуллоҳ 92-ҳижрий сананинг жумадул охир ойининг ўрталарида вафот этди. Унинг ёши қирқ бешда эди.

Сулаймон ибн Абдулмалик (96–99-ҳижрий йиллар).

Валид ибн Абдулмаликнинг вафотидан кейин унинг укаси Сулаймон халифаликка ўтирди. Унинг халифалиги қисқа бўлишига қарамай, баракотли бўлди. У Қустантиния ва бошқа ерларга жиҳод қилди. Адолатни ёйиб, зулман тортиб олинган ҳуқуқларни эгаларига қайтарди. У Умар ибн Абдулазиз билан кўп ишларда маслаҳат қилар эди.

Муҳаммад ибн Сийрин у ҳақида шундай дейди: "Сулаймон раҳима-хуллоҳ халифалигини яхшилик билан бошлади ва яхшилик билан тугаллади. Намозга вақтида ижобат қилиш билан бошлаб, халифаликни Умар ибн Абдулазизга қолдириш билан тугаллади".

У жиддийликни ва эркакликни яхши кўрар, хунасалик, тутуриқсизлик ва мусиқани ёмон кўрар эди. У мусиқачилар, раққосаларнинг таъзирини беришни буюрган ва одамлардан уларнинг зарарини тийиб қўйган.

Ибни Касир айтади: "(У ҳақида) "У етук фасоҳат эгаси, арабчани яхши биларди. Диёнатли, ҳақ ва унинг аҳлини яхши кўрувчи, Қуръон ва суннатга эргашувчи, Исломий шариатни зоҳир қилувчи эди. Жиҳодни яхши кўрганидан ўзи (Марж Добик)⁹га чиқди ва Қустантиния фатх қилинмагунча ёки ўша ерда ўлиб кетмагунча орқага қайтмасликка қасам ичди. Унга бу нияти сабабли Аллоҳнинг йўлидаги посбонлик ажри ҳосил бўлиб, унинг савоби -иншоаллоҳ- унга қиёматгача бориб туради", дейишган". Унинг вафоти 99- ҳижрий йилнинг сафар ойида бўлган.

⁹ Шом диёрининг шимоли ғарбидаги жойнинг номи.

Амирул мўминин Умар ибн Абдулазиз раҳима-хуллоҳ

(ҳижрий 99-101- йиллар).

Унинг туғилиши, улғайиши ва тарбияси.

У буюк тобеин Умар ибн Абдулазиз ибн Марвон ибн Ҳакам ибн Аби Ос ибн Умайя. Унинг онаси умму Осим Лайло бинти Осим ибн Умар ибн Хаттоб разиаллоху анху.

Мисрдаги Ҳалавон шаҳрида 61- ҳижрийда туғилди, 63-ҳижрийда деб ҳам айтилади. Баъзи саҳобалардан ҳадислар ривоят қилган. Ундан тобеъинларнинг катталари ривоят қилган. У отаси Абдулазизнинг бағрида улғайди. Кейин уни шайхлардан таълим олиш учун Мадинага юборди. У Қуръонни ёшлигидаёқ ёд олганди. Илм ва тақвода катта мартабага эришган. Имом Ахмад у киши ҳақида шундай дейди: "Тобеъинлардан фақат Умар ибн Абдулазизнинг гапини ҳужжат деб биламан".

Мужоҳид айтади: "Биз Умарга таълим бергани келардик. Бироқ ундан таълим олмагунимизча қайтмас эдик".

Ҳижозга волий бўлиши ва у ердаги сийрати.

Отаси Абдулазиз вафот қилгандан сўнг амакиси Абдулмалик ^{раҳима-хуллоҳ} уни олиб, ўзининг болаларига қўшиб қўйди. Уни кўп фарзандларидан муқаддам қиларди. Қизи Фотимага уйлантириб ҳам қўйган. Сўнг уни Мадинага волий қилган. Валид ибн Абдулмалик ^{раҳима-хуллоҳ} халифаликка ўтирган пайтда уни Ҳижознинг ҳаммасига (89-йилдан 93-йилгача) волий қилган. Бу даврда у одамларга чиройли муомала қилиб, адолат билан ҳукм юритар эди. Бирор муҳим ишни Мадина уламоларини жамлаб, улар билан маслаҳатлашмасдан ҳал қилмас эди. Саид ибн Мусаййибнинг сўзларидан чиқмасди.

Унинг мубоҳ зийнатларга, хушбўйликка ортиқча берилгани ва ғурур билан юриши камчилиги эди. Аҳнаф ибн Қайс "Комил инсон камчилиги санокли бўлган кимсадир. Зеро оз бўлгани учун ҳам саналади", деб айтган.

У амалга оширган бир (зулм) ҳодисаси бутун ҳаёти мобайнида хасрат надомат тоттирарди. У Валид ибн Абдулмаликнинг амри билан Хубайб ибн Абдуллоҳ ибн Зубайрни дарралашга буйруқ беради. Хубайб зарбанинг таъсиридан ўлади.

Мана шу ходиса Умар ибн Абдулазизнинг ҳаётида зоҳидлик, тақво ва Аллоҳ таолодан қаттиқ қўрқишга катта бурилиш ясайди. Қачон уни мақташадиган бўлса, у ^{раҳима-хуллоҳ} "Қандай (мени мақтайсизлар), ҳолбуки Хубайб йўлда турибдику" деган гапини такрорларди.

Халифалиги ва ундаги қилган ишлари.

Сулаймон ибн Абдулмалик ^{раҳима-хуллоҳ} ўзининг ишончли ва солеҳ вазири бўлган Ражо ибн Ҳайва билан ўзидан кейин кимни халифа қилишни маслаҳатлашди. Ражо унга Умар ибн Абдулазизни таклиф қилиб, "халифанинг одамларга солеҳ бир кишини волий қилиб қолдириши қабрида (маломат ва азобдан) сақлайди" деди. Сулаймон уни волий қилишга ва ундан кейин Язид ибн Абдулмаликни волий қилишга фармон ёздириб, унга муҳр босди ва Бани Умайядан мактуб асосида байъат беришларини талаб қилди. Улар байъат қилишди. Сулаймон ўлгандан сўнг Ражо уларга фармонни ўқиб берди. Улар аввалда уни инкор қилиб, ғазабланишди. Сўнг таслим бўлиб, рози бўлишди. Умар буни (яъни халифа бўлганини) эшитиб, аниқлагач "Инна' лилла'ҳи ва

инна' илайҳи ро'жиун¹⁰" деди. У буни мусибат билиб, Аллоҳнинг ҳузурида барча мусулмонлар ҳақида масъул бўлажагини ўйлаб, кўрққанидан оёғида туришга ҳам қодир бўлмай қолди. Сўнг одамларни йиғиб, уларга хутба қилди ва уни бу халифаликдан бўшатиб, ўрнига ўзлари рози бўладиган кимсани ихтиёр қилишларини талаб қилди. Одамлар бунга кўнмадилар ва у кишида қаттиқ туриб олдилар. У бу вазифадан қочиб қутилишнинг имкониятини топмагач, Аллоҳ таолодан ёрдам сўраб бу масъулиятни зиммасига олди. У ўзининг бу қисқа халифалигида буюк амалларни, катта ислоҳатларни амалга оширишга эришди. Жумладан:

а) Мусулмонларнинг байтул молини сақлаш.

Бу ишни у халифаликнинг ҳашаматли маркаби келтирилган пайтда унинг қимматбаҳо отлари ва улар устидаги зеби зийнатларидан бошлади. Уларга қараб турди ва (ҳайратдан) "Ма ша Аллоҳ. Ла ҳавла вала қуввата илла биллаҳ.¹¹ Менга ҳачиримни келтиринглар" деди. Бу маркаб

¹⁰ Бошга мусибат тушганда айтиладиган дуо, маъноси: "Албатта биз Аллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз У Зотга қайтгувчилармиз".

¹¹ Маъноси: "Аллоҳ хоҳлаган нарсасига (бўлур). Бор куч-қувват Ёлғиз Аллоҳ биландир"

(арава)ни сотишга буюрди. Уни сотиб пулини байтул молга топширди. Сўнг аёли Фотима бинти Абдулмаликни чақириб, у билан бирга ғарибона ҳаёт кечириши ёки ундан афзалроқ кишини ихтиёр этиб яшаши орасида ихтиёрли қилди. У ўз эри билан кўникиб яшашни танлади. Кейин ундан байтуллоҳдан ноҳақ олинган барча зеби-зийнат ва тақинчоқларидан воз кечишни талаб қилди. У улардан воз кечди. Умар уларни олиб байтулмолга топширди.

Шундан кейин ўзидаги барча ношаръий олинган молларни байтул молга ўтказди. Ўртак бўлиши учун бу ишни ўзидан бошлади. Сўнг Бани Умайяга юзланиб, байтулмолдан ёки одамлардан ноҳақ олган молларини аслий жойларига қайтарди ва бу молларни "адолатсизлик моллари" деб атади. Бани Умайя унинг яхши кўрган кишиларини ўртага восита қилишларига ҳам қарамади. Одамлар бу буюк амалларни кўришган пайтда улар орасида хурсандчилик, шодлик ёйилди. Унинг даврида одамлар кўп яхшиликларга гувоҳ бўлиб, зулмдан омонлик топдилар. Бундан кейин мусулмонларнинг байтул молини муҳофаза

қилди. Байтул молни фақат шаръий йўлларига ва муносиб жойларига сарф қилди. Яхшилик кўпайди. Одамлар бойиб, муҳтожлар йўқолди, ҳатто бир марта Африқия волийси закот оладиган одамни излаб топа олмаган. Умар одамларни Аллоҳнинг фазли билан беҳожат қилди.

б) Волийлар ва амирларнинг ҳолатларини ислоҳ қилиш

Бу буюк ишларининг иккинчиси. У волийлар ҳолатларини текшириб, ишларини ўрганиб чиқди ва уларни баъзиларини ишдан бўшатди, баъзиларига насиҳат қилди. Бўшаганларнинг ўрнига ҳаракатчан солеҳ кишиларни волий қилди. Одамлар улар билан адолат ва саодатда яшадилар. Буни кўриб кўпчилик кофирлар мусулмон бўлишди ва бу буюк адолатли динга муҳаббат қўйишди. Африқия ва Мағриб шаҳрининг волийси Исмоил ибн Убайдуллоҳ ибн Убай ал-Муҳожир Махзумий ^{раҳима-хуллоҳ} хушхулқ эди. Унинг вилоятида кўпчилик барбар¹²лар исломни қабул қилди. Жарроҳ ибн Абдуллоҳ ал-Хакамийни кофирлардан исломни қабул

¹² Шимолий Африка ғарбий қисмининг туб аҳолиси.

қилганларни "Сизлар жизя (солиқ)дан қочиби
исломга киргансизлар" деб, жизядан озод
қилмагани учун Хуросон волийлигидан бўшатди.
Бунинг оқибатида улар исломдан тўхталиб, ўз
динларида қолар эдилар. Умар <sup>рахима-
хуллоҳ</sup> унга мактуб
ёзиб: "Исломга кирган кишилардан жизья олма!
Аллоҳ сенинг фикрингни йироқ қилсин. Аллоҳ
Муҳаммад <sup>соллаллоҳу
алайҳи ва
саллам</sup> ни солиқ йиғувчи қилиб эмас,
балки ҳидоят қилувчи қилиб юборган" деди.
Унинг ўрнига Абдурахмон Нўайм ал-
Шуқайрийни волий қилди. Бу исломнинг
меҳригиё сиёсатининг натижасида Хуросон ва
бошқа ўлкалардаги кўплаб халқлар исломга
кирди. Аллоҳга ҳамдлар бўлсин!

в) Даъват ва тинчликнинг ёйилиши ва фатхлар.

Умарнинг холис исломий сиёсатининг ўзи
исломга катта даъват эди. Унинг тутган бу
сиёсати эс ҳушини йўқотиб, уни улуғ деб
ҳисоблаган кофирларга исломнинг хақиқати ва
буюклигини кўрсатиб берди. Оқибатда улар -
Барбар ва Хуросон аҳлидан содир бўлганидек-
ҳеч қандай қаршиликсиз исломга бўйсунган
ҳолда келишди.

Бу исломий сиёсат оқибатида тинчлик ёйилди, қўзғолон ва тартибсизликлар тўхтади. Қўзғолончилар сабаб қилиб кўрсатадиган ҳеч нарса қолмади. Халифа солеҳ, тақводор. Байтулмол сақланган. Волийлар солеҳ, адолатли. Унинг даврида ҳеч кимга бўйсунмайдиган хаворижлар ҳам улар билан мунозара ўтказиб, уларни қаноатлантиргандан кейин тинчиб қолишди. Одамлар унинг даврида тинчлик ва хотиржамлик сояси остида яшади.

Фатхларга келсак, Умар ^{раҳима-хуллоҳ} қўл остидаги шаҳарлар ҳолатини ислоҳ қилиб, у ерларда исломни маҳкам ўрнатгунгача бир муддат тўхтатиб туришни хоҳлаган эди. Катта қўшин билан Қустантинияни қамал қилиб турган Маслама ибн Абдулмаликка "қайтинглар" деб одам юборди ва уларга қўплаб озиқ овқат, от ва аравалар юборди. Зеро улар қамал узоқ давом этгани учун қийин ҳолатга тушиб қолганди. Туркларнинг Озарбайжонга бўлган ҳужумини сўндириб, исёнчиларни тугатди.

Агар Умар ^{раҳима-хуллоҳ} фатхларни бир муддат тўхтатган бўлса, бу даврда у одамларнинг қалбларини бу дин учун фатх қилди (очди) ва

исломнинг ёрқин ҳақиқатини кўрсатиб берган холис исломий сиёсати билан бахтиёр бўлган ҳолларида бу динга етаклади.

Унинг зоҳидлиги, тақвоси ва халқини ардоқлаши.

Умар ^{раҳима-хуллоҳ} халқини ардоловчи, уларга муҳаббатли ва шафқатли эди. Толиби илмларга етарли маош ажратди. Қамокхоналардаги ҳолатни ислоҳ қилди, маҳбусларга ойлик таъйин қилди. Уларни кишанлашдан, (жазо) ҳад ва таъзирдан бошқа ҳолатда озор беришдан қайтарди. Мусофирлар учун бепул дам олиш жойлари қурдирди. Ожиз ва муҳтожларни таъминлади. Мазлумларнинг шикояти билан ўзи танишиб чиқар эди. Унинг ажойиботларидан. Унга Самарқанд аҳли мусулмонлар уларнинг шаҳарларига хиёнаткорона киришганини шикоят қилишади. Улар билан мусулмонлар орасида ҳукм қилиш учун бир қози юборади. Қози Самарқанд аҳли фойдасига ҳукм қилади... Мусулмонларга Самарқандни ташлаб чиқиб кетишга буйруқ беради. Лекин Самарқанд аҳли бу ажойиб одилликдан лол қолишиб,

мусулмонлар уларни ташлаб кетишларини хоҳлашмади.

У бошлиқларига мактуб ёзди: "Мансабларга аҳли Куръондан бошқаларни тайинламанглар. Агар уларда эзгулик бўлмаса, бошқаларда эртақачон бўлмайди...".

Мусулмонларни азиз қилиб, мартабаларини кўтаришни яхши кўрарди. Шунинг учун волийларига "биронта кофир иззат маркабига минмасин, олимлар либосини киймасин ва уларга қурол билан юришга рухсат берилмасин" деб буйруқ берди.

У ^{раҳима-хуллоҳ} ўз нафси билан холи қолиб, нафсини ҳисоб-китоб қиларди. Камбағал, ожиз, мазлум мусулмонларни эслаб, улар ҳақида Аллоҳнинг ҳузурида сўралишидан кўрқиб йиғлар эди. Кўп намоз ўқиб, кўп рўза тутар, шу билан бирга кўп йиғлар ҳам эди. Бу билан ўзининг аёли Фотимадан ҳам машғул бўлиб қолар эди. У аёли шундай дер эди: "Қанийди, биз билан халифалик ўртасида машриқ ва мағрибча узоқлик бўлса эди. Аллоҳга қасамки халифаликка кирганимиздан бери хурсандчилик кўрмадик".

Умар ^{раҳима-хуллоҳ}нинг вафоти.

У <sup>раҳима-
хуллоҳ</sup> 101-ҳижрийда тақрибан 39 ёшларда тақрибан икки ярим йил ҳукм қилгандан кейин сил касаллиги билан вафот этди. Аллоҳ мағфират қилсин мусулмонлар ҳаққидан у кишини яхши ажр билан мукофотласин.

Ҳишом ибн Абдулмалик (105–129–ҳижрий йиллар)

Умар ^{раҳима-хуллоҳ} вафотидан кейин халифаликка Язид ибн Абдулмалик ўтирди. Унинг халифалиги ҳижрий 101-йилдан 105-йилгача тўрт йил давом этди. Унинг халифалиги акаси Сулаймон ^{раҳима-хуллоҳ}нинг аҳди билан бўлди. Унинг даврида фитналарга дуч келди. Уларнинг каттаси Язид ибн Муҳаллаб фитнаси эди. Укаси Маслама ибн Абдулмалик воситасида уни бартараф қилди. Айримлар уни ўйин-кулги, кўнгилхушлик ва чўриларни яхши кўриш билан айблаб, у ҳақида турли қиссалар тўқиб чиқаришган. Лекин ибн Касир ^{раҳима-хуллоҳ} айтадики: "Айримлар унга динида тухмат қилишган. Бу тўғри эмас. Ўша унинг ўғли Валид ибн Язид бўлган. Унинг хабари энди келади. Аммо бу ҳарқалай тузук бўлган".

У ^{раҳима-хуллоҳ} 105-ҳижрий йилда вафот этди.

Ҳишомнинг халифа бўлиши ва унинг давридаги умумий ҳолатлар.

Язид ибн Абдулмалик вафотидан кейин укаси Ҳишом халифа бўлди. У ^{раҳима-хуллоҳ} ўша пайтда ўттиз тўрт ёшларда эди. У ўзининг халифалик даврида

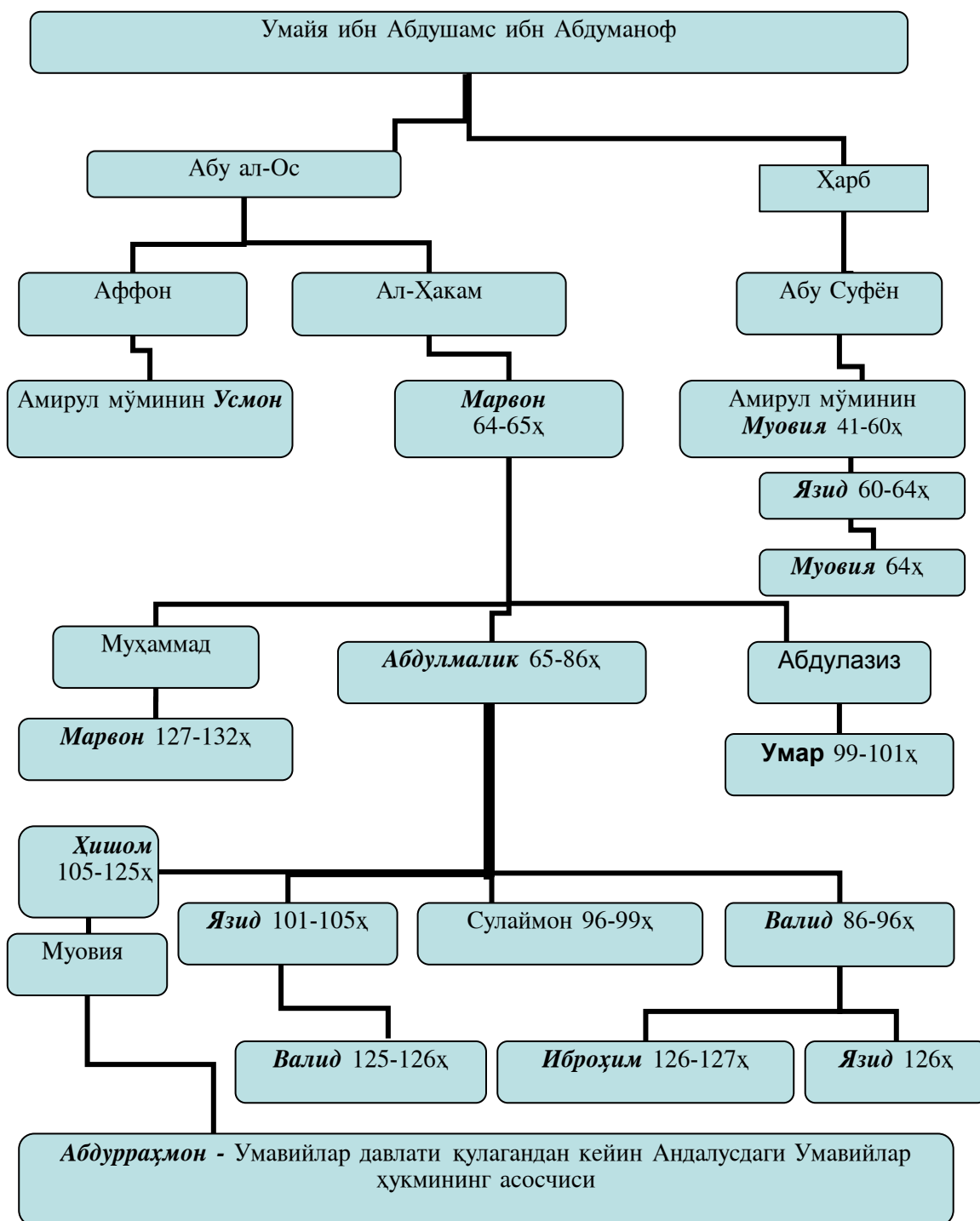
тўғри исломий дастур асосида юрди. Нафслар ором олиб, орзу умидлар гуллаб яшнади. Одамлар унинг қўлидан кўп яхшиликлар кўрдилар. У Аллоҳ йўлида жиҳод қилишни яхши кўрар эди. Шу боис ўғиллари хусусан Муовия ва Сулаймонни, укаси Маслама ибн Абдулмалик, амакисининг ўғли Марвон ибн Муҳаммадни Рум ерларидаги қўшинларга бошлиқ қилиб тайинлаган эди. Бани Умайя халифаларининг аксари шунингдек бўлишган. Бу уларнинг ҳасанотлари жумласидан саналади. Хишом Марвон ибн Ҳакам авлодидан биронтасига то ғазот қилмагунича тухфасини бермас эди. Айримлари ўзлари ғазотга чиқишса, баъзилари ўзининг ўрнига одам юборар эди.

Хишом ҳукмга ўтирганидан бошлаб ҳаётининг охиригача турли хатар ва фитналарга дуч келди. Шундай бўлсада, у кетма-кет эргашиб келаётган фитналар ва қаттиқ курашлар доирасида оёққа туришга қодир бўлди. Хаворижлар Ироқда исён қилдилар. Алавийлар Куфада Зайд ибн Али ибн Ҳусайн ибн Али бошчилигида фитна чиқаришди. Барбарлар Африканинг шимолида кўзғолон кўтаришди. Буларнинг ҳаммаси умматнинг

бирлиги парчалаб, орани бузадиган қабилалараро тарафкашлик руҳи билан тўлган муҳитда содир бўлаётган эди. Шундай бўлсада Ҳишом давлатни тадбир билан бошқарар экан, у ер - бу ерда аланга олган фитналарни бостирадди. Бу эса уни Аллоҳ йўлида жиҳод қилишдан ҳам тўсиб қўймади. Унинг даврида Қайсария, Армения ва улардан бошқа Рум ва Турк шаҳарлари фатх қилинди.

Ҳишом робиул охир ойида 125-ҳижрий санада вафот этди. Унинг хукми йигирма йил давом этди... Уни Аллоҳ ўз раҳмати билан сийласин.

*Бани Умайя халифаларининг насаб
структураси*

Бидъатчилар ҳамда уларнинг Умавий исломий давлатидаги фитналари.

Фитналар бузуқ фикрий йўналишлар сабабли юзага келганки, Ислом душманлари уларни ривожлантириб, фойдаланиб қолишган ҳамда

улар билан мусулмон давлат ичида турли исён ва уруш оловини ёқиб улгуришган. Буларнинг аҳамиятлиларидан:

1. Шиалар (рофизалар)

"Шиъа" калимасининг маъноси "шояъа" калимасидан олинган бўлиб, яхши кўрди, ёрдам берди деган маънони англатади. Улар Росулulloх ^{соллаллоху алайхи ва саллам}нинг аҳли байтларини яхши кўриб, уларга ёрдам беришларини даъво қилишади. Улар бу билан Али ^{разиаллоху анху} ва унинг авлодини қасд қилишиб, уларни "ўн икки имом" деб эътибор қилишади. Шунинг учун уларнинг энг катта фирқаси "Имомийя" ёки "Исно ашрийя" (Ўн иккилик) деб аталади. Лекин Аҳли сунна вал жамоа олимлари уларни "Рофиза" деб аташни афзал кўришади. Бу атаманинг келиб чиқиши тўғрисида қуйидагини воқеани келтиришади: улар Зайд ибн Али ибн Хусайн ^{разиаллоху анху}дан Абу Бакр ва Умар ҳақидаги фикрини сўрашганда, у бу иккаларини мақтаб, уларга раҳмат тилаб дуо қилади. Шунда улар ундан туриб кетишадида "Рофазнака" (яъни "сендан юз ўгирдик") дейишади. Шундан сўнг улар "Рофизалар" (юз ўгирувчилар) деб аталган. Зеро улар ботил

шубҳаларига эргашиб ҳақдан юз ўгиришганди. Рофиза мазҳабининг асли яҳудий Абдуллоҳ ибн Сабаънинг ҳаракати орқали юзага келган. Бу шахс бизга Усмон ^{разиаллоҳу анҳу}нинг охириги даврларидаги фитна ҳодисалари орқали таниш. Чунончи у ва унга эргашганлар фитна алангасини ёқишган эди. Бу алоқани Рофизалар эътиқоди билан сабаийялар эътиқоди орасидаги ошкор мувофиқлик исбот этади. Уларнинг эътиқодларидан энг аҳамиятлилари

- Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам}нинг саҳобаларини сўкиб, ҳақорат қилиш.
- "Қуръон тўлиқ бўлмай, бунинг устига ўзгартирилган" деган даъволари.
- Али ^{разиаллоҳу анҳу} ва унинг авлодларида ўта гулув кетиш. Уларнинг сўзларини ҳалол-ҳаром қиладиган ҳукм, деб қабул қилиш. Уларда Китобу суннатда бўлмаган билим бор, деб эътиқод қилиш. Аллоҳ сақласин!
- Улар ҳам сабаийялар каби Росулуллоҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} ўзидан кейинги халифаликни Алийга васият қилган, деб эътиқод қилишади. Пайғамбарлик илмидан ўзига хос нарсани мерос олган. Баъзи имомлар қиёматдан олдин ҳаётга қайтиб келади...

ва шунга ўхшаш нотўғри эътиқодларга эргашишади.

Шайхул ислом ибн Таймия ^{раҳима-хуллоҳ}: "Рофизанинг бошланиши зиндиқ Абдуллоҳ ибн Сабаъдан бошланган" дейди.

Бу каби бузуқ ақидалар уларнинг китобларида ва мўътабар усулларида мавжуд бўлиб, айрим имомлари кўплаб такрорлайди. Хумайний имомлари ҳақида айтган сўзларни ўқиб кўринг. У шундай дейди: "Бизнинг мазҳабимизнинг заруратларидан шуки, бизнинг имомларимиз учун муқарраб фаришталар ҳам, юборилган пайғамбарлар ҳам етолмайдиган мақомлар (даражалар) бор"¹³. Аллоҳ сақласин!

Яхудий ибн Сабаъ ва унинг ҳамтовоқлари Али ^{разиаллоҳу анҳу} билан бирга жанг қилиб, у кишига ёрдам берган баъзи содда ва ғофил кишилардан фойдаланишди. Улар ичида бу каби бузуқ эътиқод ва бидъатларни пуфлашдики, улар замонлар оша ўзининг заҳарли меваларини бериб келди. Бу яхудий ва унинг фирқасидан барча адашган фирқалар - Исмоилия, Дурзия, Нусайрия, Қаромита каби диндан чиқиб кетган

¹³ "Исломий ҳукумат" китоби, 52-бет.

Ботиния фирқалари ҳамда бошқа ғулув кетган фирқалар етишиб чикди. Булар ҳақида мазҳаблар ва адашган фирқаларни баҳс қилувчи тарихчилар хабар беришган.

Бу рофизалар ва уларга ўхшаганлар хулафои рошидинлар давридан бошлаб, ҳозирги кунгача мусулмонлар шаҳарларини қаерига борсалар ҳам, қайси замонида топилсалар ҳам фитна тарқатиш, тинчликни бузишга ва ўзлари учун бир давлат, ҳокимият тиклашга астойдил ҳаракат қилишган. Улар бу давлатлари орқали мажусийлар ўтини ўчирган, араб ярим оролидан яҳудий жамоаларини улоқтириб ташлаган, ҳар бир ўлкада нурини таратган мана бу буюк динни тугатиб, ўрнига ўзларининг ботилларини ёймоқчи бўлишган.

Эҳтимол, бу ўринда исломга адовати бўлган шарқшуносларнинг фикрлари билан таъсирланиб қолган янги тарих китобларининг айримларида кўп такрорланадиган бир шубҳага ишора қилиб ўтишимиз лозимдир. У ҳам бўлса, "Шиаликнинг асли баъзи саҳобалардан бошланган. Улар Алий Абу Бакр, Умар ва Усмон разиаллоху анху лардан олдин халифа бўлиши керак эди, деб айтишган" деган

гап. Улар бунинг мисолида Жобир ибн Абдуллоҳ, Абу Зар, Хузайфа ибн Яман, Ҳассон ибн Собит, Салмон Форсий *разиаллоҳу анҳу* ларнинг номларини зикр қилишади.

Бу шубҳани халифаликда Абу Бакр ва Умар *разиаллоҳу анҳу* ларни Алий *разиаллоҳу анҳу* дан муқаддам қилишга бўлган ижмоълари бекор қилади. Бундан ташқари Алий *разиаллоҳу анҳу* нинг ўзи ҳам бу икковидан уни муқаддам қилган кишига ғазаб қиларди. Имом ибн Ҳажар қуйидаги ривоятни келтиради:

"Алий *разиаллоҳу анҳу* га "айрим одамлар сизни Абу Бакр ва Умардан афзал дейишяпти" дейилганда, у киши туриб хутба қилди, сўнг "огоҳ бўлинглар, менга биронта одамдан мени иккаларидан афзал деяётгани етиб қолса, ундай кимсани тухмат ҳадди билан дарралайман"¹⁴. Шайхул ислом ибн Таймия *раҳима-хуллоҳ*: "Бу Алий *разиаллоҳу анҳу* дан яхши санадлар билан ривоят қилинган" деган.

Имом Бухорий Муҳаммад ибн Алий ибн Толиб *раҳима-хуллоҳ* дан ривоят қилади:

"Отамдан "Росулуллоҳ *соллаллоҳу алайҳи ва саллам* дан кейин одамларнинг яхшиси ким?" деб сўрадим. У "Абу

¹⁴ "Лисо нул мийзон" китоби, 3-жилд, 290-бет

Бакр" деди. Мен "Ундан кейин ким?" деб сўраган эдим, у "Умар" деб жавоб қилди...".

Ислом тарихи душманлар киритган бу каби шубҳалар билан тўла. Бу ўринда бизга муҳим нарса – улар Умавий исломий давлати даврида амалга оширишган фитналар ёки юзага келтиришиб, фойдаланиб қолишган сиёсий ҳаракатлар. Улардан:

1. Ҳажар ибн Адий ^{разиаллоҳу анҳу}нинг ўлдирилиши

Улар Муовия ^{разиаллоҳу анҳу}га қарши ташвиқот ва иғвогарлик қилиш учун бунга тайёргарлик кўришган эди. Улар кейинчалик бундан фойдаланиб, Муовиянинг обрўсизлантиришди ва бу ҳодисага ёлғонлар тўқишди: "Муовия томонидан қўйилган волийлар минбарларида туриб Алий ^{разиаллоҳу анҳу}ни лаънатлашарди. Бу Ҳажар ибн Адий ^{разиаллоҳу анҳу} бошчилигидаги (рофизалар) кўзғолонига сабаб бўлди...".

Асли воқеа қандай бўлган эди.

Ибн Жарир Тобарий ^{раҳима-хуллоҳ} тарих ривоятида маққбул бўлган санад билан Муҳаммад ибн Сийрин ^{раҳима-хуллоҳ} дан ривоят қилади:

"Куфанинг волийси Зиёд ибн Абийҳ жума куни туриб, узоқ хутба қилди ва намозни кечиктириб

юборди. Хажар ибн Адий ^{разиллоху}_{анху} унга "Намоз" деди. У хутбасида давом этаверди. Уяна "Намоз" деди. У эса хутбасида давом этарди. Хажар намознинг вақти ўтиб кетишидан кўрқиб, кўлини силтадида, намозга турди. Одамлар ҳам у билан турди. Зиёд бу ҳолатни кўргач, тушиб одамлар билан намоз ўқиди. Намоздан бўшагач, бу ҳодиса тўғрисида Муовияга мактуб ёзди. Гапни кўпайтириб, унинг иши ва хатари буюклигини бўрттириб ёзди. Бинобарин Хажар Алий ^{разиллоху}_{анху}га эргашувчиларнинг каттаси бўлиб, у билан кўпчилик таъсирланарди. Мактуб Муовияга етиб келгач, уни ўқиб, портлашга келиб қолган ҳамда сабаий ва бошқа душманлар фойдаланиб қоладиган, оқибатда -аввалда бўлиб ўтганидек- мусулмонлардан кўпчилигининг ўлимига сабаб бўладиган фитнанинг олдини олишни ўйлади. Қаттиқ ғазабланиб, Хажар ва унинг шерикларини олиб келишни бурди. Бироз шошқалоқлик қилди. Фитнанинг олдини олиб, бошдаёқ бартараф қилишни ўйлаб, уларни ўлимга ҳукм қилди ва ҳукмни Дамашқнинг ташқарисида ижро қилишни буюрди. Бир оздан кейин ўйлаб кўриб, ҳалимлиги тутиб кетди ва шошқалоқлик

қилганини англаб, жаллодга одам юборди. У уларни кечиришга ёки жазони қамокқа алмаштиришга қарор қилган эди. Аллоҳнинг қазоси жорий бўлди. Юборган одами кечикиб борди. Муовия қилган ишидан қаттиқ пушаймон бўлди. У бу воқеани эслаб, ушбу сўзларини такрорларди: "Эй Хажар, сени эслар куним узун".

Рофизалар ва улардан бошқалар бу ходисадан турли фитналар кўзгашда фойдаланишган.

2. Уларнинг Хусайн ^{разиаллоху}_{анху} ни чақириб, ёрдамсиз қўйишлари ҳамда қатл қилиниш фитнаси.

Фитначилар Хажар ибн Адий ^{разиаллоху}_{анху} ўлдирилиш ходисасидан фойдаланиб қолишди. Улар Язид ибн Муовияга қарши исён кўтаришди. Бу улар Хусайн ^{разиаллоху}_{анху} ни байъат қилиб, унинг бошчилигида давлатга қарши чиқиш мақсадида чақиришди. Сўнг уни ёрдамсиз ташлаб қўйишди ва бунинг натижасида у киши қатл қилинди. Бу ҳақида Язид ибн Муовиянинг халифалигида гапириб ўтган эдик.

Яна уларнинг фитналаридан Ироқда юзага келган "Таввобун" (тавба қилувчилар) исёни. Бу

фитна 65-йили Куфада кўзгалди. Уларнинг бу ном билан номланишининг сабаби улар Хусайн ^{разиаллоху анху}га нисбатан лоқайдлик қилишганига тавба қилишиб, пушаймон бўлишди ва Умавийлар давлатини тўлиқ бартараф қилиш учун молларию жонларини сарф этишга қасам ичишди. Сўнг одамларни Хусайннинг ўчини олишга даъват қилишди, ўлимини куйлашиб марсиялар тўқишди... Мусулмонлар бу "тавбачилар" орқасидан қаттиқ қийинчилик ва машаққатларга йўлиқишди.

Ундан кейин Ироқда пайғамбарликни даъво қилиб чиққан каззоб Мухтор ибн Убайд Сақафий ҳаракатида шаклланган фитна юзага келди. Бу фитна ҳам аввалгиси каби Хусайннинг қотилларидан ўч олиш ниқоби остида кўтарилди. Бу ҳаракат ўз сафига кўпчилик тортди ва баъзи мақсадларини рўёбга чиқара олди. Хусайннинг қотилларининг кўпчилиги фитначилар билан бўлган жангда ўлиб кетди. Улар орасида қатл ҳодисасига бош бўлган Убайдуллоҳ ибн Зиёд ва Умар ибн Саъд ибн Аби Ваққослар ҳам ўлиб кетди. Лекин бу фитна ўзининг асосий мақсади сабаъчи Мухтор сир тутган ҳокимиятни эгаллаб,

уни ўзиники қилиб олишни амалга ошира олмади. Бу фитна 67-йилда Мухторнинг Мусъаб ибн Зубайр ^{раҳима-хуллоҳ}нинг қўлида ҳалок бўлиши билан барҳам топди.

Сўнг Рофизалар 121-йили Зайд ибн Алий Зайнул обидийн ибн Ҳусайн ибн Алий ^{раҳима-хуллоҳ}ни қўллаб қувватлаш ниқоби остида янги фитнани алангалатишди. Бу ҳам Ироқда кўтарилиб, ўзи билан бирга қаттиқ жанглар, оғир ҳолатларни олиб келди ва кўп ўтмай Зайднинг қатл қилиниши билан тугади.

Бу фитналар соҳибларининг қатл этилиши билан тўхтаб қолмай, балки янги-янги кўринишларида юзага келаверди. Бунинг оқибатида мусулмонлар ҳар бир асрда кўплаб мусибатлар ва нотинчликларни бошдан кечирдилар.

2. Хаворижлар

Хаворижлар аввалда Али ^{разиаллоҳу анҳу}га тарафдор ва ёрдамчи бўлиб, кейинчалик қарши чиққан тоифадир. Алийга қарши чиқишларининг сабаби ҳакам сайлашни қабул қилиб, лозим тутгани бўлди. Улар ундан ўзларининг фикрларига юришини талаб қилишгач, кўнмади. У қандай

қилиб ҳаққа зид бўлган ҳойи ҳаваслар орқасидан эргашиб юришга рози бўлсин?!

Уларнинг халифалик тўғрисидаги шубҳалари қуйидаги асосларга асосланар эди:

Халифа мусулмонларнинг эркин танлови билан бўлиши лозим. Агар у таъйин этилса, ундан воз кечиши ёки ҳакам сайлашни қабул қилиши мумкин эмас. Шунингдек у –уларнинг назарида– Қурайшдан бўлиши ҳам шарт эмас. Бошқалардан бўлса ҳам -гарчи ҳабаший қул бўлса ҳам, қонуний бўлаверади. Агар халифанинг сайланиши тамомига етса, у мусулмонларнинг бошлиғига айланиб, тўлиқ суратда Аллоҳ буюрган нарсаларга бўйсунуши керак. Акс ҳолда уни четлатиш ва унга қарши чиқиш вожиб бўлади.

Хаворижлар бу шубҳани Муовия ва ундан олдинги халифаларга қўллашган. Абу Бакр ва Умар *разиаллоҳу анҳу* ларнинг халифалигини қабул қилишди. Шунингдек Усмон *разиаллоҳу анҳу* нинг халифалигини аввалги йилларини эътироф қилишди. Улар даъво қилишича – унинг ҳукмронлиги заифлашиб, давлатни бошқаришдан ожиз бўлиб қолгач, уни четлатиш вожиб бўлди. Алий *разиаллоҳу анҳу* нинг ҳакам

сайлашдан олдинги халифалигини қонуний деб, ундан кейинги даврдаги халифалигини эътироф этишмади. Муовия ^{разиаллоҳу анҳу}нинг халифалигини эса ҳамма даврларида қабул қилишмаган. Улар халифалигини эътироф этишмаган шахсларни кофирга чиқаришди. Шунинг учун биз уларни Алий билан Муовияни кофирга чиқаришган ва уларга қарши чиқиб, жанг қилиш вожиб бўладиган "золим подшолар" деб ҳисоблашган ҳолда топамиз. Улар ҳақни фақат ўзларига чегаралаб олиб, қолганларни ҳеч нарса ўрнида кўришмайди. Шунинг учун улар асос (мабдаа)ларига муҳолиф бўлган мусулмонларни кофирга чиқаришган. Балки улар мушрикларни бундай мусулмонлардан яхшироқ ҳолатда деб ўйлашар эди. Муътазилаларнинг боши бўлган Восил ибн Атодан ривоят қилинадики, у кунларнинг бирида уларнинг қўлига тушиб қолади-да, ўзини паноҳ изловчи мушрик қилиб кўрсатади. У бу уларнинг мабдааларига муҳолиф мусулмон эканини билишларидан кўра кўпроқ уни уларнинг ёмонлигидан сақлаб қолади деб ўйлаган. Восил кутган нарса тўғри чиқиб, бундай

ҳийла билан уларнинг ёмонлигидан қутулиб қолган.

Уларнинг қалбига ўрнашиб олган бундай эътиқодий залолат туфайли улар улкан сиёсий ҳаракатлар, кучли фитналар уюштириб, катта қурбонфликлар беришди. Уларнинг Умавий исломий давлатга қарши курашлари узлуксиз давом этиб турди. Бир муддат тинчиб қолиши билан яна янгидан бошланар эди. Биз қуйида бу фитналарнинг энг муҳимлари ҳақида қисқача гапириб ўтмоқчимизки, бу билан юқоридаги гапларимизнинг тасдиқи ўлароқ бу фитналар оқибатида юзага келган зарар ва натижаларнинг айримларига воқиф бўламиз.

Муовия ибн Аби Суфён разиаллоҳу анҳу даврида Хаворижлар бир неча бор исён кўтаришди. Муовия бу фитналарни сўндириб, бартараф қилиб ташлаш учун катта куч сарфлади. У уларга вақти-вақти билан кучли зарбалар йўналтириб турганига қарамасдан, улар унга кўплаб қийинчилик ва машаққатлар туғдиришди. Уларнинг кетма-кет ҳаракатлари унга тинчлик бермай давом этди. Бу ҳаракат ва кўзғолонлар ниҳоясига етмай, унинг ҳаёти тугаб кетди. Зеро

фитначи ва ғаразгўй кимсалар бу ҳаракатлар сўнган ёки сусайиб қолган сайин яна пуфлаб алангалатишарди.

Язид ибн Муовия келиб, отасидан кейин халифаликка ўтиргач, Абдуллоҳ ибн Зубайр ^{разиаллоҳу анҳу} Маккада ўзига байъат қилишга чақира бошлади. Язид у киши билан жанг қилишга қўшин юборган пайтда хаворижлар Абдуллоҳ ибн Зубайр ^{разиаллоҳу анҳу} га ёрдам беришга ва аскарларига қўшилиб кетишга шошилишди. Зеро унинг ғалаба қилишида Язид ибн Муовиянинг мағлубияти бўлади. Язид эса улар учун душманнинг ўғли душман эди. Дарҳақиқат улар Абдуллоҳ ибн Зубайр ^{разиаллоҳу анҳу} нинг қўинига қўшилиб жанг қилишдию бироқ тезда ўзларига келишиб, бир-бирларига : "Сизлар тўғри иш қилмадинглар... Сизлар ҳолатини яхши билмаган одам билан бирга жанг қиляпсизлар. Эҳтимол у сизларнинг фикрингизда эмасдир" деб айтишди. Сўнг Хаворижлар ибн Зубайрдан Усмон ва Алий ҳамда улар амалга оширган ишлари ҳақидаги фикрини сўраб билишга келишишди. Улар ундан сўраб, уни ўзларининг Усмон ва Алий ҳақидаги фикрларига мувофиқ келмаётганини кўришгач,

уни тарк этишга қарор қилишди. Маккадан чиқиб иккига бўлинишди. Бир гуруҳ Нофеъ ибн Азрақ бошчилигида Басрага, иккинчи гуруҳ Абу Толут бошчилигида Ямомага қараб йўл олди.

Нофеъ ибн Азрақнинг тобелари Исломий давлатга қарши исёнлар кўтаришди. Бу исёнлар унинг ўлими билан барҳам топди. Сўнг Хаворижлар ўзларига шижоатда тенги йўқ Қатарий ибн Фужоани бошлиқ қилиб сайлашди... Ундан кейин Шабиб ибн Язид Шайбоний келиб, Умавийлар давлатига қаттиқ хавф хатар солди. Улар Куфага Ҳажжож Сақафий волий бўлиб турган даврда бостириб кириб, аҳолини қиличдан ўтказди. Лекин Ҳажжожнинг қўшини охирида голиб келиб, уларни "Аҳвоз" деган ерга чекинтирди. Ўша ерда Шабибнинг оти тойилиб, уни дарёга қулатиб юборди ва унда ғарқ бўлди. Унинг шериклари тарқалиб кетди. Бу воқеа 77-йили бўлди.

Шабиб қўзғаган фитна Хаворижларнинг сўнгги фитнаси бўлмай, улар бундан кейин ҳам Умавийлар давлатининг охиригача кетма-кет исёнлар кўтаришган. Бу исёнлар Умавий давлатининг қувватини заифлаштириб, борлигини

емирган сабабларнинг энг муҳимларидан бўлди... Шубҳасизки, жоҳил ва ғофил кишиларнинг ҳиссиётларини қўзғатиш орқали турли фитналар уюштиришда қоронғуликда яширин турган ислом душманларининг асосий роли бор.

Ямомадаги Хаворижлар давлати.

Энди Хаворижларнинг иккинчи гуруҳига қайтайлик. У Абу Толут Сорим ибн Матар Мозиний бошчилигида Нажддаги Ямома қишлоғига қараб йўл олган эди. Бу гуруҳнинг иши юришиб, давлат тузишга ҳам эришди. Бу давлат бир неча йил умр ҳам кўрди. Биз уни ҳақиқатан "Ямомадаги Хаворижлар давлати" ёки "Нажддаги Хаворижлар давлати" деб номласак бўлаверади.

Бу Хаворижлар Абу Толут бошчилигида Ямомага қараб жўнагандан кейин 64-йилда у ерни ҳеч қандай қийинчиликсиз эгаллашди. Сўнг қўшни шаҳарларнинг ҳисобига кенгайишни хоҳлаб қолишди ва уларга ҳужум қилишиб, ўз нуфузлари остига киргизишди. Улардан кўп ўлжаларни қўлга киритишди.

Сўнг кеч қанча ўтмай, 66-йилда Абу Толутни четлатишиб, ўрнига Бакр ибн Воил қабиласилик

Нажда ибн Омир Ҳанафийга байъат беришди. Унинг ёши ўттизга бормаган бўлсада, нодир қобилият ва заковат соҳиби, ўзларининг бузуқ қоидалари асосида диний илмларни яхши эгаллаган бўлиши билан бирга шижоат, яхши тадбир ва узоқни кўра билиш хислатлари билан ажралиб турарди. Шунинг учун ҳам у атрофига кўп одам тўплай олди. Тобелари кўпайиб, орзу истаклари кучайиб кетди ва қўшни қабилаларни бўйсундиришга ҳаракат қила бошлади...

У Бани Каъб қабилаларини бўйсундириб, 67-йилда Баҳрайнга қараб юрди. Баъзи қабилалар у билан сулҳ тузишди. Лекин Абдулқайс қабиласи унга қаршилик кўрсатди. Улар ўртасида Қатиф деган жойда қаттиқ жанг бўлди. Абдулқайс қабиласи Хаворижлардан ўта қаттиқ мағлубиятга учради. Бу жангда улардан кўпчилиги ўлиб, яна кўпчилига асирга тушди.

Сўнг Нажда бошқа бир қўшинни Баҳрайн билан Аммон ўртасидаги соҳилларда жойлашган Хат қишлоқларига юборди. Қўшин бу қишлоқларни эгаллаб, бўйсундиришга қодир бўлди. Шундан кейин Хаворижларнинг нуфузи Баҳрайн бўйлаб чўзилди. Улар баъзи

қишлоқларга ҳужум қилиб, садақалар тўплашди. Тамим ва Омир водийларини эгаллашди.

Араб ярим оролининг шарқий соҳилларидаги бундай кенгайишдан кейин Нажда ибн Омир ўз нуфузини жануб ва ғарбга қараб узайтиришни хоҳлаб қолди. У 68-йилнинг бошларида Яманга қараб юрди ва одамларнинг қалбларига қўрқув солди. Санъони осонлик билан қўлга киритди. Сўнг тобеларидан бири Абу Фудайкни Хазрамавтга юборди. У ерлик аҳолидан садақалар йиғиб келди. Шундан кейин у Араб оролини айланиб кеза бошлади. Қадами етган жойлардаги аҳолининг қалбларига қўрқув соларди.

Сўнг нуфузи ва ҳукмронлиги етиб борган минтақалардан кўнгли тўлиб, хурсанд ҳолда яна Баҳрайнга қайтиб келди. Араб оролининг ҳаммасини эгаллаш орзуси унинг бутун вужудини қамраб ола бошлади. Ўша вақтлаги вазият бу орзунинг рўёбга чиқариш учун қулай эди. Бир томонда Абдуллоҳ ибн Зубайр ^{разиаллоҳу анҳу}нинг нуфузи қисқариб, Хижоздаги ҳукмронлиги ҳам заифлашиб қолган бўлса, бошқа бир томонда Умавийларнинг Абдуллоҳ ибн Зубайр ва бошқалар билан олиб борган жанглари ҳолдан

тойдирган эди. Лекин Хаворижларга Аллоҳнинг уқубати келиб, ўзларининг ичидан фитна чиқди. Нажданинг билан тобелари орасида ихтилоф чиқиб, ажрала бошлашди ва қалблари унга тескари бўлиб қолди. Унга қарши мабдаа (асос)ларидан ташқари бўлган ишларни кўзгашиди. Жумладан:

- У арзимаган ҳужжатни баҳона қилиб, ароқ ичган кишига ҳад қоим қилишга эътиборсиз бўлди.
- У молларни бойлар ўртасидагина тақсимлаб, камбағал ва муҳтожларни маҳрум қилди.

Бу ва бунга ўхшаш туҳматлар Наждани ўраб, гирибонидан тута бошлади. У асҳобларининг олдида барча хатоларидан тавба қилишини эълон қилди. Лекин асҳоблари унга ишонмай ўрнига бошқа бир бошлиқни ихтиёр қилишга мажбур этишди. У уларга дўсти Абу Фудайк Абдуллох ибн Саврни ихтиёр қилди. Бироқ Абу Фудайк Хаворижларнинг ишига бош бўлганига кўп ўтмай дўсти Нажла ибн Омирга хиёнат қилиб, уни ўлдиришга буюрди. Бу 71-йили бўлиб ўтди.

Шундан кейин ҳолатлар ва шароитлар ўзгариб кетди. Лекин бу Хаворижларнинг фойдасига

бўлмади. 73-йили Абдуллоҳ ибн Зубайр ^{разиаллоху анху}нинг қатл қилинишидан кейин Умавийларнинг нуфузи кенгайиб, ҳукмронлиги кучайди. Улар ҳамма жойдаги Хаворижларга қарши жанг қилиш имкониятига эга бўлишди.

Халифа Абдулмалик ибн Марвон Умар ибн Абдуллоҳ ибн Муаммар бошчилигида Баҳраинга катта қўшин юборди. Бу қўшин қаттиқ жанглардан кейин Хаворижларни тор-мор қилиб, давлатини йўқ қилишга эришди. Улардан олти мингдан зиёдроғини ўлдириб, қолган озчилик қисмини асир олди.

Шундай қилиб Ямомадаги Хаворижлар давлати кулаб, Исломий давлат борлиғига хавф солиб турган улкан хатардан қутулди. Аллоҳга ҳамд бўлсин!

Бу – Рофиза (шиа) ва Хаворижларнинг орқаларида яшириниб турган душманларнинг ундови билан Умавийлар даври мобайнида амалга оширилган сиёсий ҳамда мазҳабий фитналарнинг қисқача баёни... Бу Рофиза ва Хаворижлар Умавийлар давлатига катта зарарлар келтиришди, уни заифлаштириб, охири тугаб битишига асосий сабаблардан бўлишди. Шунингдек улар мусулмон

умматини кўрқитиб, ноҳақ қонларини тўқишди, тинчлик ва хотиржамликка раҳна солишди.

Умавийлар давлатининг қулаши сабаблари

Кириш: Бани Умайяга нисбатан адолат

Бани Умайя тарихини ёзилиши Бани Аббос даврида бўлиб, бу даврларда уларнинг душманлари шубҳа ёки тоқ ҳодисалар, баъзан очиқ ёлғонларга суянишиб, улар ҳақида ёлғон ривоятлар, тўқима хабарлар, ғайри оддий муболағалар тарқатишган эди. Албатта бу ҳолатлар улар тарихини кўп ўринларда холисона ёзилишидан тўсиб қўйган. Улар ҳақида айтилган ноҳақ тухматларни қуйидаги нуқталарда чегаралаш мумкин:

1. Уларнинг жоҳилият даври ва унда исломга қилган қаршиликларини ёритиб, мусулмон бўлганларидан кейинги хизматларидан кўзни юмиш.

2. Уларнинг даврида содир бўлган бахтсизликларни ёритиш ва уларни бўрттириб, атрофида ёлғон-яшиқлар тўқиш.

3. Заифлик, хато ва камчиликларни ёритиб, кўп яхшилик томонларини эътиборсиз қолдириш.

4. Хукм муддати қисқа бўлган ёки заифлик ва баъзи тойилиш билан танилган халифалар ҳақида турли ёлғон, миш-миш гаплар тарқатиб, такрорлайвериш.

5. Бани Умайяга ҳамаср бўлиб яшаган душманларининг сўзларини суяниладиган ҳужжатлар ўрнида эътибор қилиш.

6. Шеърий ва насрий адабиётдаги баъзи бузук кўринишларидан ўша асрнинг фасодлигини баён қилиш учун фойдаланиш.

7. Улар ҳақида ахлоқсизликлар тўқиб, тарқатиш.

Биз Бани Умайянинг даври рошидийнлар давридек соғлом бўлган деб ҳам, шу вақтнинг ўзида баъзи тарих китоблари тасвирлагандек, фасоду зулмида жоҳилият каби бўлган деб ҳам айтмаймиз. Балки у рошидийнлар давридагидан кўра озроқ тойилган ва ҳақдан оғиш бурчаклари замон ўтиши билан аста-секин ёйила бошлаган давр бўлди. Аммо Исломий жамият рошидинлар давридагидек бўлиб давом этган. Гарчи фатхларнинг кўплиги сабабли мол-дунё, асирларнинг кўплиги билан бироз таъсирланган ва улар орасида фаровон ҳаёт ҳукмрон бўлган

бўлсада, бироқ улар жиҳод чақириғини эшитган пайтларида ижобат қилишар, бу дабдаба ҳаётни Аллоҳ йўлида жиҳод қилиш учун тарк этишар эди. Бундай руҳият билан Аллоҳнинг ерида бопоён минтақаларни фатх қилдилар.

Модернист¹⁵ тарихчилар кўп такрорлайдиган "Исломий жамият ўша пайтларда сиёсий гуруҳ ва жамоаларга бўлиниб кетган эди" деган сўзлари ҳам ҳеч қандай асл-асосга эга бўлмай, шунчаки бир хаёлий тасаввур бўлган. Рофиза ва Хаворижлар тўғрисида келтирилган воқеалар, айтиб ўтилган гаплар бирдамлик руҳи ҳукмрон бўлиб, бир-бирига жипслашган мусулмон жамиятида камёбликни, Аҳли сунна вал жамоа эътиқодида юривчи ғолиб жамиятга нисбатан жуда озчиликни ташкил қилади.

Ана у душманлар Бани Умайянинг санокли айбларига эътиборларини қаратиб, улар атрофида сон-саноксиз уйдирмалар тўқишганда, уларнинг фазилатлари ва олийжаноб амалларидан кўз юмишган. Қуйида биз уларнинг бу фазилат ва олийжаноб амалларининг хулосасини келтириб ўтмоқчимиз:

¹⁵ Замонга мослаштирувчи

1. Айтиб ўтганимиздек, Бани Умайя халифаларининг аксари солеҳ ва тўғри йўлда бўлиб, айримлари саҳоба, тобеинлардан иборат эди.

2. Улар саҳоба ва тобеинларнинг аҳли илм, аҳли фазлларини волийлик, қўмондонлик вазифаларига муқаддам қилишлари. Жумладан: Амр ибн Ос ва ўғли Абдуллоҳ, Буср ибн Артоҳ, Нўмон ибн Башир, Абдурраҳмон ибн Холид ибн Валид ҳамда булардан бошқа солеҳ қўмондонлар, ҳадис ровийлари, ҳалол поклиги билан машҳур кишилар.

3. Қозиликнинг мустақиллиги, қозиларнинг азизлиги, ҳукмларнинг истисносиз ҳаммага баробар бўлиши, унда ҳоким ҳам, халқ ҳам тенг.

4. Исломни ёйиш учун кенг фатхлари ва ўшанга қаттиқ интилишлари. Улар жиҳодни яхши кўрганларидан мужоҳид ва қўмондонларни ўзларини жўнатиш билан кифояланмай, Аллоҳ йўлида жиҳод қилишлари учун ўғиллари, ака-укаларини ҳам юборишарди.

5. Шаҳарларни ислоҳ қилиш, яроқсиз ерларга ишлов бериш, каналлар қазиб, дарёлар оқизиш, одамларга яшаш шароитларини яхшилаб,

қулайликлар яратиб бериш, муассаса ва масжидлар қуриб, илмга қизиқтириш. Булар ҳақида "Маданий қисми" да -иншо Аллоҳ-муфассал гапириб ўтамыз.

Ундай бўлса, нима учун уларнинг давлати қулаб, азизлиги битди?

Жавоб: Яхшиликлар, пок амалларнинг мавжуд бўлиши айбу нуқсонлардан поклигини билдирмайди. Бани Умайянинг йиллар мобайнида давлати ва ҳукмронлигининг қўлдан кетиши учун етарли хато, камчиликлари бор эди. Аллоҳ таолонинг қонунлари ҳамда белгилаб қўйилган қадарларидан шуки, у зот бир қавмдаги мавжуд ҳолат яхшиликми ёки ёмонликми, уни аввало ўзлари ўзгартирмагунича ўзгартирмайди: *"Аниқки, то бирон қавм ўзларини ўзгартирмагунларича Аллоҳ уларнинг аҳволини ўзгартирмас"*. (Раъд сураси, 11-оят)

Эҳтимол хато ва камчиликлари қуйидагилардир:

1. Баъзи ҳолларда мусулмонларга нисбатан уларнинг ўзлари ёки волийлари томонидан содир бўлган зулмлар. Улар бу зулмлардан ё диний ва ё дунёвий манфаат учун кўз юмишган. Масалан,

ибн Зиёд томонидан Хусайн *разиаллоҳу анҳу* га нисбатан, Хажжож томонидан кўпчилик мусулмонларга нисбатан содир этилган зулмлар. Маълумки, мазлум билан Аллоҳ таоло орасида парда йўқ.

2. Баъзи исёнларни бостиришда — қарши чиқувчиларнинг ижтиҳоди ёки улар билан баъзи ҳақ бўлиши билан бирга — ҳаддан ташқари шафқатсизлик қилиниб, улар орасида қатл ва қаттиқ жазолашни узоқ муддат давом эттириш. Бу шафқатсизликлар баъзи ҳолларда халифанинг изнисиз айрим қўмондон ёки амирларнинг ўзбошимчалиги билан содир этилган бўлса ҳам, исёнчилар ва бошқаларда давлатга нисбатан нафрат, адоват кўзгаган. Чунончи бундай ҳолат Хусайн *разиаллоҳу анҳу* нинг исёни, Мадина аҳлининг фитнаси ҳамда ибн Зубайр *разиаллоҳу анҳу* билан бўлган жангларда кузатилган.

3. Хулафои рошидинларнинг ҳукми олдида Бани Умайянинг ҳукмида одамлар аниқ сезишган ўзгариш. Зеро рошидинлар даври "шўро" (маслаҳат кенгаши), халққа яқинлик, байтулмолни асраш, халифа ва амирларни иқтидорли кимсалардан сайлаш каби хислатлари билан ажралиб турар эди. Бу ўзгариш кўпчилик

одамларнинг нафсида Бани Умайяга нисбатан баъзи шубҳа ва нафратни пайдо қилиб қўйди. Бу ҳолатдан давлат душманлари фитна ва урушлар қўзғаб, давлатни ағдариш йўлида фойдаланишди.

4. Бани Умайя орасида охирги даврларида юзага чиққан кескин ихтилофлар, ҳокимият учун курашлар. Бунинг оқибатида уларнинг таянчи - Шом аҳли Бани Умайянинг баъзилари билан баъзиларига қарши гуруҳ-гуруҳ бўлиб бўлиниб кетди. Қонлари тўкилиб, қалблари бир-бирига тескари бўлиб қолди. Бу Валид ибн Язид билан Марвон ибн Муҳаммад даврларидаги қонли тўқнашувларда юз берди. Ишлари орқага кетиб, куч-қудратларини йўқотишди. Бани Аббос уларнинг давлатию шон-шуҳратини мерос қилиб олди. Бу каби ҳолат Аллоҳ таолонинг қуйидаги ояти остига дохил бўлади: ***"Ва Аллоҳ ҳамда Унинг Пайгамбарига итоат қилингиз ва (ўзаро) талашиб тортишмангизки, у ҳолда сустлашиб, куч-қувватингиз кетур. Сабр-тоқат қилингиз! Албатта Аллоҳ сабр қилгувчилар билан биргадир"*** (Анфол сураси, 46-оят).

5. Давлатнинг ҳақ-ноҳақ душманларининг кўплиги. Рофизалар Бани Умайяга қарши Алий ^{разиаллоху анху} билан бирга уруш бошлаганларидан бери адовати бўлган. Уларнинг бу адовати Бани Умайянинг улар билан уруш қилган сайин кучайиб бораверган. Хаворижлар Умавий исломий давлатга қарши кетма-кет кучли қўзғолонлар кўтаришган. Қонлари тўкилиб, нафрат ва адовати қаттиқлашган. Мажусий, яҳудий ва насоролардан иборат зиндиқ-кофирлар эса хуфёна иш олиб боришиб, Ислом давлатига, у амалга ошираётган жиҳод ва фатхларга қарши фитналар қўзишиб, ўзаро урушлар юзага келтиришарди: **"Улар (кофирлар) қўлларидан келса то динингиздан қайтаргунларича сизлар билан уришаверадилар..."** (Бақара сураси, 217-оят).

6. Умавийларнинг Бани Аббос ҳаракатини менсимасдан, ўзларининг куч-қудрати билан гурурланиши ҳамда уларнинг ҳаракатларидан ғофил бўлишгани боис бу ҳаракатлар кенгайиб, кучли тус олиши. Умавийларнинг Хуросондаги волийси Наср ибн Сайёр халифа Марвон ибн Муҳаммадга бу ҳаракатнинг кучайиб

бораётганидан огоҳлантириб мактуб юборган эди, бунга жавобан у "Ҳозир бўлган кимса ғойиб бўлган одам кўрмайдиган нарсаларни кўради. Бу сўгални қирқиб ташлагин" деб ёзган ва уни арзимас санаб, "сўгал" деб номлаган. Аллоҳ таоло ўзи хоҳлаган ҳукмини жорий қилди. Уларнинг давлати ўша "сўгал"нинг қўлида ўз ниҳоясини топди. Аллоҳ таоло айтади: **"Айтинг: "Эй мулку давлат эгаси бўлган Аллоҳим, Сен ўзинг истаган кишингга мулк ато қилурсан ва истаган кишингдан бу мулкни тортиб олурсан, истаган кишингни азиз қилурсан ва истаган кишингни хор қилурсан. Бор яхшилик ёлғиз Сенинг қўлингдадир. Албатта Сен барча нарсага қодирсан"**. (Оли Имрон сураси, 26-оят).

Бу омил ва сабабларнинг ҳаммаси биргаликда Умавий давлатига қарши даъватнинг бош кўтаришига имкон яратиб, унинг ривожланиб, кенг қулоқ ёйишига муносиб муҳитни –Аллоҳнинг қудрати билан– юзага келтириб берди.

Умавийларга қарши бу даъват ҳижрий иккинчи асрнинг бошларида Хуросонда бошланди.

Бошланишида яширин бўлиб, даъватчилар Хуросонда савдогарлар қиёфасида айланиб юришарди. Кейинчалик уйма-уй, шаҳарма-шаҳар юриб, ўта эҳтиёткорлик билан даъватларини ёя бошладилар. Шундай қилиб Хуросон бу даъват юзага келиб, мабдаа (асос)ларининг ёйилиши учун унумдор ер бўлди. Нафслар Умавийларга нисбатан нафрат, адоват билан тўлиб тошди. Шаҳарлар аланга олдиришга тайёр ҳолда уюб қўйилган қуруқ ҳашакдек бўлиб қолган эди.

Сўнг Аббосий даъват кучли қуролланган кураш босқичига кўчиб ўтди. Бу 127-йили бўлиб, бу амалий босқичда етакчилиқни ўткир сиёсатдон киши Абу Муслим Хуросоний бошқарди.

Хуросон волийси Наср ибн Сайёр муаммонинг катталигини англаб етди. Ҳолатдан даҳшатга тушиб Умавий халифа Марвон ибн Муҳаммадга Абу Муслимнинг ҳолати, унинг қарши чиққани, тобеларининг кўплиги ва у Аббосийлар учун даъват қилаётганини билдириб мактуб ёзди. Мактубини ушбу машҳур мисралар билан тугатди:

Ҳақиқатан Бани Умайя огоҳ эмас, балки уйқуда эди. Улар Хуросонда аланга олган хатарнинг олдини олишга эътибор беришмади. Бунинг оқибатида Абу Муслимнинг ҳаракати кенгайиб, хатари кучайиб кетди. Хуросон шаҳарлари бирма-бир унинг қўлига ўта бошлади. Бу Хуросон қўшини ҳужум қилиб, ғалаба ортидан ғалабага эришиб бораверди. Ироқ шаҳарларининг барчаси уларнинг ҳукмига бўйсунди ва 132-йилнинг робиул аввалида Бани Аббоснинг биринчи халифаси бўлиб Абу Аббос (Саффоҳ)га байъат қилинди.

Шундай қилиб Умавийлар давлатининг ниҳояси бўлди. Аллоҳ мулкни хоҳлаганига бериб, хоҳлаганидан тортиб олади... Аллоҳ кечакундузни (замонни) шундай ўзгартириб туради.

Маданий томон

Ҳақиқий маданият ёлғиз Аллоҳ субҳанаҳу ва таъолога ибодат қилиб, Росули соллаллоҳу алайҳи ва салламга эрташиш ҳамда бу буюк динни инсон фаолиятларининг барчасида татбиқ қилишдир. Албатта бундан ҳаётнинг барча томонларини тартибга солиб, мувофиқлаштириш келиб чиқади. Ҳукм ва сиёсат тартибга солинган,

одамларнинг ҳаёти ва ўзаро алоқалари тартибланган, молиявий ва иқтисодий ишлар, таълим ва тарбия, қурилиш ва ободончилик ишларининг ҳаммаси тартибга келтирилган, ҳаммаси тўғри асослар асосида ва соғлом фикрлар бошқарувида йўналади.

Ҳақиқий маданият одамлар ҳаёти давомида Аллоҳ ва росулига бўйсунган ҳолда ҳойи ҳаваслари, шайтонларининг васвасаларини ҳоким қилмай яшаб ўтишларидир.

Одамлар исломдан аввал Араб ярим оролида ҳам, бошқа диёрларда ҳам жоҳилиятда, ширкда эди, ҳавойи нафсларига, ҳойи истакларига сиғинишарди, улар орасида тартибсизлик ва фитналар ҳумрон бўлиб, золим, мустабид ҳокимлар бошқаришарди. Ислом келгач уларнинг ҳаётини қоқоқликдан маданиятга ўзгартириб, ўзларини жоҳилият зулматларидан ислом нурига олиб чиқди. Бу ярим оролдаги араб ва мусулмонларнинг ҳаёти ўзгариб, ҳақиқий юксак маданиятга айланди. Улар Аллоҳнинг йўлида жиҳод қилиб, бу динни ер юзида ёйган ҳолда жўнадилар. Уларнинг иймонлари олдида ширк ва куфр чекиниб, одамлар Аллоҳнинг динига тўда-

тўда бўлиб кирдилар. Бу буюк Исломий маданият бутун оламга тарқалди. Иймон қалбларни эгаллаб, одамлар ҳойи ҳаваслари ва бутларига қарам бўлганларидан кейин қудратли, ёлғиз Аллоҳга бўйсунди.

Сўнг бу маданият исломий жамият ҳаётининг турли жабҳаларида кўзга ташланиб, жамиятни одамларга аввалдан таниш бўлмаган янги бир шаклида зоҳир қилди. Унда исломнинг буюклиги ва фазилати одамларга яққол кўринди. Бу жабҳаларнинг энг муҳимлари:

1. Сиёсий низом

У – ҳокимлар эргашадиган ҳукм йўли, уларнинг ҳуқуқ ва вожиботлари. Жоҳилият даврида ҳокимлар одамларни ҳавойи нафси ва майлига қараб бошқарарди. Уларнинг айримлари гоҳо худоликни ҳам даъво қилишарди. Ислом келгач, адолатли, мукамал сиёсий низомни фарз этди:

а) Халифалик

Бунда мусулмонлар ўз халифаларини хулафои рошидинларни танлаш усулида сайлайдилар. Ҳоким халифа деб номланади, чунки у Аллоҳнинг шариатини ҳаётга татбиқ қилиб, одамларни у билан бошқаришда Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам га ўринбосар бўлади. Муаммолар туғилиб қолганда эса Умматнинг соғлом фикрли шахслари ва олимлари билан маслаҳат қилади.

Умавийлар даврида халифани ихтиёр қилиш низоми ўзгариб кетди. Муовия разиаллоҳу анҳо ижтиҳод қилиб, ўзидан кейин ўғли Язидни ихтиёр қилди. Унга –юқорида айтиб ўтилганидек– кўпчилик саҳобалар байъат қилишди.

Мусулмонларнинг халифалари тарих унинг мислига гувоҳ бўлмаган инсоф ва адолатнинг энг гўзал намуналарини намоён қилишган. Бу уларнинг барча амалга оширган ишлари ҳақида атрофлича ёзилган китобларда муфассал келтирилган.

б) Қоравуллик.

Ҳожиб¹⁶ вазифаси рошидинлар асрида мавжуд бўлмай, кейинчалик Умавийлар асрида ўйлаб топилган эди. Халифалар бунга Хаворижларнинг

¹⁶ Дарвоза олдида турувчи қоравул

муносабати ҳамда уларнинг Алий, Муовия ва Амр ибн Ос ^{разиаллоху анҳо} ларга суиқасд уюштирганларидан кейин мажбур бўлдилар. Бу суиқасд ҳақида аввал айтиб ўтган эдик. Унда Алий ^{разиаллоху анҳо} қатл қилиниб, қолган иккалалари сал бўлмаса, унинг қурбонига айланишарди.

Хожиб вазифаси халифа қабул қиладиган кимсаларнинг шахсиятларини аниқлаб, ташриф буюриш сабабларидан хабардор бўлиш ва халифанинг олдига одамлар тўпланиб кетишининг олдини олиб, уларнинг давлат ишларини бемалол кўриб чиқишларига имкон яратиб бериш. Бу вазифа ҳозирги асримизда раҳбарларга нисбатан идора мудирини вазифасига ўхшаб кетади.

Бошқарув низоми: Вилоятлар устидаги амирлик

Исломий давлатнинг майдони Умар ибн Хаттоб ^{разиаллоху анҳо}нинг даврида Форс ва Рум диёрларини фатх қилиниши эвазига кенгайгач, Умар давлатни бошқариш ва киришларни назорат қилиб туришни осонлаштириш учун катта идоравий бўлимлар (губерния)га қисмлади. Ҳар бир

қисмнинг мустақил ҳокими бўлиб, у "омил" (губернатор) деб аталар эди.

Умавийлар давлати юзага келиб, Исломий давлат ўта кенгайгач бешта катта вилоятларга бўлинди. Ўша маъмурий қисм ҳокимларининг номи ҳам ўзгариб "волий" деб аталадиган бўлди. Бу волийларга кенг салоҳият, балки мутлақ ҳукмронлик берилган. Бу бизга айрим волийлар Зиёд ибн Абийҳ ёки Убайдуллоҳ ибн Зиёд ёки Ҳажжож ибн Юсуф ас-Сақафийларнинг сиёсатига назар солган пайтимизда яққол кўзга ташланади. Улар кенг салоҳиятга эга бўлиб, анча жиддий ишларни ҳам амалга оширишардики, айрим ҳолларда хавфсизликни кучайтириш, тартибни тиклаш йўлида қатл билан жазолашгача етиб борарди.

Ўша даврдаги катта Исломий вилоятлар:

1. Ҳижоз, Яман, Араб диёрининг ўрталари, Баҳрайн¹⁷, Аммон.
2. Миср.

¹⁷ Баҳрайн сўзи ўша даврда Араб ярим оролининг шарқий қисмига айтилиб Қувайт, Ахсо, Баҳрайн ва Қатарни ўз ичига олган.

3. Ироқ, иккала араб ва ажам томони билан. "Ироқ ажамий" деб Форс диёрини мақсад қилинарди. Хуросон, Мовароуннаҳр шаҳарларини Ироқ волийси томонидан бўлган "омил" бошқарарди. Шунингдек Синд шаҳарларига ҳам Ироқ волийси томонидан қўйилган "омил" ҳукмронлик қиларди.

4. Орол шаҳарлари, бу Озарбайжон, Арманистон ва Кичик Осиёнинг айрим ерларини ўз ичига олади.

5. Африқия, бу Мағриб шаҳарларини ўз ичига олиб, Андалус шаҳарлари ҳам унга тобе эди. Маркази Қайравон шаҳри. Африқия волийси Андалус шаҳарларини бошқариш учун ўзи томонидан волийлар таъйин этарди. Андалуснинг пойтахти эса Қуртуба шаҳри эди.

Ҳисба

У яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтариш ҳамда одамларнинг савдо-сотик, кийиниш, муомала, бинокорлик каби ташқи барчасида ислом ва унинг одобларини лозим тутишларини кузатиб бориш вазифаларини бажарадиган ҳокимият. Унга динга қайғурадиган, тақволи аҳли илм кишилар танланар эди. Улар мулойимлик,

панд насихат услубида амру маъруф, наҳий мункар қилишарди. Алар бу фойда бермаса, ҳукмронлик ва мажбурлаш услубини қўллашарди. Бу ерда ўлчов идишлари ва тарозиларни тўғрилигини текшириб туриш учун алоҳида бино ажратиларди. Ҳисбанинг раисини "Муҳтасиб" деб аталиб, каттаю кичик одамлар устида ҳукмронлиги кенг бўлиб, миршаблар, шаҳар муҳандиси (архитектори) ва қози ҳукмронлигига эга эди. "Ҳисба низоми"ни биринчи бўлиб Умар ибн Хаттоб разиаллоҳу анҳо тузган. У Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва ундан кейин Абу Бакр разиаллоҳу анҳо қилганидек, "муҳтасиб" вазифасини ўзи бажарар эди.

Ҳисба жуда муҳим, буюк иш ҳисобланади, чунки у сабабли динни муҳофаза қилиб, унинг ҳурматини безориларнинг ҳазилларию жоҳилларнинг бебошликларидан сақлаб қолиш, Исломнинг шон-шуҳрати ва мўътабарлигини изҳор қилиш юзага чиқади.

Почта (Алоқа хизмати)

Исломда почта низомини йўлга қўйган биринчи киши Муовия ибн Аби Суфён разиаллоҳу анҳо бўлиб, у буни Шом диёрларига ҳокимлик қилаётган даврида Румдан олган. Йўллар масофаларга

тақсимланиб, ҳар бир масофанинг сўнгида турли шаҳарларга мактубни элтиш учун отлар тайёрлаб қўйиларди. Хат ташувчи мактубни олиб, тезда жўнайди. Биринчи масофани охирига етган пайтда уни ўша ердаги хат ташувчи қабул қилиб олиб, уни кейинги масофага тезлик билан етказди. Шунингдек бўлиб давом этаверади, ҳатто мактуб амир ва волийларга имкон қадар тезроқ муддатда етиб борган. Ҳар бир масофа оралиғи ўн икки мил¹⁸ бўлиб "барид" номланган. Абдулмалик ибн Марвон даврида алоқа хизмати янада мустаҳкамланиб, давлат ишларини бошқаришдаги муҳим жиҳозга айланди.

Девонлар

Умар ибн Хаттоб *разиаллоху анҳо* даврида Исломий давлат майдони кенгайиб, турли исломий шаҳарлардан ўлжа, хароҷ¹⁹, закот ва бошқа молиявий манбалар кўплаб келгач, бу молларни иложи борича инсоф, адолат билан тақсимлашни хоҳлади. Унга бир форс киши давлатнинг кирим ва чиқимини тартибга солиб туриш учун "девонлар" (канцелярия) низомини йўлга

¹⁸ 1 мил 1920м га тенг масофа

¹⁹ Ер солиғи.

қўйишни маслаҳат берди. Умар "хайр-эҳсон" девонини ташкил қилди. Бунда мусулмонларга бериладиган маошлар тартибланган бўлиб, Умар уларни табақаларга ажратганди. Маошлардаги тафовут исломда биринчилигига қараб эди. Агар бунда тенг бўлиб қолишса, Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} га қариндошчилиги ёки у кишининг олдидаги манзилатига қараб тартибланди. Шунингдек у аскарларнинг номлари ва уларга тегадиган улушларни ёзиб бориш учун "ҳарбий қисм девони"ни таъсис қилди. Байтулмолга келадиган турли манбаларни ёзиб бориш учун эса "тушум девонини" йўлга қўйди.

Бани Умайя даврида идорий ишлар қўйидаги тўртта девонга чекланган эди:

1. Харож (солиқ) девони.
2. Хат-хабар девони. Бу исломий вилоятларга ёзиладиган хатлар ҳамда исломий ўлкалардаги волийлардан келадиган хат-хабарларни бошқаришга ихтисослашган эди.
3. "Киримлар" ёки харождан бошқа турли манбалар девони.
4. Муҳр девони. Уни Муовия ибн Аби Суфён ^{разиллоҳу анҳо} таъсис қилган. У давлат девонларининг энг

каттаси бўлиб, унинг хизматчилари халифанинг фармонларидан нусха кўчириб, уларни ип билан боғлаб, шам билан муҳр босилгандан сақлаш учун кейин ўша девонга топширишган. Шундан сўнг бу девон бошлиғининг муҳри билан муҳрланган. Бу девон ҳозирдаги архив бўлимига ўхшаб кетади. Харож девони Абдулмалик ибн Марвоннинг давригача форс ва юнон тилларида ёзилиб келган. Абдулмалик Ироқ ва Шом девонларини араб тилига ўтказди. Ундан сўнг ўгли Валид Миср девонини араб тилига ўгиртирди.

Миршаблик

Миршаблик билан халифа ёки волий тинчлик ўрнатиб, тартибни сақлаш ҳамда фитначи ва жинойтчиларни тутиш учун –Аллоҳдан кейин– суянадиган аскарлар қасд килиняпти. Умар ^{разиаллоҳу анҳо} тунда аҳолининг тинчлигини сақлаш учун биринчи бўлиб кечасидаги кўриқчилик хизматини йўлга қўйган. Алий ибн Аби Толиб ^{разиаллоҳу анҳо} нинг даврида миршаблик кучайтирилиб, унинг бошлиғига "миршаб соҳиби" деб айлилди. У ҳозирги асрдаги "жамоат тартибини сақлаш бўлими бошлиғи"га ўхшаб кетади.

Миршаблик дастлаб қозиликка тобе бўлиб, маҳкама ҳукмларини ижро қилишни амалга оширарди. Унинг бошлиғи ҳадларни қоим қиларди. Кейинчалик унинг салоҳиятлари кенгайиб кетди.

Қозилик

Қозилик Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} даврларида алоҳида вазифа эмасди. Уни Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} мусулмонларга имом (бошлиқ)лиги эътибори билан ўзлари бошқариб, одамлар орасида Аллоҳ нозил этган нарсалар билан ҳукм қиларди. Исломий даъват ёйилгач, Росулulloҳ ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам} айрим саҳобаларга одамлар орасида Қуръону суннат ҳамда ижтиҳод билан зукм илишга рухсат берган.

Абу Бакр ^{разиаллоҳу анҳо} да одамлар орасида ҳукм қилишни Умар ибн Хаттоб ^{разиаллоҳу анҳо} амалга оширган. У "қози" лақаби билан лақабланмаган бўлса-да, одамлар бу буюк амални у бажаришини билишарди.

Шундан сўнг қозилик вазифаси таъсис қилинди. Умар биринчи бўлиб исломий ўлкаларда қозиларни таъйинлади. Абу Дардоъни Мадина қозилигига, Шурайҳ Киндийни Куфа қозилигига, Абу Мусо ал-Ашъарийни Басра

озилигига, Усмон ибн Қайс ибн Аби ал-Осни Миср қозилигига таъйинлади. Шундай қилиб қозилик халифа ва волийларнинг ихтисосига киришлигидан кейин мустақил вазифа бўлиб қолди.

Умар ибн Хаттоб *разиаллоху анҳо* исломий ўлкаларидаги қозиларга бир мактуб йўллаганки, бу мактуб - шубҳасиз- одамлар орасида инсоф ва адолат ўрнатиш учун соғлом асос, қозилар мурожаат қилишлари учун мустаҳкам низом ҳамда қозисифатланиши лозим бўлган ихлос, иймон учун Жумладан бу мактубда келган:

"Шубҳасиз, қозилик – очик-ойдин фарз, ҳамма қабул қилган суннат амали. Одамлар орасида ташқи кўринишингда ҳам, ўтиришларингда ҳам, одиллигингда ҳам ўрناق бўл, токи обрўли одам сени зулмга ундашга умидвор, заиф кимса эса одиллигиндан ноумид бўлиб қолмасин. Даъвогар кимса ҳужжатини келтирсин, инкор қилувчи эса қасам ичсин. Ҳалолни ҳаром ёки ҳаромни ҳалол қиладиган сулҳдан бошқа сулҳлар мусулсонлар орасида жоиздир. Сенинг кеча чиқарган ҳукминг - агар бугун яхши ўйлаб кўриб, хатоингни англаб тўғриликка йўлланиб қолсанг, ҳаққа қайтишинга

ҳаргиз монелик қилмасин. Зеро ҳақ қадим (эски)дир. Ҳаққа қайтиш ботил (ноҳақлик)да давом этишдан яхшироқ"... Сўнг яна давом эттириб айтади: "Аллоҳ сенга ажр битиб, охиратинга сақлаб қўядиган ҳақ ўринларида саросимага тушиб, сиқилиб, одамларга озор бериш ва хусуматлашган кимсаларга нисбатан салбий муносабатда бўлишдан эҳтиёт бўл! Зеро ким ўзи билан Аллоҳ орасидаги нарсаларда - гарчи ўзининг зарарига бўлса ҳам, ниятини тузатса, Аллоҳ у билан одамлар орасидаги нарса (ёмонлик)лардан кифоя қилади".

Сўнг Умавийлар даврида ҳам Умарнинг қозиларга қилган васиятлари улар (қозилар)нинг барчасини қалбида сақланиб қолгани боис улар Аллоҳ олдидаги ҳамда одамлар олдидаги бурчларини нуқсон-камчиликсиз тўлиқ суратда адо этишди. Қозилар иймонли, тақволи, диёнатли кишилардан сайланарди. Улар ҳукмларида Қуръон, суннат, қиёс ва ижмоъга суянишарди.

Қози халифанинг буйруғи билан тайинланган. Маҳкама йиғилишлари масжидда бўлиб, хусуматлашувчи иккала томон, гувоҳлар ҳозир бўлишган. Қози хусумат ишида назар қилиб,

гувоҳларни тингларди, сўнг ҳукмини чиқарарди. Бу ҳукмнинг ижросини миршаблар амалга оширишар эди.

Мусулмон қозилар ҳақ устида дадил туриш, инсоф, адолатнинг энг буюк намуналарини намоён этганлар. Бунга энг ёрқин мисол Алий ибн Аби Толиб *разиллоҳу анҳо*нинг бир яҳудий билан ўрталарида бўлиб ўтган қисса. Бунда Шурайх қози халифанинг зарари, яҳудийнинг фойдасига ҳукм қилган. Тарих Самарқанд қиссасини ривоят қилади: Қутайба ибн Муслим *раҳима-хуллоҳ* Самарқандга ношаръий йўл билан кирган ва мусулмонлар унда бир муддат яшаган. Умар ибн Абдулазиз *раҳима-хуллоҳ* халифа бўлиб, унинг адолатини бу шаҳар аҳли эшитган пайтда унга мусулмон қўшинининг қилган ишини шикоят қилиб боришади. Умар улар орасига бир қозини тайинлайди. Бу қози исломий қўшиннинг шаҳардан чиқиб, уни аҳлига топшириши билан ҳукм қилади. Шу вақт шаҳар аҳли бу ажойиб одилликдан лол қолиб, мусулмонларни диёрларидан чиқиб кетишларига рози бўлишмайди. Қозиларнинг бу каби шижоати ҳамда одиллиги қиссалари жуда ҳам кўплаб келтирилган.

Олий маҳкама

У қози унда ҳукм чиқарадиган маҳкаманинг энг юқори даражаси бўлиб ҳозирги асримиздаги апелляцияон судга... ўхшаб кетади. Унда оддий қози ҳукмни жорий қилишдан ожиз бўлган катта шахсларга боғлиқ масалалар кўрилади ёки қозининг ҳукмидан кўнгли тўлмаган судланувчилар мурожаат қилишади. Бу маҳкама халифа ёки волий ва уларнинг ўринбосарлари бошчилигида ўтказилади. Абдулмалик ибн Марвон умавий халифаларидан биринчи бўлиб одамлардан ноҳақ олинган нарсаларни кўриб чиқиш учун ўтирган. У бу мақсад учун алоҳида бир кунни ажратган. Бу маҳкама кўрқув солувчи кўринишга эга бўлиб, унинг ҳукмлари ҳам тезлик билан ижро этилган.

Молиявий низом

Байтулмолнинг тушумлари жизя, хирож, ўлжа, файъ, закот ва ушрлардан иборат бўлган.

Жизя – кофирларнинг айрим турларига солинадиган маълум маблағ бўлиб, мусулмон бўлиши билан бекор қилинади. У фақат

зиммийлар²⁰дангина олинади. Араб мушрикларидан олинмайди, чунки улар мусулмон бўлиш билан қатл қилиниш ўртасида ихтиёрли қилинади. Жизя олиш Куръони карим ибораси билан тасдиқланган. Аллоҳ таоло айтади: **"Аллоҳга ва Охират кунига ишонмайдиган, Аллоҳ ва Унинг Пайгамбари ҳаром деган нарсани ҳаром деб билмайдиган, Ҳақ (яъни Ислом) динига эътиқод қилмайдиган аҳли Китоблардан иборат бўлган кимсаларга қарши то улар хорланган (мағлуб) ҳолларида ўз қўллари билан (зиммаларидаги) солиқни тўламагунларича, жанг қилингиз!"** (Тавба сураси, 29-оят). У (ҳар йили балоғатга етган ҳар бир эркак) бойлардан 48 дирҳам²¹, ўртаҳол одамлардан 24 дирҳам, камбағаллардан 12 дирҳам олинган, ожиз бўлганлардан эса енгиллатилган.

Хирож – фатх қилишдан кейин кофир эгаларининг қўлида қолган ерларга солинадиган маълум бир маблағ ёки унинг ўрнига деҳқончилик маҳсулоти ёки мевалар.

²⁰ Ислом давлатида доимий равишда яшовчи аҳли китоб ва улар ҳукмидагилар.

²¹ Кумаш танга, 1 дирҳам огирлиги 3гр (кумуш) атрофида бўлган.

Ўлжа – мусулмонлар кофирлар устидан ғалаба эришиб, қўлга киритган нарсалар.

Файъ – мусулмонлар кофирлардан уруш қилмай эришган нарсалар.

Закот – мусулмонлардан агар моллари ёки деҳқончилиги ва мевалари ҳар бири маълум миқдорга етганда олинадиган солиқ.

Ушр – кофир сивдогарлардан тижоратларини бир шаҳардан бошқа бир шаҳарга олиб кирганда олинадиган ўндан бир солиқ. У йилда бир марта олинган.

Байтулмолнинг харажат ўринлари

Бу асосий тушумлар турли манбаларидан келиб, мусулмонларнинг байтулмолида тўпланади. Унинг ишларини юритиш исломий давлатнинг биринчи ҳокими Росулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам ва у кишидан кейин исломий давлатни бошқарган халифаларнинг тасарруфида бўлган. Уларнинг барчаси молларни мусулмонлар орасида бўлиб, тарқатишда Аллоҳ субҳанаҳу ва таъоло ўз китобида чизиб берган дастур асосида йўналишган.

Масалан ўлжа ушбу ояти каримада баён қилинганидек бўлинади: "(Эй мўминлар), **агар сизлар Аллоҳга ва** (ҳақ билан ноҳақнинг)

ажралиш кунда – икки жамоа тўқнашган кунда, (яъни Бвдр жангида) бандамиз (Мухаммад ^{соллаллоҳу алайҳи ва саллам})га нозил қилганимиз (оят ва фаришталардан иборат) нарсага иймон келтиргувчи бўлсангизлар, билингизки, ўлжа қилиб олган нарсангизнинг бешдан бири Аллоҳ учун, Пайгамбар учун ва у зотнинг қариндош-уруғи, етимлар, мискинлар ва мусофирлар учундир. Аллоҳ ҳамма нарсага Қодирдир". (Анфол сураси, 41-оят). Ўлжанинг бешдан бири ояти каримада келганидек тақсим қилинади. Қолган тўрт қисми эса жангчилар ўртасида пиёдага бир улуш, отликқа икки улуш қилиб тақсим қилинади.

Файъ ҳам бешдан бири оятда келганидек камбағал, мискинларга бўлиниб, қолган тўрт қисми байтулмолга юборилади ва закот, хирож ва ушрларга қўшиб қўйилади. Бу тўпланган моллар давлат эҳтиёжига ва мусулмонларнинг манфаатларига сарф қилинади. Умар ибн Хаттоб ^{разиаллоҳу анҳо}нинг даврида хайр-эҳсон девони таъсис қилинган ва унда мусулмонлар ўртасида хайр-эҳсонлар тақсим қилиниб, уларнинг (йиллик) ризқлари инсоф ва адолат асосида бериб

борилган. Барча шаҳарлардаги омил ва волийлар учун таъинланган ойликлар ва яна шунингдек юқорида айтиб ўтилган девонларда хизмат қилувчиларнинг ойликлари ҳам байтулмолдан ажраталарди. Бу ҳолат Умавийлар даври мобайнида давом этиб, халифалар ҳам, барча исломий ўлкалардаги волийлар ҳам шу йўналиш бўйича юрганлар. Ўша вақтларда жоҳилият оламидаги моллар ҳокимият эгалари ҳамда уларнинг тобеларида чекланган. Аммо қолган одамлар эса очлик ва ночорлик ҳатида бўлишган. Ярамас судхўрлик низоми татбиқ қилиниши туфайли бойлар бойиб, камбағаллар ночорлашиб бораверган. Ислом келиб судхўрликни ҳаром қилди ва чиройли (фоизсиз) қарз, закот ва хайр-эҳсонларни қонунга киритди. Байтулмолни йўлга қўйди. Одамлар унинг иқтисодий низоми остида бахтиёр ва азиз бўлиб яшадилар.

Танга зарб қилиш

Мусулмонлар Абдулмалик ибн Марвон давридан олдин Византия тилла тангалари ва форс кумуш тангалари билан муомала қилишарди. Бу ҳолат Форс диёрини тўлалигича,

Рум шаҳарларининг кўпини фатх қилган кучли умматни иззат нафсига тегар эди.

Абдулмалик халифаликка ўтиргач, бу ҳолатга сабр қила олмай, исломий арабча пул босиб чиқаришга қарор қилди ва бу мақсад учун Дамашқда бир зарбхона қурди. Сўнг давлатнинг барча чеккаларидаги истеъмолда бўлган ажнабий тангаларни йиғиштириб, ўрнига баъзи қуръоний оятлар билан нақшланган тилла ва кумуш янги тангаларни зарб қилишга буюрди.

Бу амалнинг исломий жамиятда катта таъсири бўлиб, мусулмонлар Аллоҳгагина бўйсунадиган шахсиётларини ҳамда қуввати ва асли ҳис қилишда зиёда бўлдилар.

4. Илмий ҳолат

Исломий шариат ҳукмларини татбиқ қилиш натижасида одамлар тинчлик, хотиржамлик ва барқарорликда яшадилар. Улар орасида ёйилган тенглик, одиллик сабабли бахт-саодат, фаровонлик туярдилар. Бунинг натижасида улар билим олиш, бинокорлик каби маданият самараларига эътиборларини кўпроқ қаратдилар. Исломий фатхлар мусулмонлар фатх қилган барча шаҳарларда исломий илмларнинг юзага

келишига асос бўлди. Бунга асосан бу фатхларда Аллоҳнинг шариатини яхши билган олим ва мужтаҳид саҳобалар ҳамда тобеинлардан кўпчилиги иштирок этишгани сабаб бўлган. Фатхлар кенгайгани сайин Исломий қонунчилик ҳам кенгайиб борган. Бу эса ўз-ўзидан ижтиҳод ва қонунчиликнинг кучайишига олиб борган. Ўша пайтда илмий ҳаракатнинг асоси Қуръон ва суннатни шакллантирувчи дин эди. Фикҳнинг асоси эса ибодат ва муомалаларга алоқадор Қуръон оятлари ёки Пайғамбар ^{соллаллоху алайҳи ва саллам} дан ривоят қилинган ҳадислардан иборат эди. Тарих Пайғамбар ^{соллаллоху алайҳи ва саллам} нинг сийратлари ва қилган ғазотларидан олинарди. Олимларнинг изланишлари шу мақсад атрофида айланарди: ё қуръоний оятни тафсир қилиш ва ё ҳадисни Росулulloҳ ^{соллаллоху алайҳи ва саллам} га боғланадиган санад билан ривоят қилиш.

Шаръий илмлар бу асрда алоҳида-алоҳида ажралиб мустақил бўлмай, балки фикҳ, тафсир, ҳадис ва тарих- буларнинг барчаси аввалги исломий асрда бир илм бўлган. Сўнг бу илмлар тараққиёт қонунига тобеан бир-биридан мустақил бўла бошлади. Лекин уларнинг мустақил бўлиб,

бир-биридан ажралиши Умавийлар даври мобайнида тақрибан сезиларсиз бўлди. Бу аср олимларининг таржимаи ҳоллари ёзилган китоблар улардан ҳар бири ҳамма илмдан тўлиқ улушини олганини билдиради. Кейинчалик мустақил бўлган илмлар ўша вақтларда уларнинг эътиборида мустақил бўлмаган. Масалан Ҳасан ал-Басрий *раҳима-хуллоҳ* бир дарс мажлисида фикҳ, тафсир, ҳадис, тарих тўғрисида гапирарди, бир илмдан бошқасига кўчиб ўтгани кузатилмасди. Фатво ва ҳукмлар чиқарарди, шогирдлари келиб тинглашарди, улар у киши улар билан илмлардан бир мажмуасига кўчиб ўтганини хаёлларига ҳам келтиришмасди, балки улар шаръий илмдан бир дарсда қатнашганини тушунишарди.

Илмлар ривожланиб, бир-биридан ажралиши Аббосийлар асрида камолга етди. Фақиҳ олимлар етишиб чиқиб, алоҳида фикҳ мавзуларида кўплаб китоблар битдилар. Шунингдек муфассир, муҳаддис ва тарихчи олимлар ҳам ўз соҳаларида улкан асарлар яратдилар.

Ободончилик

Умар ибн Хаттоб *разиаллоҳу анҳо* даврида исломий фатхлар кенгайгач, давлат пойтахти Мадинаи

Мунавварага ажнабий меъморчилар келишди. Бинокорлик юксалиб, Макка ва Мадинадаги бой мусулмонлар кўркам, кенг уйлар қурдиришди. Шом ва Форсдаги мусулмонлар қурилишда шаҳарлари табиатига мос ўзгача услубни олишди. Исломий бинокорлик устун, минора, гумбазлари билан ажралиб турган. Бу арабларда энг қадрли бўлган хурмо дарахтига ўхшаб кетади. Улар шаҳарларни қуришда ўзларининг турмуш тарзи, эҳтиёжларига мос шаклларда режалаштирганлар. Шаҳарнинг уриб турувчи қалби ҳамда ҳаётнинг барча тармоқларидаги фаолиятларнинг бошланиш нуқтаси бўлиши учун дастлаб жомеъ масжидини қурганлар. Масжид ёнларига йўллар тушиб, унинг тўртала тарафига уй ва ҳовлилар туташ қурилган. Шаҳар архитектураси бўйича ҳар бир қабила учун ўзларига хос маҳалла тақсим қилинган. Бу эса унинг аъзолари орасида қариндошчилик алоқаларини кучайтиради.

Ироқдаги Басра ва Куфа, Мисрдаги Фустот шаҳарларига –аввалда айтиб ўтганимиздек- Умар ибн Хаттоб ^{разиаллоху анҳо} нинг даврида асос солинган.

Дамашқ

У қадимий шаҳар бўлиб, унга Иброҳим ^{алайҳис-салом} милодидан аввал асос солинган. Унинг қурилиши тўғрисида турли афсоналар тўқилган. У боғлари ва анҳорлари кўп бўлиб, текисликда жойлашган бўлсада, уни шимол ва ғарбдан баланд тоғлар ўраб туради.

Уни мусулмонлар Умар ибн Хаттоб ^{разиаллоҳу анҳо} даврида ҳижрий 14-йилнинг ражаб ойида фатх қилишган. Мусулмон қўшинининг етакчилигида Абу Убайда ибн ал-Жарроҳ, Холид ибн Валид ва Язид ибн Аби Суфён ^{разиаллоҳу анҳо}лар бўлган. Умавийларнинг Дамашқдаги ўчмас амалларидан сув йўллари ўтказиш бўлган. Бу сув йўллари ўта нозик режа асосида амалга оширилган. Умавийлар шаҳар атрофларини сув билан таъминлаш учун қазилган каналлар, ичимлик сувини ҳовлиларга етказиб бериш учун қурдирилган устунлар устига ўрнатилган катта осма қувурлар сабабли Дамашқдаги ҳар бир катта хонадонга фаввора ўрнатилган.

Халифанинг Дамашқдаги қасри гўзаллик ва нафосат намунасидир. Унинг деворлари мозаика билан зийнатланган, атрофини кўркам боғлар билан ўраб туради. Ичкарига ўрнатилган

фавворалар унинг ҳавосини юмшатиб, янада чиройини очиб туради. Бинокорликни яхши кўриш фақат халифаларгагина чекланмай, балки амирлар ва далатнинг катта амалдорлари Дамашқ ва бошқа катта шаҳарларни кўркамлаштиришда рақобатлашишар эди.

Дамашқдаги Умавийлар масжиди

Валид ибн Абдулмалик 88-йилда уни қуришни бошлаб, кўринишини ниҳоятда кўркам қилиб қурган. Унинг қурилишига ўта катта маблағ сарф этган, ҳатто етти йиллик хирожга тенг маблағ сарфлаган деб айтилади. Бу масжид меъморчилик санъатининг мўъжизаларидан бири ҳисобланади. У ҳозирги кунимизгача мусулмонлар Умавий асрда эришган буюк маҳорат ва санъат намунаси бўлиб келяпти. Бу масжид "гўзаллик мажмуи, дунё ажойиботлардан бири" деб сифатланган. Унинг меҳроби қимматбаҳо гавҳарлар билан қопланган. Қандиллари тилла ва кумушдан қилинган бўлиб, ажойиб тилла занжирларга осиб қўйилган. Одамлар ўша пайтда Валидни маломатлашиб, исрофгарчилик билан айблашган. Лекин у бу масжид мусулмонларнинг куч-қудрати белгиси, улар эришган маданият, бойлик ва

тараққиётни душманларга билдириб турадиган нишона бўлишини хоҳларди. Баъзи воқеалар кейинчалик унинг узоқни кўрганини изҳор этди. Ривоят қилинишича Умар ибн Абдулазиз халифаликка ўтиргач, байтул молни имкон қадар тўлдиришга қарор қилди. Масжиддаги қандиллар ва чироқлар осиб қўйилган тилла занжирларни олиб, ўрнига арқонлар ёки темир занжирларга илиб қўйишгни хоҳлади. Лекин ўша кунларда тасодифан Рим императорининг баъзи элчилари Дамашққа ташриф буюриб, Умавий масжидни ҳам зиёрат қилишга қизишиб қолишади. Умар уларга рухсат бериб, бир тилмочни қўшиб юборади. Улар масжиднинг кўркамлиги, хушбичимлигига гувоҳ бўлиб, бу буюк масжид безатилган тилла занжирлар ва нақшларни кўздан кечиришгач, ғам ва қайғудан бошларини қуйи солишди. Уларнинг каттаси "Биз юнонлар, мусулмонларнинг давомлилиги озгина қолган деб ўйлаб юргандик, лекин мен ҳозир улар қурган нарсаларни кўриб ҳали етиб боришадиган (узоқ) муддати борлигини англаб етдим" деган. Бу гап Умар ибн Абдулазизнинг қулоғига етиб боргач, бу фикридан қайтган ва кофирларнинг ғазабини

қўзғаш, мўминларнинг эса қалбларини тўйдириш учун тилла занжирларни, санъат асарларини қолдирган.

Қайравон

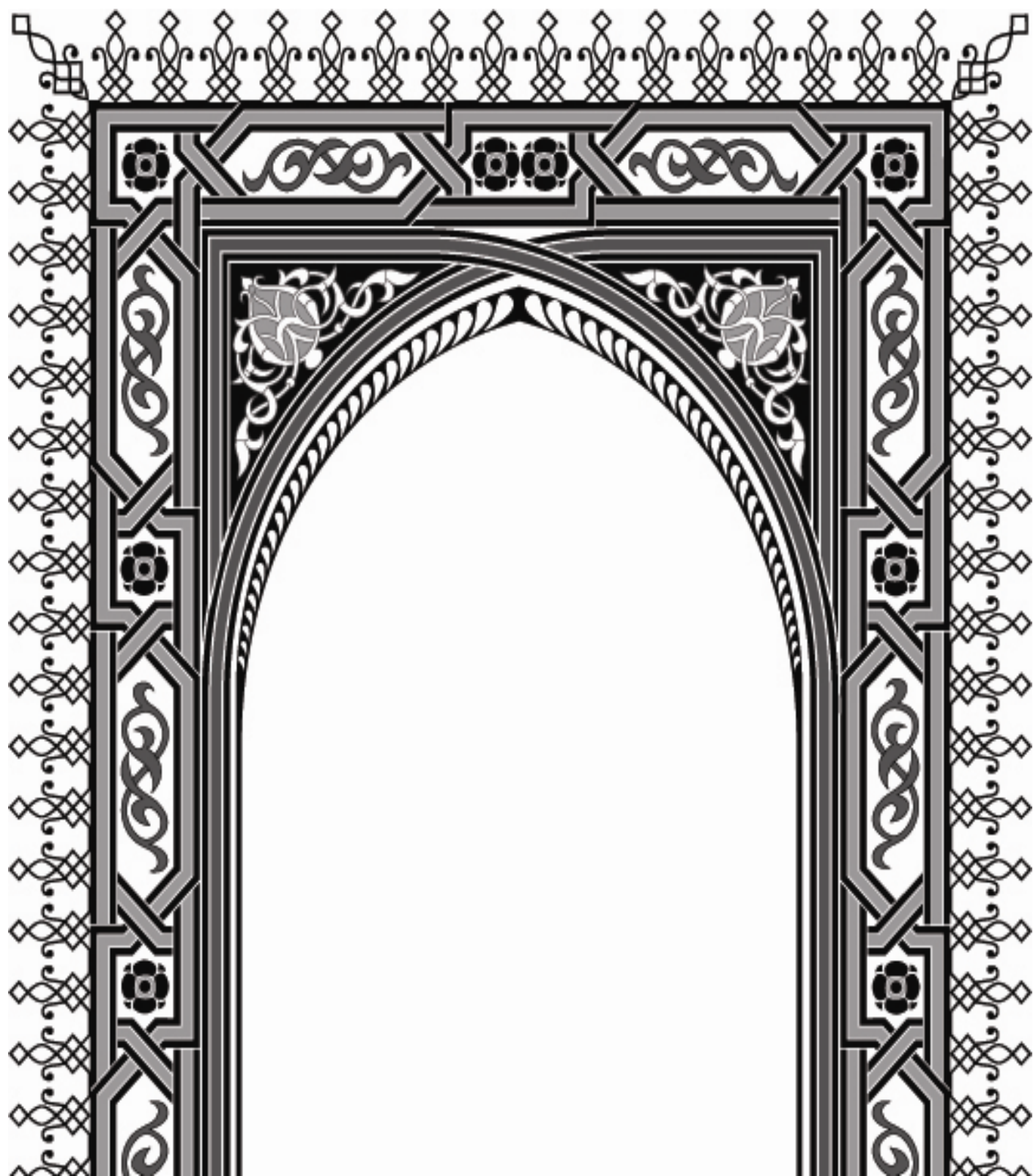
У Шимолий Африкиядаги буюк шаҳар бўлиб, бугунги кунда Тунис Жумҳуриятида жойлашган. Тунис шаҳридан 165 км узоқликда. Бу шаҳарга Муовия ибн Аби Суфён ^{разиллоҳу анҳо} даврида асос солинган. Бу тўғрисида келадикки, Муовия Уқба ибн Нофеъни Африкияга (яъни Мисрнинг ғарбида жойлашган Шимолий Африкияга) волий қилиб, Барбарлардан мусулмон бўлганларини унга жамлаб берган. У ерларда Аллоҳнинг дини тарқалган. Сўнг Уқба ўша пайтда асҳобларини йиғиб, уларга бу ўлкада исломни ҳимоя қиладиган ва мусулмонларга яшаш жойи бўладиган бир шаҳар қуришни таклиф қилди. Улар унинг таклифини маъқуллашди. Сўнг Қайравон жойига келишди. У йиртқичлар, илонлар ва турли озор берувчи ҳашаротлар билан тўла, дарахтлари бир-бирига киришиб кетган катта чангалзор эди. Асҳоблари "бу ердаги йиртқич ва ҳашаротлардан жонимизга қўрқамиз" дейишди. Уқба уларни

шижоатлантириб, Аллоҳдан уларга ёрдам беришини сўради. Аллоҳнинг фазли ва раҳмати билан йиртқичлар, ҳашаротлар тарқаб кетишди. Улар шаҳарни қуришга бошладилар. Уларнинг сони ўн саккиз мингга эди. Бу ҳижрий 50-йили эди.

Бу шаҳар қурилганидан бошлаб ҳозирги кунгача катта аҳамият касб этиб, йиллар ўтган сайин меъморчилиги ва маданияти юксалиб борди. Мадраса ва билим юртлари кўпайиб, Ислом диёридаги асосий шаҳарлардан бири бўлиб келган...

Бизларни бу неъматларга йўллаган Зот - Аллоҳга ҳамду сано бўлгай. Агар бизни Аллоҳ ҳидоят қилмаганида ҳаргиз йўл топа олмас эдик...

Тошкент-2004й.

Тошкент-2004й.